

a

Tiszáninneri ev. ref. egyházkerület

1894. június hó 24-dik napján Sárospatakon

Id. báró Vay Miklós

fögondnok halála alkalmából tartott
rendkívüli közgyűlésének
JEGYZŐKÖNYVE

a temetésen és gyászünnepeken elmondott

imával és alkalmi beszédekkel.

SZERKESZTETTE

Radácsi György.

**

Sárospatak.

Nyomtatta Steinfeld Jenő, az ev. ref. főiskola betüivel.

1897.

a

Tiszáninneni ev. ref. egyházkerület

1894. július hó 24-dik napján Sárospatakon

Id. báró Vay Miklós

fögondnok halála alkalmából tartott
rendkívüli közgyűlésének
JEGYZŐKÖNYVE

a temetésen és gyászünnepen elmondott

imával és alkalmi beszédekkel.

SZERKESZTETTE

Radácsi György.

Sárospatak.

Nyomtatta Steinfeld Jenő, az ev. ref. főiskola betüivel.

1897.

A

TISZÁNINNENI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET

1894 JUNIUS HÓ 24-DIKÉN,

ID. BR. VAY MIKLÓS

FÖGONDNOK HALÁLA ALKALMÁBÓL

RENDKIVÜLI KÖZGYŰLÉST ÉS GYÁSZÜNNEPÉLYT

TARTOTT SÁROSPATAKON,

KUN BERTALAN PÜSPÖK ÉS BR. VAY BÉLA

A.-BORSODI EGYHÁZMEGYEI GONDNOK ELNÖKLETE ALATT.

Jelenvoltak:

Az egyházmegyék hivatalos képviselői, az egyházkerületi tanácsbírák, a Báró Vay család több férfi tagja, a főiskolai tanári kar és ifjúság s a boldogult férfiúnak számos vidéki és helybeli tisztelője és a jegyzők.

1. Elnöklő püspökünk fájdalomtól remegő hangon jelenti, hogy május hó 14-dikének hajnalán mérhetetlen veszteség érte szeretett hazánkat s ebben különösen ev. ref. anyaszentegyházunkat s ennek sárospataki főiskoláját.

IDŐSB BÁRÓ VAY MIKLÓS,

Ő Felségének valóságos belső titkos tanácsosa, a magyar szent korona őre, az országgyűlés főrendi házá-
nak elnöke, a hazai ev. ref. egyház közelebbi két
zsínatának s egyetemes konventünknek világi elnöke,
tiszáninneri egyházkerületünk és sárospataki főisko-
lánk halhatatlan érdemű főgondnoka, a Magyar Tudomá-
nyos Akadémiának igazgatósági tagja s minden
szent és nemes ügynek fejedelmi gondolkozású és
bőkezűségű pártfogója, Budapesten, hosszasabb gyön-
gélkedés után, diesőséges földi pályafutásának 93-dik,
egyházi hivataloskodásnak 71-dik évében elhunyt.
Betelt rajta is az örök végzés, mivel a mindent böl-
csen intéző Isten, az ő választottainak sem ad örökké
tartó földi életet.

A megrendítő hír vétele után azonnal gondos-
kodott, hogy mind egyházkerületünk, mind főiskolánk
méltóképen legyen a május hó 15-dikén Budapesten,
a Magyar Tudományos Akadémia csarnokában, majd
16-dikán Alsó-Zsolezán, a családi sirbolt felett emel-
kedő templomban tartatott temetésen képviselve s
mind az egyházkerület, mind a főiskola részéről ko-

szorut tétetett a nagy halott ravatalára s Alsó Zsolezán a kerület részéről ő maga imával, a főiskola részéről pedig Mitrovics Gyula főiskolai lelkész búcsúbeszéddel a temetési szertartásban is részt vettek.

Jelenti továbbá, hogy ugyancsak Alsó-Zsolezán a kerület és főiskola ott megjelent képviselőiből értekezletet állított össze, a mely egyértelműleg abban állapodott meg, hogy az aratási vizsgálatok alkalmával, a főiskola legünnepélyesebb napján, az u. n. évzáró napon, a kerület és a főiskola közös gyászünnepélyt rendez a boldogult férfiú tiszteletére s ennek előkészítésével a főiskolai tanári kart legott meg is bizta.

A tanári kar e szomorú megbízatásnak a legméltóbban s nagy pártfogójához illő hódolattal felelt meg akkor, a mikor a főiskolai énekkart gyász-dalok zengedezése, Mitrovics Gyula főiskolai lelkészt és egyházkerületi főjegyzőt alkalmi egyházi beszéd, — Dr. Ballagi Géza jogtanárt, a Magy. Tud. Akadémia levelező tagját pedig emlékbeszéd tartására kérte fel és nyerte meg, s a gyász-ünnepélyre külön meghívókat küldözött szét.

Visszagondolva — mondja elnöklő püspökünk — az imént lefolyt s minden tekintetben lélekemelő gyászünnepélyre, úgy érzem Főtiszteletű egyházkerületi közgyűlés, hogy nem fejezhetjük ki sem a veszteség felett érzett bánatunkat, sem hódoló elismerésünket s örök hálánkat méltóbban a magát közöttünk beszédeivel, tetteivel s egész hosszú életének fényes példájával és folytonos áldozataival megdícsőített férfiú érdemei iránt, mint ha ez alkalmi gyász- és emlékbeszédeket, az elköltözött dicső léleknek eme visszazugárzásait, egész terjedelmökben jegyzőkönyvünkbe veszszük, hogy a késő utódoknak is tanulságosan hirdessék az *id. báró Vay Miklós* halhatatlanságát s kerületünknek az Ő iránta érzett s tőlünk

ezerféleképen kiérdemelt mélységes háláját, tiszteletét és szeretetét.

Abban a reményben, hogy a Főtiszteletű egyházkerület elfogadja indítványomat, leborulok még egyszer lélekben ama mi büszkeségünknek, a mi nagyjaink egyik legnagyobbikának emléke előtt és az egész kerület és az egész főiskola tanári kara és ifjúsága nevében is áldom és dicsőítem a véghetetlen kegyelem Istenét, hogy nekünk adta Őt s engedte az Ő napját felettünk ragyogni annyi küzdelmes éven át és éreznünk e napnak termékenyítő, áldást árasztó melegét és útmutató világosságát.

Egyházkerületi közgyűlés, midőn a gyász-eset fájdalmas bejelentését a rendkívüli veszteség mélységes érzetével s a szavakban alig méltányolható igaz érdem előtt való szívbéli meghódolással tudomásul veszi s püspökének a temetésen való képviseltetésünkre tett intézkedéseit s a mai gyász-ünnepély előkészítése körüli eljárását helyesléssel és köszönettel fogadja: ugyanakkor teljes mértékben osztani kívánja a megdicsőült férfiú érdemeinek megörökítése végett kifejezett véleményét is, maga is úgy lévén meggyőződve, hogy a miként a tenger nem meríthető ki marokkal: épúgy a *Báró Vay Miklós* Istentől dúsan megáldott pályafutása s hazánk, egyetemes ev. ref. egyházunk s közelebbről kerületünk és főiskolánk szolgálatában szerzett rendkívüli érdemei s oltáraink körül teljesített nagy áldozatai sem férnek meg egy jegyzőkönyvi pont keretében s épen ezért lelkesedéssel határozza el, hogy id. báró Vay Miklósnak a Kun Bertalan püspök alsó-zsoltzai imája, Mitrovics Gyulának ugyanott mondott bú-

esú-beszéde s ugyancsak Mitrovics Gyulának és Dr. Ballagi Gézának a sárospataki főiskola imatermében a mai napon tartott beszédei által óhajt jegyzőkönyvünkben méltó emléket állítani; hogy így a halálban is, miként életében, lehetőleg egészen a miénk és utódainké legyen s tovább folytassa közöttünk nagy lelkének ellenállhatatlan hódításait és hogy a késő idők egymás nyomába lépő nemzedékei is tanúi legyenek annak a mély és igaz bánatnak, mely a Báró Vay Miklós szellemének kialvásakor a tiszáninneri egyházkerületre s ebben a sárospataki főiskolára ráborúlt.

Aldott legyen, örökre áldott és tetekre sarkaló legyen közöttünk a nagynak, a dicsőnek, a feledhetetlennek, a hazája s egyháza javaiért élő s haló férfiúnak emlékezete s a mit nem adhatott neki hű szolgálataiért a szegény ev. ref. egyház, nyerje meg méltó jutalmát imádott Istenétől ott fenn az égben!

Kun Bertalan püspök imája Báró Day Miklós koporsójánál.

— Alsó-Zsolozán 1894. május 16. —

Örökké való Isten, életben és halálban szerető jó atyánk! Hozzád vezérel minket földi létünknek minden változása és története: a születés, az életnek különböző körülmények közötti fejlődése, örömek, vagy küzdelmek közötti folyása; hozzád vezérel maga a legnagyobb változás, a halál is. mely nem más ránk nézve, mint e földről minket hozzád — örök hazánkba — szólító követed.

Nem térhetünk ki óh Uram! előled és a te hatalmas akaratod elől, bármely sorsba helyeztél is minket e földön. Adtál bár fényes születést, rövidre vagy hosszúra mérted életünket; közhasznúvá, fényes tettekkel ragyogóvá vagy egyszerűvé tetted földi pályafutásunkat: — elvégre is tehozzád vezetnek minket életünknek általad bölcsen kimért útjai, mert te vagy örömünk, bánatunk, dicsőségünk s megaláztatásunk, életünk, halálunk örök kútforrása, édes jó Atyánk!

Ez a felemelő hit, mint mennyből alálövellett fénysugár világítja be földi életünk homályos ösvényét s atyai gondviselésed oltalma alá helyezi a mi földi életünket; nemesen lángoló, közjóért hön dobogó szívet, akaratot képez bennünk, hogy küzdjünk, munkálkodjunk a szépért, a jóért és nemesért s ne csüggedjünk, midőn a fényes vagy egyszerű pályán a közjó szeretete igénybe veszi testi-lelki erőnket és midőn a kötelesség lelkesedve arra hajt, hogy habár önfeláldozással is, eleget tegyünk a munkának, melyre minket óh atyánk! szereteted és bölcseséged szerint elhívtál.

Áldott légy óh Atyánk ezen boldogító hitért, mely világító napja a mi életünknek! Áldott légy azon atyai gondoskodásodért, hogy időről-időre támasztasz férfiakat köztünk, kik ihletve a te lelked által, a haza és a közjó szolgálatára szentelik életüket s ezen nehéz munkában ég életök szövétneke, mint égő lámpásé, melynek olaja teljesen kiegett, egész a késő vénségig s útát mutatnak nekünk kipróbált hűségök. jellemző-lárdóságuk, a tapasztalás és életbölesesség fénye által, melyet hosszú életpályájukon fáradhatatlan tevékenységgel gyűjtogattak; útát mutatnak arra, hogy kelljen a hazát, az egyházat, nemzetet a társadalom minden terén kifejtett önfeláldozó munkássággal boldogítani.

Egy ily boldogító hitben élt agg férfiát a közügynek, közpályáján több mint félszázadra terjedt ezen hit erkölcsi ereje által támogatott, hű munkását zárja el előlünk e gyász koporsó, kit nem csak hosszú élettel, kegyelmednek e már magában is drága ajándékával, de ezen felül a szép *vénségnek ékes koronájával, az igazság útáiban való járással is* dúsan megajándékozta. Oh minő pártriákhai szerettel élt ő családjának! Mily híven szerette és szolgált hazáját; mily láng buzgalmú apostola volt egyházának s vallásának! te tudod legjobban jó Atyánk, ki őt hanyatlott testi erejének idejében is mennyei tűzzel erősítetted s a szellemi erő és éberség oly csodás mértékével áldottad meg a munkára, melynek boldogító fénye s melege csak akkor kezdett gyengülni — mint az áldott napé — midőn már-már letűnő félben volt a láthatárról. Oh mindezen lelki ajándékokkal, fényes tulajdonsokkal a te kegyelmed ruházta fel őt kivívott magas állásához méltóan, óh Uram! És most, mindezen szép lelki vonásoknak csak emlékei ragyognak vissza szívünkől gyászravatalára és fiúi halálával telik meg keblünk koporsójánál a nemesen megfutott s erényes tettekben oly gazdag földi pálya bevégzése fölött, lát-

ván s érezvén azt, hogy az ő életében mily dicső fény-nyel ragyog lelkünk előtt a te örök jószágod, melylyel az emberi véges bár, de nemes törekvéshez mindenkor segedelmedet adod.

Mit kérhetnénk azért mi tőled jó Atyánk buzgóbban e dicsőült nagy férfiú, e példás nagy hazafi kopersójánál, mint azt, hogy e hit, e boldogító meggyőződés viraszszon folyvást a mi életpályánk felett is, ez adjon lelkesedést nekünk a nagy és nemes tettekre: ez vonjon pánczélt szívünk fölé, midőn a közpályán a haza, egyház és társadalom hű szolgálatában fáradozva, gúny, gyanúsítás s félreértés nyilait lövöldözi ránk ottan-ottan az irigység. Általában oh sorsunk és életünk bölcs ura! a Te folyvást velünk munkálkodó kegyelmednek hite és ereje tartson meg és tegyen erőssé minket az igazság útiban, hol az erényért, ha híven küzdünk, megvilágosodik rajtunk, — mint a dicsőültön — a te szent orezád.

Ez a boldogító hit nyújtson vigasztalást a mély gyászba borult családnak, a jó gyermekeknek, rokonoknak, barátoknak; nagy veszteségüket, melyet a nemes szívű atyában, testvérben, nagyatyában, rokonban szenvedtek, pótolja ki óh Atyánk, szereteted rájuk hulló harmatjával. Azon gyöngéd összeköttetést, melyben állott a dicsőült több testülettel, szenteld meg az ő rá való édes visszaemlékezéssel. Derítse fel atyai vigasztaló kegyelmed mély gyászukból a haza, a vallás, egyház, a tudomány nemtőit, kik gyászravatala felett bánatos arcczal állanak az elhúnytnak

Mindnyájunknak adj vigaszt óh édes Atyánk, kik a társadalom hű és munkás embereinek, a lelkes hazafiaknak elköltözésök felett időnként kesergünk, kik most is szívből fájlaljuk a veszteséget, melyet dicsőült Nesztorunkban szenvedtünk, fájlaljuk nagy keserűséggel, noha tudjuk, hogy mint a napnak, ha pályáját megfutotta, le kell alkonyodni; úgy neki is az ő neme-

sen s példás buzgósággal megfutott, jeles és jótékony tettekkel ragyogó életpályájáról le kellett lépnie, mert a te atyai kegyelmedből már is hosszabbra terjedt az, mint a minő az emberi életnek általad bölcsen kimért rendes határa.

És mivel a munkás s közjóért élő oszlopemberekben szenvedett veszteségünk, kik magyar hazánk ősi erdejéből, mint agg tölgyek egymásután dőlnek ki, naponként sújtóbbá válik: pótdold ki e veszteséget és enyhítsd az által, hogy az ő nemes példájukkal nevelj ifjainkból az elhunytak helyére szintén lelkes férfiakat, kik tudjanak a közjóért szent tűzzel lángolni, hazáért, egyházért áldozni, tiszta, jó erkölcsökben tündökölni.

Ily tiszta fényben tartsd fenn és őrizd meg sokáig a dicsőültnek jó emlékezetét is közöttünk, hogy az ő élete, mint a hála és kiérdemelt tisztelet veszta-tüzétől megvilágított emlékjel, álljon előttünk szüntelen; emlékeztessen társadalmi s vallásos kötelességeink hí teljesítésére, hogy ha majd a mi életünk napja is alászálland, hátra hagyott kedveseink, polgártársaink szánó részvéte s jó emlékezete kísérjenek sírunkba s mint hí harcosai minden szent ügynek, hűségünk megnyugtató öntudatával költözhessünk örök hazánkba az igazak jutalmának, a halhatatlanságnak elvételére. Ámen!

Mitrovics Gyula sárospataki közigazgató
beszéde br. Day Miklós főgondnok közporsójánál

— Alsó-Zsolozán 1894. május 16. —

Irtózatoss, megbírhatatlan próbáltatásokat mér re-
ánk a gondviselés.

A magyar társadalom, a protestántizmus, a sáros-
pataki főiskola oszlopait látjuk megrendítő gyorsaság-
gal egymásután, mintegy egymásra szakadva, kidőlni.
S így meginogván lábaink alatt a föld, összekülesolt
kezekkel, megfélemllett szívvel, zokogó könnyhullatá-
sok közt állunk meg a pusztulás felett és így esdek-
lünk a sorsunkat intéző gondviselés előtt: „Mi lesz
belőlünk Istenünk, ha így alusznak ki, mint a vihar
által elsepertt őrütek, a rengeteg éjszakán, vezérlő,
világító szellemeink fényes napjai?!“

Mintha az ó-szövetségi népek szívének megrá-
zására Isten sujtoló kezétől támasztott jelenéseket
látnánk: „*Beborítom az eget és az azokon való csilla-
gokat besötétítem, a napot köddel be fogom . . . és adok
setétséget a te földedre.*“ Ezékiel XXXII: 7, 8.

Erre a földre, hogy végkép elbukjunk rajta és
szíveinkbe, hogy örökké fájjon az!

T. Gyászoló Gyülekezet! Látom kérlelhetlen, szí-
vet tépő valóságban körülünk a halál pusztító hatal-
mát; látom bezárva e ravatalt, látom megnyílni a sír-
boltot, a honnan nincs többé visszajövetel s nyom-
ban rá megnyílni az eget is, a hová a nagy emberek
lelkei szállanak . . . és még sem merem, alig bírom

kimondani a szót: *a mi imádott főgondnokunk, báró Vay Miklós meghalt.*

Óh hiszen, ha az az égbenyúló, a százados éveket megközelítő tölgy összeomlik oda künt a rengétekben, én tudom, hogy egy messze elterülő pusztaság támad az erdőnek így megtépett koronáján; de hát annak a tölgynek összeomlását azok érzik meg legjobban és azok sirathatják meg legnagyobb félelemmel, a kik felett a villámokat fogta fel erejével és a kik számára esendes nyugalmat, békés virulást teremtett ölelő árnyaival.

Báró Vay Miklós koporsója felett bizony mindenkinek elég oka van sírnia; a magyar protestantismus pedig méltán megtörve borúlhat le e ravatalra, a mely kétségkívül e század legelső, legnagyobb protestáns férfának porrészeit zárja magában;... de tépőbb fájdalommal, forróbb könyhullatással, nagyobb gyászszal, több félelemmel senki sem borúlhat e koporsóra, mint mi, a kik egy gyászba borúlt anyának könnyeit, vérző szívét, örök háláját, soha meg nem szűnő hódolatának koszorúját hoztuk el ide és a kik méltán kérdezzük a sárospataki alma mater nevében az ó-szövetségi gyászolóval: „Oh jöjjetek ide és lássátok meg, ha vajjon van-e valakinek olyan bánata, mint a milyen az enyém!?”

Igen, oly bánata, mint a milyen a miénk!? Ez a több százados iskola látott megrázó viharokat; megélt lélektépő gyásznapokat és látott maga körül dúló pusztulást és mégis most, hogy e bezárt koporsó előtt állok meg, valami nyomasztó félelem, egy szorongó érzés kapja meg szívemet és én nem tudom, ha ez a temetkezés nem hosszú, vigasztalan gyászt borít-e a sárospataki főiskola százados falaira és szívünk felé? Én csak azt tudom, hogy egyes égi testek is, a melyeknek napjuk kivész, aláhullanak s a történetből tanul-tam, hogy némely sírok olyan szellemek porladozó

részeit takarják el, a kiket sohasem pótol senki és a kik után örökre sírnia oka van az emberiségnek.

Vétkezném az elköltözött nagy szellem és vétkezném fájdalmunk nagysága ellen, ha e pillanatban részleteiben csak érinteni is akarnám azt a kérdést, hogy ki volt nekünk, ki volt a sárospataki főiskolának, ki a magyar protestantizmusnak és a magyar köztársadalmi életnek báró Vay Miklós? Hanem arra ez országos temetkezés fájdalma és megszentelt pillanatai is jogot adnak, hogy habozás nélkül tegyünk tanubizonyságot a felől, hogy nagy és az isteni gondviseléstől vezetésünkre, boldogításunkra küldött szellemek tulajdona az, hogy rabúl ejtik a sziveket és viszonyokat, hogy saját szellemi képükre teremtik az időket és az intézményeket, úgy, mint a folyó önmaga ássa meg medrének irányát; hogy működésükhöz van kötve az emberi élet egyes köreinek fejlődése, úgy, mint a csillagoké a naprendszerhez, úgy, mint a tenyészet a nap sugaraihoz és úgy mint a tengernek drága gyöngyei a hullámok mélységéhez, a boldogság a szerető szívekhez.

Ez volt báró Vay Miklós a sárospataki főiskolának! Ezt a sárospataki főiskolát régi, dicső fejedelmi sarjak hitbuzgósága és fejedelmi áldozatkészsége alapították meg; de újabbkori életének nincs egyetlen mozzanata, szellemi megizmosodásának nincs egyetlen alakulata, mely nem a Vay-névhez és ezek között nem a báró Vay Miklós szelleméhez, megmérhetlen szeretetéhez lenne kötve. Fejedelmi sarjak teremtik meg s íme, az új kori protestantizmus szelleme egy másik szellemi fejedelmet teremt számára s mi ennek a szellemi fejedelmünknek jöttünk el áldani haló porait s búcsúképen, zokogó könyhullatások közt megmondani azt, hogy neve, hogy tettei, hogy szeretete örökre élni fognak közöttünk; hogy ma száz-ezrek ajakán kél a tanuságtétel, hogy a zsolczai sir-

bolt báró Vay Miklósnak csak porrészeit takarja el szemeink elől. Égbe költözött szelleme velünk fog maradni s maradjon is velünk a protestantismus diadalául örökké, addig míg ez a protestantismus a tiszta emberiségi eszméknek és czéloknak, az igaz műveltségnek lesz képviselője.

Ugy legyen!

Egyházi beszéd.

Báró Day Miklós, főgondnok gyász-ünnepére.

— Elmondta a sárospataki főiskola imatermében 1894. június 24-én Mitrovics Gyula főiskolai lelkész és egyházkerületi főjegyző. —

Alapige: „Zsoltár CXIX. 111. Örökség szerint birjuk a te bizonyosság-tételeidet.“

Szerencsés, boldog nép és ügy az, K. K., a melynek nagy embereket adott a gondviselés. Már ez a kiváló adomány mutatja, hogy Istennek, az igaz emberi érdekeknek áll az szolgálatában s a gondviselésnek ez a különösebb kiválasztása jelzi előre jövőjét s annak biztos diadalát.

De ha az ilyen nagy és Istentől küldött egyénekre, már közönségesebb és csekélyebb jelentőségű ügyeknek is szükségök van, a protestantizmusnak, e nagy emberiségi érdekeket képviselő, köztársadalmi intézménynek, bizonyára kétszeres mértékben.

Hiszen már keletkezése, célja, feladata, egész szelleme olyan, hogy maga alapítója megjövendölte kikerülhetetlen örök küzdelmét, soha meg nem szűnő vívódását. „Lésztek gyűlöletesek — mondá — az én nevemért; nem azért jöttem, hogy békeséget hozzak a világra, hanem háborút“. Háborút, mert mélyen nyúl bele a világ s az emberszív történetébe, annak

megszokott viszonyaiba, öröklött jogaiba, hagyományaiiba az igazság diadalába s bizony régen el-sepertetett volna a föld színéről, annyi, érdekeiben megriasztott hatalmasságot és szenvedélyt hívott ki maga ellen, ha Isten nagy embereket nem állított volna élére

Egy ilyen férfiúnak, tizáninneneni egyházkerületünk és sárospataki főiskolánk imádott főgondnokának, báró *Vay Miklós* emlékének áldozunk ma, forró könyek között, remegve a jövőtől, a kidőlte által közöttünk támadt pusztaság miatt, de hódoló tisztelettel.

Azonban K. K. Isten, támaszunk mellett, *tanul-ságunkra* is küldi hozzánk profétáit. Boldogtalan, szerencsétlen nép az, a mely nem érti, vagy nem akarja megérteni az Úrtól vezetésére támasztott jeleket, épen úgy, amint szerencsétlen, boldogtalan az, a ki felett a rengeteg éjszakában, járatlan útakon, hiába ragyognak az égnek csillagai.

Mi K. K. azzal tiszteljük meg e nagy férfiú emlékét legjobban, ha lelkünkben leborulván sírboltja felett, hálával és szent fogadalommal hirdetjük ma és minden időben ez alkalomra választott, az ő egész életének becsét is magában foglaló szent leczkénket:

„Örökségül birjuk az ő bizonyágtételeit!”

Örökségül:

I. A vallás iránti lángoló szeretetét.

II. A protestantizmus elvei iránt való tántorít-hatatlan hűségét.

I.

Nekem nincs okom, nincs jogom KK! kárhoz-tató ítéletet mondani a jelen kor viszonyai és miveltségi állapotai felett. Látom felséges nyilvánulásaiban

szólani lelkem előtt a tökéletesedés szellemét és annak alkotásait minden irányban. De talán épen eme jelenségek tesznek tanubizonyságot a mellett, hogy ez általános emelkedésünk az ember-szív egy nagy tévedésével van összekötve.

Ma a tudomány, a rang, a szerencse, a boldogság és érdek, fájdalom, igen gyakran elszakítja az embereket Istentől, az égtől. Az volna a természetes, hogy az a fény, a mely valakinek bölcsőjét rengeti, az a világosság, a mely később értelmünk felett világol; azok a virágok, a melyekkel életünk útai, igen sok esetben bizony nem saját érdemünkből, nem is a magunk teremthő erejének hatalmára, hanem Isten áldó kezétől beszórvák; az a könnyű haladás, a mely sok ember szerencséjében, se göröngyöket, se súlyos kereszteteket nem ismer; szívünknek drága kincsei, a melyek talán mások felett gazdagokká és épen e miatt irigyeltekké tesznek, valamennyien csak annál erősebben emlékeztessék ezt a szegény, önmagától tehetetlen ember szívet arra a forrásra, a melyből mindezek fakadnak; amaz áldó kézre, a mely mindezeket előtte megnyitotta. S ime, sokaknak életében, erkölcsi alakulásában, igen gyakran sötét felhővé lesznek, a mely eltakarja előlük az eget.

Azzal kellene dicsekednünk, abban keresni nagyságunkat: ki áll közülünk szívének, lelkének legszen-
tebb érzései, magasra csapkodó lángolása által legközelebb Istenhez, a legtökéletesebb lélekhez; a vele való összeköttetésnél fogva, kinek van legnagyobb ereje, eltűrni az élet keresztjeit, annak ezer visszáságait, ezer ellenmondásait s tisztán maradni azok érintésétől. S ime, ma már van az előkelőségnek olyan újabb kori ikarusi divatja, a mely az elbizakodott ember-szív kevélységének szárnyain akarja kormányozni, nem ezt a földet, a hol tehetlensége miatt minden lépten-nyomon elbukik, hanem magát

az eget, a melyből szegény de elbizakodott szívében nincs egyetlen szikra sem; s ma már van a tudománynak, a műveltségnek olyan újabb kori bővereje, a mely bizony nem mélységével, nem is tartalmának gazdagságával: egyszerűen élelmes voltával, szegényes, sóvár lelkeket vonz maga köré, sőt állit tanainak szolgálatába, abban keresvén és találván fel az ilyen emberek nagyságukat, ha minél alantabb, minél közelebb maradnak a kor hamisan választott bálványaihoz s minél messzebb távozván a szív tiszta eszményképeitől, annál több rablánc csatolja őket e földhöz, a mely, hitők szerint, csak ilyen szolgáltság árán ad kényelmes kenyeret.

Bárá Vay Miklós a kor emez áramlata ellen hagyta reánk, tanubizonyoságtételei által, az első örökséget.

Születése, a melynél fogva fény vette körül, családi összeköttetései, a melyek már az ahoz kötött hagyományok és megérdemelt történeti jogok alapján is tekintélyt, hódoló tiszteletet, hatalmat hoztak keresetlenül is lábai elé. nagy neve, a melyet szellemének, egész lelki világának sokoldalú és soha ki nem fogyható kincseivel emelt ki és tett nagygyá, még a nagy Vayak között is; tetteinek, örök tevékenységének sikerei, a melyek a társadalmi élet majdnem minden irányában hálás sziveket köteleztek le maga iránt; itt könyveket töröltek le, ott sebeket gyógyítottak be, itt elesteket emeltek fel, ott nehéz keresztnek emelését tették könnyebbé oly emberek vállain és olyan emberek szívében is, akik már sokszor gúnnyra és zugolódásra keltek az Isten ellen; egész élete, a történet amaz ítélete, a melyet még önmaga hallatára, még folyvást emelkedő nagysága közben mondott ki a senkinek sem hizelgő erkölcsi igazságszolgáltatás s a mely benne a szükség emberét mutatta fel: bizony valamenyien elég kisértő erők le-

hettek volna arra, hogy csupán önmagában keresse nagyságának forrásait s ő mindezek mellett is nyíltan vallotta azt, a miről a történet minden nagy alakja leborulva tesz tanubizonyságot: „*Nem szégyellem a Krisztus evangéliumát s Isten kegyelme által vagyok, a mi vagyok.*“ (I. Korint. XV. 10.) Ő, a ki a trónoknak is adott tanácsokat s ő, a ki a magyar haza, a magyar allamiság legszentebb jelvényét és biztosítékát is őrizte gondjai alatt, folyvást megőrizte az Isten iránti szerelmét annyira, hogy egész lelkületében, gondolkozás módjában, még mint államférfiúnak is, a vallás iránti lángoló szeretete válik ki szívének kincsei közül.

Oh becsüljük meg, oh tartsuk meg azt az örökséget, mi, kicsinyek! Tartsák meg azok, kik vesztéségünket pótolni vannak hivatva. Tartsuk meg e bizonyára igen okos, de lelki sivárságra könnyen hajló kornak intelméül, és az apostol ama kijelentésének is igazolásául: „*Mindenek lehetségesek tinektek — az Isten által!*“

II.

A protestantizmusnak megvannak a maga létfeltételei és elvei, a melyek fenntartásában van egy részről jogosultsága az egyes emberi szivek felett és a társadalmi tényezők sorában is; más részről a melyekhez való szilárd ragaszkodásától és következetességétől függ önmaga iránti hűsége is. Könnyelmű, szivtelen játékot üz emberi életünk legszentebb tárgyaival és érdekeivel, valamint békés és boldog együtt lakozásunk nagy feladataival — a vallásnak minden olyan alakulata, a melynek rendszere akár a titokzatosság, akár a gyakorlati kényelmes megélhetés ügyességére van alapítva.

Én KK! vallom, hirdetem, gyakorlom a feleke-

zeti türelmességet; de ezzel, nézetem szerint, nem egy az a meggyőződésbeli szintelenség, amelyben, fájdalom, ma megint sok ember előkelőséget, miveltséget, általános testvéri szeretetet talál s az a történet tanubizonysága szerint sem mindegy: igazán, szívvél, lélekkel, a maga elvi következményeivel protestans-e valaki? mert ez a protestantismus bizonyos társadalmi, miveltségi elveket is vall, benső, szívbéli ügyei mellett s épen azért megtagadja vagy legalább diadalát teszi kétségessé az, ki itt, nagy emberbaráti szíve miatt, különbségeket tenni nem akar.

Báró Vay Miklós a kor emez áramlata ellen hagyta reánk, tanubizonyság tételei által, a *második* örökséget.

Ő, kétségen kívül, sok oldalról volt nagy, de szívünk tesz rá tanubizonyságot, hogy legnagyobb, mint protestáns. Jó szíve, bölcsesége, aggódó lelke, sok mindenben engedett, de ezen a ponton egy percre sem tagadta meg önnagát . . . A nagy reformátor hitvallásának lelkeket hódító pillanatai ujultak meg életében mindannyiszor, a mikor a protestantismus ügyei válságok elé sodortattak . . . „Itt állok, nem cselekedhetem másképen, Isten légy segítségül nekem!” Volt idő, amidőn csak ha egy kissé lett volna is kevésbbé protestáns, mint a minő valóban volt, erős küzdelemre, lehet mondani, összeütközésre került volna államférfiúi állása és nagysága, az a nagy elismerés és bizalom, amelyben a legmagasabb helyekről részesítettett s a protestantismus jogai iránti lelkesedése és bátorsága: s ő, amidőn nagyok buktak el körülte, ingatagságuk miatt, egy percre sem ingadozott választani keblének Istene s talán a külső nagyobb sikerek között s cselekedetei által tette le az apóstol ama hitvallását: „*Inkább akarok szolgálni Istennek, sem hogy az embereknek!*”

És amikor már ott jártak körülte a nagy lelkét

égbe hívó angyalok; ott jártak majdnem egész századnak fehér ezüst koronájával, megtört testének roskatag voltával, nemes szívének mindig lassuló dobogásával: ő még akkor is azért óhajtott közöttünk maradni legalább néhány pillanatra, hogy nekünk éljen, ügyünknek tegyen szolgálatot s a protestantizmusnak, mint a szabadelvű társadalmi intézmények egyikének segítse elő, ha csak egy kicsi lépéssel is, biztos diadalát, némely reánk nehezkedett hatalmaságok felett: egyelőre nem külső, felszámítható eredményvel, hanem bizonyítékul a legújabb napok politikai küzdelmében arra, hogy ügyünk, hogy törekvésünk egy az imádott magyar haza ügyével, a lelkiismereti szabadság küzdelmeivel s hogy még áldozatot is tudunk és akarunk hozni, csak hogy „*felviruljon köztünk ez a szép haza!*“

De hát e tanubizonyoságtételeket nem elég csak tiszteletben tartanunk, mint a multnak szép emlékeit, mint holt örökséget, amelylyel eldicselkedhetünk talán; hanem élővé kell azokat tennünk szivünkben mindnyájunknak.

Az isteni gondviselés által boldogításunkra küldött, közöttünk áldással élt, de az égbe költözött nagy szellemek iránt, komoly kötelességeink vannak. Az ilyen szellemek porladzó részei felett összeborult sirhantokra nem elég csak virágokat szórniunk s az emlékezet könyeit hullatniunk; hanem őrizkedniünk kell attól, hogy a gyászruhában, a hálátlanság és érdemetlenség bűnét ne kövessük el, a közöttünk az idők tanulságául és intő jelül maradt sirok felett.

Báró Vay Miklós nagy idők nehéz viszonyai és viharai között vezette át az újabb kori protestantizmus életét és magas és szent érdekeit. A mikor irántunk lángoló nemes szíve utolsót dobbant s lelke előtt megnyiladozni látta az eget, a honnan eredetét vette: bizonnyára az volt életének legszebb jutalma, a mit

magával vitt, a miért a halál pusztításától sem félt, hogy tanubizonyosság-tételei élő örökség maradnak mindnyájunkban.

Erre legyen szent és erre legyen elpecsételő alkalom ez az ünnepélyes, ez a kegyeletes óra s így az, temetkezés helyett, az annyira szükséges új és közös erő forrásává válik részünkre.

Szelleme érintésére, ime mozdulnak sirboltja felett a kövek . . . Oda ül a protestantizmus diadalának fehér ruhába öltözött angyala.

„Mit keresitek a holtak között az élőt? Nincsen itt, mert feltámadott!!“ Amen.

Emlékbeszéd id. báró Vay Miklós felett.

— Elmondta a sárospataki főiskola imatermében 1894. június 24-én Dr. Ballagi Géza jogtanár. —

Épen három éve, hogy gondterhes arczczal, a mélységes bánattól testben-lélekben megtörve, ott ültem annak a nagy betegnek ágyánál, ki szívemhez oly közel állt. Kezét kezemben tartottam, homlokáról a szenvedés okozta verejtéket törölgettem s az ő fájdalmas tekintete az enyémmel találkozott, midőn a mulandóság gondolata szállta meg lelkünket, midőn eszünkbe jutott, hogy nem sokára el kell válnunk örökre egymástól. Nem beszéltünk, de megértettük egymást, nem panaszkodtunk, de ott ült néma ajkunkon a panasz, mely a kérlelhetetlen végzetet vádolta, hogy nem könyörül meg rajtunk, nem hosszabbítja meg a boldog együttlét perzeit.

A csöndet kopogtatás zavarta meg. Egy aggasztván, botjára támaszkodva, kissé meggörnyedve, de ruganyos léptekkel közeledett a beteg ágyához. Idősb báró Vay Miklós volt. Nyájas, biztató mosolylyal, az igaz részvét hangján tudakozódott a beteg hogyléte felől. Aztán leült és néhány perczig hallgatagon nézte a szenvedőt. Én pedig ő reá vetém tekintetem s mintha soha sem láttam volna, nem tudtam róla levenni szemeimet. Szabályos, szép arczára barázdákat szántott az idő, de a halvány pirosság bizonyos üdeséget varázsolt reá; szelid tüzü, élénk szemei, az a két éles vonás szabályos orra felett, a rendkívüli észbeli tehetséget s a szívjósággal párosult erélyt fejezték ki. Az egész lényén előmlő fiatalos báj meghazudtolni

látszott Terentius ama mondását, hogy senectus ipsa morbus est. Csak galambösz haja s roskatag testtartása emlékeztették az embert az idő romboló hatására, mely a testet sem kiméli s még Adonist is megfosztja bájaitól.

Gyönyörűség volt nézni ezt a fiatal öreget, ki — az isteni gondviselés különös kegyelméből — kilenczven év súlyos terhe alatt is alig görnyedt meg, pedig ez alatt a kilenczven év alatt élt és dolgozott legalább is kétszer annyit, mint más közönséges halandó a normális életkor határain belül.

Mikor pedig behízelgő, kissé megtört, de még mindig csengő hangján megszólalt; mikor beszélgetésbe eredt velem s azzal a könnyedséggel, a mi a társalgás művészetének legfőbb kelléke, szökött át egyik tárgyról a másikra. fűzte egyik gondolatát a másiktól a nélkül, hogy a társalgás fonalát egy percze is elejtette volna. hogy a változatosság kedvéért — léha fecsegők módjára — az összefüggést feláldozta volna; mikor a banalitásokat kerülve, még a mindennapi tárgyakat is mélyreható, vagy legalább is a sekélyes szílvonalon jóval felülálló reflexiókkal kísérve, rövid fél órára szellemének gazdag tárházát megnyitotta előttem, hogy abba bepillantassak s ily módon megadta rá nekem az alkalmat, hogy magas korával daczoló szervezetét ismét és ismét összehasonlíthassam belső lényével: elragadtatással és bámulattal tapasztaltam, hogy fiatalos külseje alatt egy, az élet viharai által megedzett, higgadt, fegyelmezett, de komolysága daczára is nem kevésbé fiatalos, eleven lélek rejtőzik.

Vay Miklós egyéniségében az összhangot — kora fiatalságától kezdve késő vénségéig, mondhatnók utolsó perczéig — semmi sem zavarta meg. Külső megjelenése, modora, gondolkozásmódja, életelvei, jelleme bámulatos harmóniában olvadtak össze.

Arisztokrata volt minden ízében. Nem pusztán születése által lőn azzá, hanem bizonyára arisztokratává lesz vala, ha nem születik is bárónak. Műveltségénél, fennkölt lelkületénél fogva szükségképen ahhoz az osztályhoz kellett tartoznia, mely akár az arisztokratikus hagyományokhoz ragaszkodó monarchikus, akár a születést semmibe vevő demokratikus államban, szellemi felsőbbségével a társadalomnak irányt adni, a politikai életben vezérszerepet játszani van hivatva. A közjogi kiváltságok korában, midőn még a rendi elzárkózottság az emberek közé ledönt-hetetlen válaszfalakat húzott, ép oly kevéssé támaszkodott kizárólag privilegiumaira, hogy elfoglalja a közéletben az őt rangjánál fogva megillető helyet, a mint nem kellett a modern átalakulás korszakában a hagyományok mentsvárába meghúznia magát, hogy tekintélye és befolyása az egyenlőség eszméjének áradata által el ne sodortassék, sőt a jogegyenlőség alapján újjászervezett társadalomban, meg vagyunk felőle győződve, sokkal jobban érezte magát, mint a feudalizmus bilincsei között, melyek tette vágyó szellemét lenyügözték.

A legnemesebb becsvágytól ösztönöztetve, cselekedni és hatni akart; de épen ezért nem zárkózhatott el a legalsóbb régioktól sem. Az előzékenységben és udvariasságban nem multa őt felül senki. Leereszkedő volt mindenki irányában; de leereszkedésével nem saját felsőségét kívánta éreztetni, hanem fel akarta emelni magához azt, a kit érdemesnek talált rá. Az ő természetes előzékenységét ép oly mértékben megtisztelőnek kellett tartanunk magunkra nézve, mint a mily sértő az a mesterkelt courtoisie, melylyel az üres fejü méltóság a demokratát színleli, csak azért, hogy kiállhatatlan gögjét palástolja el. Taine az ancien régime arisztokrátiáját jellemezvén, azt írja, hogy minden művészet közt, melylyel az emberek

levetkezték az eredeti otrombaságot, az talán a legbecsesebb, mely a kölesönös előzékenységre tanítja őket; ha ezt gyakorolják, nem csupán a szalonban, hanem a családban, az utcán, a barátok, rokonok, alárendeltek, cselédek s mindenki iránt, épen annyi méltóságot, mint szelídséget visznek az életbe; az illemszabályok finom megtartása szokássá, ösztönné, második természeté lesz és a felöltött természet szebb, kedvesebb, mint az első, mert a benső törvénykönyv, mely ekkor a cselekvés és szó minden részletét kormányozza, épen úgy parancsolja a szabatos magatartást és önmagának becsülését, mint a finom előzékenységet és mások tiszteletét. Vaynak ez, előzékenység tényleg második természetévé vált, azért állt neki jól, azért soroztuk azt mindig legfényesebb erényei közé.

Voltak azonban, a kik félreismerték. Széchenyi azt mondta egyszer róla, hogy olyan nagy diplomata, hogy mikor egyedül van is szobájában, a felett törpéng, vajjon elég diplomatically viseli-e magát.

A mily harmonikus volt egész lényé: természet-szerűleg ép annyira irtózott minden erősebb ellentét-től úgy a társadalmi érintkezésben, mint politikai téren. Ha tehette, kikerülte; ha ellenben a viszonyok kényszerítették rá, igyekezett mindig simán, közvetítéssel egyenlíteni ki a nézeteltéréseket. S mint olyan ember, a ki szerette a békességet, mások véleménye iránt türelmes, hibái iránt udvariasan elnéző volt. Még királyával szemben is — Cziráky Antallal, a híres publicistával tartva — azt az elvet vallotta, hogy leirataiból mindig ki kell szemelni azt, a mit abban jónak tartunk, rosszat pedig ne fogjunk rá soha. Ha a simaság, türelmesség, udvariasság, engedelmesség diplomatává avatnak valakit: akkor ő diplomata volt a legjavából. De ha Széchenyi ítéletét arra alapította, hogy Vayból hiányzott az őszin-

teség: akkor bizvást állíthatjuk, hogy emberét nem jól ismerte. Vay a politikában is, a magánéletben is utálta a kétszínűséget és képmutatást. Őszinteségének csak az a kimélet szabott határt, melyet mindenkor oly tapintatosan alkalmazott az emberek érzékenységevel szemben s melyre épen az őszinte embereknek oly nagy szükségök van, hogy szókimondásuk durvaságba ne csapjon át. Még mások durvaságával szemben sem vesztette el hidegvéréét. Mint kanczellárral történt vele, hogy egy mérges, illetlen hangú megyei feliratra egyik fogalmazója hasonló nyers hangon válaszolt. Bemutatván fogalmazványát a kanczellárnak, ez visszautasította. „Kegyelmes uram, — mentegeté magát a fogalmazó — a milyen a mosdó, olyan a törülköző; *daróczba burkolt* kézzel készített iratra másképp válaszolni nem lehet“. „Igaz, — válaszolt a kanczellár — de önöknek soha sem szabad feledniök, hogy *fehér keztyűt* viselnek“.

Nem ő az első, nem is az utolsó, a kit ravasz-sággal, sőt határozatlansággal és megbizhatatlansággal vádolnak csak azért, mert az emberekkel való bánásmód tekintetében az önmérséklet szabta korlátokat tiszteletben tartja s mert az utolsó szót nem mondja ki addig, míg kísérletet nem tesz, hogy ne kelljen kimondania. 1848 ban az árulás gyanujába keveredik; 1860-ban látszólagos ingadozásából gúnyt űznek; 1865-ben köpenyforgatónak, ezer színt játszó chamaeleonnak csúfolják. Ezeket a súlyos sértéseket miért kell elszenvednie? Csak azért, mert óvatos, körültekintő, kiméletes volt, midőn az erély, még inkább az erőszak — az ő meggyőződése szerint — ártott volna az ügynek, melyet hűségesen akart szolgálni.

Ha dicsbeszédet írnék, retoucholnám az esetleg szemembe tűnő foltokat; de élethű arczkép festésére törekszem, ennélfgvva előállítandó képemhez keresem az igaz vonásokat.

Hogy Vay hosszú életén át, a sok dicsőség és elismerés mellett, kudarcot és megrovást is szenvedett, ennek oka — bármily paradoxnak tűnjék is fel állításom, kimondom — szintén erényeiben: nemes dicsvágyában és erős kötelességérzetében keresendő. Saint Simonról, a genialis francia socialistáról beszélük, hogy inasa minden reggel ezekkel a szavakkal ébresztette fel: uram! keljen fel, mert önre nagy tettek várnak. Vay, a nélkül, hogy, miként Saint Simon, elbizakodott lett volna, fényes tehetségeinek tudatában telve volt ambícióval; át volt hatva a nemesseleblige igazságától; s mert érezte, hogy hasznos szolgálatokat tehet hazájának, egy percet sem akart elszalasztani téltelenséggel. Széchenyivel végigélte az ébredés, Kossuth-tal az elkeseredett önvédelmi küzdelmek, Deákkal a komoly alkotások korát, s mindig hűségesen kivette a részét a munkából. Nyáry Pál a „szükség emberének“ nevezte el, mert különösen a válságos időkben vették igénybe szolgálatait, a mikor a kislelkűek, a gyöngébb jellemelek, kiknek nagyravágyásuk nem állt arányban kötelességérzetükkel, félrevonultak. Ha a viharok elöl ő is fedél alá menekül: a dicsőség útján bizonyára biztosabban halad vala előre; de kész volt mindig szembeszállni az orkánnal s csak mikor a veszély elmúlt, akkor vonult vissza tépett vitorlával, de önérettel a révpartba, hogy kipihenje fáradalmait s erőt gyűjtsön a további küzdelemhez. A heroikus önfeláldozás lélekemelő példáját mutatta be mindannyiszor, valahányszor a válságok leküzdésére vállalkozott; mert magának is éreznie kellett, hogy konzervatív hajlamainál, óvatos, békés természeténél fogva az ő ideje a normalis viszonyok beálltával kezdődik, midőn a rend fenntartásáról, a kivivott eredmények konzerválásáról van szó; de arra nem volt praedestinálva, hogy rendet csináljon ott, a hol a nyugalmat már

csupán kiméletlen erélyvel, sőt erőszakkal lehet vala helyreállítani.

Onfeláldozása mégsem volt soha sikertelen. Ha arra nem volt is ereje, hogy a gordiusi csomót kettévágja; de nem egyszer előkészítette és megkönnyítette a kibontakozást.

Egyforma lelkesedéssel és odaadással harczolt minden körülmények közt nemzetéért, királyáért és hazájáért. S ha buzgalmaért nem kapta is meg mindenkor a jutalmat azok részéről, a kik hű szolgálataira rászorultak: ez nem kedvetlenítette el; hanem vagy folytatta tövises pályáját, vagy a franczia közmondást követve: reculer pour mieux sauter, egyidőre visszalépett, hogy annál nagyobb erővel fogjon ismét hozzá a munkához.

A vármegyében kezdte meg közszereplését. Zemplén vármegyét szolgálta 1823-tól 1830-ig, tehát a vármegyei élet legzajosabb korában.

Midőn a kormány az országgyűlés megkérdése és hozzájárulása nélkül, az alkotmány frappans megsértésével nemcsak az ujonczozást rendelte el, hanem az adót is fölemelte, a mennyiben az önkényesen végrehajtott devalvatio következtében az addig váltópénzben fizetett adónak ezüstben való lerovását vagy a devalvált pénzjegy harmadfélszeres értékében való lerovását kívánta: a törvénytelen rendeletnek a megyék határozottan ellenszegültek; tisztviselőiknek úgy az ujonczozást, mint az adóknak ezüstben való beszedését megtiltották s körlevelekben buzdították egymást kitartásra.

Zemplén, mint a válságos időkben mindig, most is kitüntette magát az alkotmányos jogok védelmében. Lónyay Gábornak, a királyi biztosnak — jóllehet birtokai és széleskörű rokonsága folytán összeköttetésben állott a megyével s az értelmiség színejavával, — nem sikerült a megyét megpuhitnia, sőt

ellenkezőleg megjelenésével a kedélyeket annyira felizgatta, hogy midőn a gyűlést meg akarta nyitni, egyik rokona, Lónyay László az elnöki széket kirántotta alóla. Ekkor aztán a kormánytól nyert utasításhoz képest erőszakhoz folyamodott. A vármegye pecsétjét lefoglalta, a tisztviselőket őrizet alá vétette, a jegyzőkönyvekből ama lapokat, melyek az ellentállásra emlékeztettek, kitépette. Az efajta erőszakoskodások sem félemlíték azonban meg a vármegyéket, melyekben az ellenzék napról-napra erősödött. Zemplénben az ellenzék vezérei br. Vécsey Pál és Matolay valának. Ők is, mint a bars megyei vezérférfiak: Platthy Mihály és Balogh János, csak egy föltétel alatt voltak hajlandók lerakni a fegyvert, ha t. i. az országgyűlést összehívják s az szavazza meg az ujonczokat és az adót. Végre a kormány, látva, hogy más-kép nem boldogul, 1825. szeptember 11-ére az országgyűlést csakugyan összehívta s ezzel Magyarország történetében kezdetét veszi egy új. küzdelemteljes, de sikerekben gazdag korszak.

Az ifjúság első benyomásai eltörölhetetlen nyomokat hagynak hátra az ember jellemében ép úgy, mint gondolkozásában, itéletében. Vay Miklósnak, mint fiatal embernek bő alkalma nyílt a vármegyét, mint az alkotmány igazi védbástyáját megismerni és megszeretni s még a legválságosabb viszonyok közt is hű maradt ifjúkori eszményképéhez.

„Az 1823-ban szerzett első benyomások alatt kezdtem én — így szólt egy 1866-ban tartott országgyűlési beszédében — nemcsak megszeretni, de mondhatnám az imádásig megkedvelni a megyei rendszert. Később is mindinkább belészerettem abba. De méltóztassanak meghinni, ha hamarosan nem állítjuk vissza a megyéket; ha addig nem mentjük meg, mig mi, utolsó mohikánok, életben vagyunk: elkésünk a dologgal; mert mindinkább fogy azoknak száma, kik

e dicső ősi intézményhez testtel-lélekkel ragaszkodunk; mert igazi becsét leginkább azok érzik, kik a municipium légkörében növekedtek, kik ezen saját-szerű politikai s mégis családi összlet gyermekei. Ilyenek pedig most is csak kevesen vagyunk már s azért akárhányan vannak korunkban, kik legalább úgy, mint mi, nem rajonganak a municipális életért, hiszen ignoti nulla cupido.“

A municipális önkormányzathoz annyira ragaszkodott mind halálig, hogy midőn 1867-ben arról volt szó, mi módon lehetne összeegyeztetni azt a parlamenti felelős kormányval s midőn az országgyűlésen úgy, mint az irodalomban tüzes viták indultak meg e kérdés fölött, ő határozottan kinyilatkoztatta, hogy ha a kérdést úgy állítanánk fel, hogy választania kellene a két intézmény között: ő föltétlenül a municipiumot választaná. „Főfeladatuk a megyéknek — így szól 1867. márczius 11-én tartott főrendiházi beszédében — azt kimutatni, hogy velök kormányozni lehet, hogy bátyáját képezik alkotmányunknak; feladatuk továbbá mindjárt kezdetben bebizonyítani, hogy a municipális önkormányzati rendszer összeegyeztethető a felelős minisztérium eszméjével, nem teszi azt lehetetlenné, képtelenné a kormányzásra. Mert mindazt, a mit fényes szónoklatok, theoretizáló röpiratok, vagy polemizáló hirlapi vezércikkek e kérdésre nézve mindeddig megoldatlanul hagytak, mindazt, mondom, a pár nap múlva megkezdendő gyakorlati municipális élet vagy igazolandja vagy meg fogja hazudtolni. Én hiszem, reményilem nemzetem mérsékletétől, hogy a két elem megegyezhetőnek fog bizonyulni. De ha nem állhatnak meg együtt, ám vivjanak egymással, álljanak ki a küzdőterre! Én részemről előre is ünnepélyesen deklarálom, hogy mindig a municipium mellett fogok állani.“

Az alternatívát azonban nem kellett fölállítani.

Tisza Kálmán, Visontai Kovách László, Szentkirályi Móricz, Kecskeméthy Aurél, röpiratokban,¹ valamint az országgyűlés szabadelvű tagjai beszédeikben kimutatták, hogy a parlamenti felelős kormány és a municipális rendszer nem hogy összeférhetetlenek lennének, de sőt, ha jól szerveztetnek, kiegészítik egymást, mindenik ellensúlyozza a másiknak minden viszonyok közt nyilvánuló hibáit, pótolja hiányait.

Vay tehát szívvel-lélekkel elfogadhatta a parlamentáris kormányformát a nélkül, hogy egyéb áldozatot kívántak volna tőle, mint hogy belenyugodjék a közigazgatási autonomia olyatén átalakításába, melyet az új kormányforma, a megváltozott politikai és társadalmi viszonyok szükségképen maguk után vontak.

S ezt az áldozatot ő szívesen meghozta. 1886-ban készséggel hozzájárult a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvényhez, melyet úgy tekintett, mint utolsó lépést, vagy legalább lényeges közeledést az állami közigazgatás kérdésének általa kontemplált olyatén megoldásához, mely szerint a parlamentáris kormány ruháztassék fel a kinevezés jogával, de viszont a megyék gyakorolják a kinevezett tisztviselőkkel szemben az ellenőrzést, és pedig szigorúbban és hatályosabban, mint saját választottaik irányában gyakorolták.

Hogy már kora fiatalságában a municipium anynyira szívéhez forrt, annak a tárgyi okokon kívül, bizonyára subjektív indokai is lehettek. Emelkedését a közpályán a megyének köszönhette, miután Zemp-

¹ Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer. Irta *Tisza Kálmán*. Pest, 1865. — Megyerendezés. Irta *Kovács László (Visontai)*. Pest, 1866. — Eszmetörödékek a vármegyék rendezéséről. Irta *Szentkirályi Móricz*. Pest, 1867. — Parlamenti alkotmány és vármegyei reactio. Irta *Kecskeméthy Aurél*. Pest, 1867.

lén vármegye az 1830-iki országgyűlésre gr. Schmiddeg Ferencz helyébe követül küldötte fel.

Mint követ, a kormánypárthoz csatlakozott, a nélkül azonban, hogy pártállását hatályosabban ki kellett volna fejeznie. miután épen ekkor a kormánypárt és az ellenzék közti ellentétek meglehetősen elsimultak s korántsem voltak oly élesek, mint az előző 1825-iki országgyűlésen, melyen mint regalista volt jelen. A királyi jogokat s a rendi kiváltságokat egyaránt fenyegető demokratikus eszmék terjedése, a kormánypártot és az ellenzékot annyira megfélemlítette, hogy jónak látták a közös veszéllyel szemben legalább ideiglenesen s hallgatólagosan szövetkezni. Még Nagy Pál, az 1825-diki oppositio szenvedélyes vezére is a kormányt támogatta s szerepét átengedte Ragályi Tamásnak.

Vay élénk részt vett úgy a kerületi, mint az országos ülések tanácskozásaiban, s hogy mennyire elismerték kiváló képességeit, mutatja az, hogy nemcsak az alsó tábla üzeneteit a főrendekkel tolmácsoló tisztelgő küldöttségekbe nevezték ki több ízben, hanem a fontosabb bizottságokba is fölvtették.

Az országgyűlés hézagos, felületes naplójt lapozgatván, többször találkozunk a felszólalók közt Zemp-lén vármegye első követének nevével.

Az ujonezmegajánlás kérdésében azonban ellenkezésbe jutott követtársával, Szirmay Antal tábla-bíróval, illetőleg vármegyéjével.

A többség, melyhez ő is csatlakozott, abból indulva ki, hogy a fegyverkezés okai tisztán nem láthatók, s hogy e szerint sem azt nem tudhatja, mi czélből, sem azt, hogy mennyi ujonez szükséges: azt kívánta, hogy mielőtt határozná, a megajánlás szükségét feltüntető okokat a felség derítse fel az országgyűlés előtt. S a király a főrendekre nem hallgatva, kik ezúttal is, mint oly sok más esetben, a

francia royalisták példáját követve, királyibbak akartak lenni a királynál, a többség kívánatának eleget tett. Az október 23-iki elegyes ülésben a nádor azzal a kijelentéssel lepte meg a rendeket, hogy a felség az ujonczállítás szükséges voltát gr. Gyulay Ignác horváth bán és a főhaditanács elnöke útján, egy, e végre rendelendő országos küldöttség előtt kész felfedezni. Nyomban meg is alakították a két tábla tagjaiból a küldöttséget, melynek tagja lón az alsó tábla részéről Vay is.

Gyulay a helyzet feltárása után 50,000 ujonczot kért, kijelentvén, hogy az ujonczok nagyobb része az ezredek létszámának szaporítása céljából mulhatatlanul szükséges lenne, a kisebb része ellenben csak akkor kívántatnék meg, ha a jövő országgyűlésig a nagyobb szükség úgy hozná magával.

Vay a többséggel tartott, mely 28,000 ujonczot rögtön megajánlott, de egyszersmind a bekövetkezendő nagyobb veszedelem esetére, addig is, míg a veszedelem elhárítására az országgyűlés majdan célirányos intézkedéseket tehetne, bizonyos föltételek mellett ezt a számot még 20,000-rel kész volt megpótolni. Követő társa ellenben küldői utasításához szigorúan ragaszkodván, a 20,000-et annyival kevésbé szavazta meg, mivel példátlanak találta egyszerre két rendbeli katonai segedelem megszavazását.

A vármegye egy pótló utasításában Szirmaynak adott igazat, miután az adónak ezüst pénzben való fizetése, a hosszas diéták költségei s a sónak önkényesen fölemelt ára által különben is túlterhelt népet kimélni akarta.

Alig zárták azonban be az országgyűlést, Vayt Borsod vármegye administratorává nevezték ki s ily módon megszabadult azoktól a kellemetlenségektől, melyek az országgyűlésen követett magatartása miatt megyéje részéről fenyegették.

Az 1839—40-iki országgyűlésen a főrendiházban foglalt helyet s itt gróf Dessewffy Aurél vezérlete alatt gr. Apponyi Györggyel és br. Jósika Samuval a konzervatív párt oszlopos tagjává lőn.

A valódi konzervatív párt programját ők állapították meg s ők kísérelték meg alkalmazni legelőször Magyarországon. Azoknak, a kik előttük konzervatívoknak nevezték magukat, az u. n. ó-konzervatívoknak, miként Kemény Zsigmond írja, Talmudjok volt Verbőczy, doktrináik voltak a pecsétes levelek, az ősi kiváltságok és a történelmi jog, a mihez még hozzáteszszük, hogy legfőbb kötelességöknek ismerték a mindenhai kormány támogatását. Dessewffyk ellenben, a nélkül, hogy a történelmi jogokkal, a hagyományokkal szakítottak volna, nem zárkóztak el a szabadelvű reformok elől. A mérséklő szerepét vállalták magukra a haladás korszakában. Feladatokul tűzték ki a liberális párt esetleges túlzásait megfékezni, a jelent a multtal összekötni. Közjogi tekintetben a haladást nem a parlamenti reformban vagy a dikaszterialis kormányrendszer átalakításában, hanem a kormány tekintélyének megszilárdításában s a megyék túlkapásainak megszüntetésében keresték. A kormány embereinek vallották magukat olyan értelemben, hogy kárhoztattak minden elvet és cselekményt, mely a törvényes és hathatós kormányt lehetetlenné teszi; mert meggyőződésük szerint, hathatós és nem névleges kormányra van szüksége a nemzetnek, hogy boldoguljon, államférfiakra és nem prókátorokra, hogy nagy és erős legyen. Természetes úton, anyagi és kulturális reformok segélyével óhajtották a haladást biztosítani. S mindenekfelett magyarok voltak, kik úgy a politikai, mint a társadalmi élet minden ágában a nemzeti eszme diadala után sóvárogtak. Szóval elveiket, valamint taktikájukat tekintve, teljes mértékben megfeleltek a konzervativizmus amaz eszmény-

képének, mely hijjával van ugyan annak a teremő erőnek, a mi a szabadelvűség legfőbb jellemvonását képezi, hanem annál inkább ki van benne fejlődve a mérseklet, a kegyelet és a hűség a hagyományok iránt, a jog, különösen a történeti jog tisztelete s a mélységes fajszeretet.

Vay leginkább a szónoklat fegyverével, melyet nálánál a párt tagjai közül csak Dessewffy volt képes hatásosabban forgatni, volt segítségére vezérének. De sem az 1839—41-iki országgyűlésen, midőn az időközben elhunyt Dessewffy helyét gr. Apponyi György foglalta el, saját egyéni meggyőződését nem rendelte alá föltétlenül a pártfegyelemnek, s egyes kérdésekben, mint például 1840-ben a vegyes házasságok s 1843-ban az áttérések kérdésében Dessewffyvel, illetőleg Apponyival ellenkező álláspontot foglalt el. 1844 elején a túrmezei sérelem ügyében tartott beszédét azzal kezdte, hogy arra tanították meg országgyűlési tapasztalatai, miként ha az egyik párt folytonosan igent mond s erre a másik mindannyiszor nemmel válaszol, lehetetlen előbb- utóbb meg nem akadnia az egész országgyűlési gép kerekeinek. A mily határozottan elítélte tehát a pártok merevségét és factiosus magaviseletét egymás irányában, ép oly határozottan megkövetelte saját pártjától, hogy sem őt, sem elvtársait ne kényszerítse arra, hogy minden kérdést pártkérdésnek tekintsenek. A párt programjában megállapított általános elveket kötelezőnek ismerte el magára nézve, a követendő taktikát illetőleg is szívesen követte vezére utasításait és tanácsait; de az alapelveket nem érintő részletekre nézve fentartotta magának a cselekvés szabadságát.

Mint szónokot Horváth Mihály ekkép jellemzi: „Mind csengő hangja, mind előadása kellemeinek tekintetében, egyike a legszebb, legfényesebb szónokoknak, kinek minden beszédéből látható vala, hogy

nem kevésbé akar tetszeni, mint hatni. Előadásán e miatt mindig gond, nem ritkán a modorosság és kereksétség színe vonult keresztül; de épen azért gyakran hiányzott belőle a tartalmasság. Pillanatnyi hatást szült inkább, mint meggyőződést a hallgatókban; minél fogva az ellenzéki szónokoknak gyakran alkalmat nyújtott e gyöngéit kizsákmányolni. A hazafiúi érzelmeket nem lehetett ugyan tőle megtagadni; de sima diplomatát játszó magatartása nem ritkán kételyt támasztott, vajon a haza vagy a kormány érdeke bír-e előtte nagyobb súlylyal.“

Hogy szónoklataival csak pillanatnyi hatást lett volna képes elérni, s hogy hallgatóiban nem ritkán kételyek támadtak volna szavainak őszintesége iránt, azt már csak azért sem hiszszük el, mert maga Horváth Mihály elismeri, hogy Vay egyik legfőbb támasza volt annak a konzervatív pártnak, mely — mivel erkölcsi alapra helyezkedett — erkölcsi erejében napról napra növekedett. Hogy lehetett volna tehát előmozdítója a párt tekintélyének az a férfiú, ki szavaival sem hatni, sem bizalmat kelteni nem volt képes? Ez oly rejtély, melyre nem mi adjuk meg a feleletet; hanem a melynek megfejtésével a hisztorikus Horváth Mihály maradt adós.

A párt programjához való hűségének Vay nemcsak az országgyűlés tanácskozási termében, hanem azonkívül is annyi tanujelét adta, hogy bizony megbizhattak őszinteségében. A kormány tekintélyének emelésére nem szolgálalkúségből, hanem azért törekedett, mert át volt hatva a meggyőződéstől, hogy ezzel hazájának tesz hasznos szolgálatot; a kormány és a haza érdekét nem állította egymással szembe, egyiket a másik fölé nem helyezte, hanem amazt a szívében hordozá, hogy ennek használjon. A kormány támogatását csak eszköznek tekintette, célja az volt, hogy ily módon nemzetére nézve megkönnyítse a

haladás akadályainak elhárítását. Ő és elvtársai tévedni tévedhettek; de hamis úton nem jártak. Ha egyéb eredményt nem értek is el, abban bizonyára részök volt, hogy az ellenzék lassankint abbahagyta meddő sérelmi politikáját s hogy úgyszólván belehajtatott a reformokba.

A kormány javára közigazgatási téren sem sokan fejtettek ki nagyobb és sokoldalubb tevékenységet Vaynál. 1831-től 1848 ig a legkényesebb természetű megbízásokat készséggel magára vállalta s mindig fényes sikerrel oldotta meg. A cholera miatt kitört parasztlázadás lecsendesítésében, a határszéli községek biztonságát oly nagy mértékben fenyegetett 1846-iki galicziai lázadás elfojtásában, az 1847-ik év végén kitört éhínség enyhítésében mint királyi biztos tevékeny részt vett.

Ott, a hol rábeszéléssel, szép szóval, jóakarató tanácsokkal s tekintélyt, de egyszersmind bizalmat keltő, komoly föllépéssel kellett a bajon segíteni, kitűnően megállta helyét; ott azonban, a hol a közigazgatás normális eszközei helyett az erőszakot kellett alkalmazni, a hol nem imponálni, hanem terrorizálni kellett, — ott neki nem volt mit keresnie.

Igazságtalanok lennének emléke iránt, ha hibául rónánk fel neki, hogy 1848-ban az erdélyi királyi biztosságot elfogadta. A hibát a kormány követte el, midőn forradalmi időkben aktiv szerepet juttatott annak a férfinak, ki nem bírt Mirabeau elszánt bátorságával, hajlíthatatlan akaratával s legyőzhetetlen erélyével.

Én azt hiszem, Vay még erős kötelességérzete daczára is megtagadta volna felséges ura parancsának teljesítését s nem ment volna el Erdélybe, ha a későbbi események bekövetkezését előreláthatta vagy akár csak sejthette volna. De mért ne merte volna a felbujtogatott oláhok lecsendesítését magára vállalni,

mikor méltán föltehetette, hogy csak azért nyugtalan-
kodnak, mert félre vannak vezetve, s hogy ennél fogva
csak fel kell őket világosítani és megbékülnek. A
politikus előtt ma is képtelenségnek tűnik fel, hogy
azok az oláhok, kik legtöbbet nyertek az 1848-iki
törvények által, miután röghöz kötött helyzetökből
felszabadultak, kiknek az uniótól nem kellett félniök,
mert nem lévén semmiféle privilegium birtokában,
nem volt tőle mit féltetniök, — a dolgok új rendje
ellen a legszenvedélyesebb oppositíót fejtették ki;
hogy épen akkor, a midőn a mult szenvedéseieért a
magyar nemzet kárpótolni kívánta őket, a helyett,
hogy hálával viszonzták volna a nagylelkűséget, az
öröklött fajgyűlölet és a bosszú által vezettetve, a jó-
téteményre pártütéssel feleltek. Vay esalatkozott szá-
mításában s így jutott abba a ferde helyzetbe, mely-
ből csupán súlyos meghurczoltatások árán volt képes
kibontakozni.

Az oláhok a törvényes alapot kirugták lábaik
alól, olyan követelésekkel állván elő, melyek az or-
szágnak a fejedelmi eskü által is biztosított területi
és politikai integritásával homlokegyenest ellenkeztek.
S midőn Vay a király parancsaira hivatkozott velök
szemben, ők viszont a császárra hivatkozva szegültek
ellene. A királyi biztos nem volt képes kellő nyoma-
tékot adni rendeleteinek, miután az a fegyveres erő,
mely az ő támogatására lett volna hivatva, a kama-
rilla utasítását követte s a lázadók pártjára állt. Men-
nél erélyesebb akart lenni, a kamarilla vak eszközei:
az osztrák tiszték annál kiméletlenebbül rontottak
neki tekintélyének, hogy erélyével a lázadókat meg
ne félemlíthesse. Statáriumot hirdetett, fel is akasz-
tatott néhány bujtogatót; de ezzel csak olajat öntött
a tüzre. Jankut elfogták; de kénytelen volt szabadon
bocsátani, mert Urbán, az osztrák ezredes vette párt-
fogása alá. Balázsfalvára az oláhok népgyűlést hir-

detvén, nemzetőröket küldött ki, hogy szétugraszsa őket; de Puchnernek, a főhadi kormány parancsnokának engedelmével megtartották a gyűlést, melynek alkotmányellenes határozatai képezik még ma is a román irredentisták programját.

Valóban kétségbeejtő volt a királyi biztos helyzete. Sok keserüségtől és igaztalan vádtól szabadul vala meg, ha még mielőtt tovább fejlődnek a zavarok, eltávozhat Erdélyből. Kilátása is volt pedig erre két ízben. A Jellasich betörése után ugyanis fölvette őt Batthyány abba a miniszteri lisztába, melyet az úgynevezett mérsékeltek táborából állított össze, de a melyet a király nem fogadott el. Majd egy hónappal később őt bizta meg a király a minisztérium alakításával. Mielőtt azonban a megbízatás elfogadása vagy el nem fogadása tárgyában nyilatkozhatott volna, egy október 26-áról kelt legfelsőbb kéziratban meghagyták neki, hogy maradjon Erdélyben mindaddig, míg dolgait ott be nem végezte. Ugyanezzel a dátummal, de *más kezekből* Puchner meg azt a rendeletet vette, hogy fegyverezze le Erdélyt s szüntesse meg Vay királyi biztosságát.

Vay, daczára annak, hogy Puchner engedetlenség esetén elfogatással fenyegette, királyra parancsát tartva szem előtt, nemcsak hogy ellene szegült a hadi kormányzónak, hanem olyan lépésre határozta el egy-szersmind magát, melyért később keserves megpróbáltatásokat kellett elszenvednie.

Abban a tudatban, hogy ő áll törvényes alapon és nem Puchner, mert ő alkotmányos formában, királyától kapta megbízatását s abban a meggyőződésben, hogy óvásokkal és tiltakozásokkal ezélt többé nem érhet: elrendelte az általános népfölkelést. „Kellen fel kiki, vének s ifjak, — úgymond proklamációjában. — ragadjanak fegyvert és seregeljenek össze tüstént a haza védelmére, hogy ekként egyesülvén

azon 40,000 vitéz székely atyafiakkal, kik a haza oltalmára már Maros-Vásárhelyen összegyűltek, legyőzhessük azon ellenséget, ki szép ígéreteit gyalázatos csalással váltotta be s kinek nincs más czélja, mint összerombolni életünket, vagyonunkat, nemzetiségünket, dicső alkotmányunkat, idegen földdé tenni a századokon át virágzó magyar hont. A vitéz székely nemzet tömegestül áll fel a haza oltalmára, a Királyhágón túl lakó magyarság testvéreinek védelmére fog sietni. Végül tudtul adom, hogy mindaz, ki a haza ellen fölkel és lázong, ki ellenségeinkkel kezet fog, mint arra érdemetlen, el fogja veszteni újonnan nyert szabadságát, el azon szabad földet, melyet egy nagy-lelkű áldozat következtében ingyen kapott, s azon föld jutalmul fog szolgálni azoknak, kik a haza megmentésére sikeres kezet nyújtottak. Mindezekre, mint királyi biztos, *V. Ferdinánd és szeretett hazám nevében* szólítom fel az erdélyi részek minden lakosát.

Ezt a proklamációt Puchner és Urbán hadüzenetnek tekintette. A rosszul szervezett székely csapatok és a császári hadak közt megkezdődött az elkeseredett küzdelem, mely az utóbbiak diadalával végződött. Erdély a császáriak kezébe került. Kolozsvár elfoglalása után Vay befejezettnek tekintette küldetését s haza ment; a kormány pedig Bemet küldte el Erdélybe, hogy rendet csináljon.

A szabadságharcz leveretése után a bécsi kormány a forradalomban részt vett hazafiak üldözését megkezdvén, Vayval — úgy látszik — nem volt tisztában. 1850. augusztus 1-re Bécsbe rendelték s felajánlották neki Magyarország kormányzóságát. Komoly volt-e ez az ajánlat, vagy csak a hűség próbája, nem tudjuk. De az tény, hogy a mint Vay — miként birtokomban levő rövid életrajzában írja — „a becsületes magyar ember füle dobját sértő ajánlatot“ visszautasította: azonnal perbe fogták s három évi zaklattatás után

kötélre és javai elvesztésére ítélték. Ő felsége azonban 150,000 forintot érő salétrom-gyárát és telepeit kivéve, vagyonát visszaadta gyermekeinek s büntetését kegyelem útján négy évi fogságra változtatta át, sőt később még ennek is nagyobb részét elengedte. Sok egyéb közt különösen két dolgot róttak fel bünéül. Először, hogy Erdélyben a népfölkelést elrendelte; másodsor, hogy még a Puchnerhez intézett magánleveleiben is mindig a forradalmárok mellett nyilatkozott s így kétségtelen jelét adta annak, hogy nem kényszerűségből, hanem belső meggyőződését és érzelmeit követve, csatlakozott a lázadókhöz.

A „rebellis gyanánt üldözött udvari ember“, — miként később Kecskeméthy Aurél nevezte, — fogsága után, keserű csalódásokkal szívében, de bizva a szebb jövőben, teljesen félrevonult a közügyektől. Még a M. Tudományos Akadémia igazgató-tanácsából is, a melybe 1841. szeptemberében választatott be, kilépett s csak 1860. októberében foglalta el ott ismét székét.

Midőn azonban a protestánsok egyházalkotmányát, oktatásügyét és államjogi helyzetét szabályozó pátens s az azt kiegészítő miniszteri rendelet megjelent, újból ott látjuk őt a tettek mezején.

Thun pátense a történelmi jogot, ezt a szilárd alapot, melyen a protestáns egyházalkotmány épülete nyugszik, a fejedelmi kegyelem ingoványával szeretne volna helyettesíteni. Hogy azonban a protestánsok jogait biztosító nemzetközi szerződéseket és alkotmányos törvényeket — bármily hiányosak és tökéletlenek is különben, — a mennyiben az összes civilizált nemzetek oltalma alatt állanak, józan észszel nem lehet cserébe adni a legtökéletesebb s a legelőnyösebb császári pátensért sem; mert ez utóbbinak kútforrása: a fejedelmi kegyelem, ép úgy alá van vetve az enyészetnek, mint maga az uralkodó

személye, — erre a kézzelfogható igazságra annál könnyebben rájöhettek a protestánsok, mivel a pá-tens által nyújtott előnyök sem csábíthatták őket annyira el, hogy azokért érdemesnek látszott volna kirúgni magok alól a biztos talajt.

Abban a lélekemelő küzdelemben, melyet a protestánsok a pá-tens ellen oly diadalmasan harcoltak meg, Vay ott állt mind végig az első esatsorban.

A harcra megedzették a béke idején szerzett tapasztalatai s vezérszerepre képesítette kipróbált hű-sége egyháza iránt. Fényes politikai multjával, mely már ekkor háta mögött állt, a legszebb harmoniában ölekezett össze nem kevésbé ragyogó pályafutása egyházi téren. Azt az erős fajszeretetet, mely az ő konzervatív jellemének egyik fővonása volt, természetsszerűleg egészítette ki egyházának szeretete. A mint Maculay szerint az angol toryk buzgalma az örökösödési monarchia mellett az államegyház iránti buzgalommal mintegy kézen fogva növekedett s egyik a másik által erősödött: ép úgy tartott lépést a magyar tory, Vay Miklós, hazafias érzülete egyhá-ziasságával, miután élelve volt, hogy minden lé-péssel, melylyel a magyar kálvinista egyház a hala-dás lépcsőjén feljebb és feljebb halad, a magyar faj suprematiája is izmosodik. Egyszerre, egy időben kezdte meg politikai és egyházi pályáját. Abban az évben, a melyben a vármegyeháza küszöbét átlépte, foglalta el egyszersmind helyét a dunamelléki egy-házkerület s az alsózempléni egyházmegye zöld asz-talánál. Majd 1840-ben a tiszántúli egyházkerület és a debreczeni kollégium főgondnokává választották meg.

Abban az arányban, a mint hatásköre szélese-dett, fokozódott egyszersmind tettvágya is. Mint fő-gondnok azzal kezdte működését, hogy megalakította az ú. n. tudományos választmányt (literaria depu-

tatio) s Szoboszlai püspökkel együtt annak élére állván, hozzáfogott az egyházkerület iskoláinak újjászervezéséhez. Hogy ebbeli fáradozásait megfelelő siker nem koronázta, annak nem ő volt az oka, hanem azok, a kik korát túlszárnyaló eszméit nem voltak képesek megérteni. Az átalakulás jövőben követendő, helyes irányát azonban megjelölte, midőn a gymnasiumnak mint önczélú, önálló intézetnek szervezését, a szakrendszer életbeléptetését, a kizárólagos alaki képzés mellőzését sürgeté.

Főgondnoki díszes tisztétől 1849-ben vált meg, nem azért, mintha beléfáradt vagy beléunt volna: hanem — a mit csak kevesen tudnak — tisztán személyi okok miatt.

Szoboszlai püspök egy darabig a legjobb, mondhatnók: szoros viszonyban volt vele. Királyi tanácsossá, a mire mindig vágyott, ő nevezette ki s az ő kezébe tette le, mint ilyen, a hitet. 1849-ben azonban egyszerre elhidegedett tőle; kerülte vele az érintkezést, sőt annyira ignorálta, hogy egyházkerületi közgyűlést tartott a nélkül, hogy arról őt, elnöktársát, — a ki pedig akkor, mint a főrendiház tagja, épen Debreczenben tartózkodott, — értesítette volna. A gyűlés Szoboszlai indítványára elhatározván, hogy Kossuthot, mint Magyarország kormányzóját, hódolati nyilatkozatban üdvözölni fogja, a nyilatkozatot Szoboszlai megfogalmazta s egy reggel egész parádében, háromszögű kalapját hóna alá csapva, fényes paláستtal vállán, bekopogtat Vayhoz s követeli tőle az okmány aláírását. Vay azonban, ki már különben is el volt keseredve a püspök magaviselete miatt, kereken visszautasította követelését s még az nap beadta indokolt lemondását a főgondnokságról. Próbálták megmarasztani; de hajthatatlan maradt. Vérig volt sértve a mellőztetés miatt s nem tudott többé megbocsátani. De méltán bánthatta az is, hogy Szo-

boszlai *a jó hazafit* akarta vele, azzal *a rossz hazafival* szemben játszani, kit Erdélyben egy-két aljas rágalmazó nem átalott áruló hírébe keverni. Még néhány évvel ezelőtt is indignatióval beszélte el nekem, hogy az a Szoboszlai merte őt gyanúsítani, a ki midőn gr. Zichy Ferencz Paskievicsessel Debreczenbe érkezett s magához hivatta őt, letérdepelve kért bocsánatot és ígért javulást s a ki tényleg annyira megjavult, hogy míg Könyves Tóth Mihály, a kit pedig ő parancsolt a táborba, tíz évig czepele a vasat, ő a vasat a mellén hordozta, a mennyiben hűsége jutalmául a vaskoronarenddel diszítettett fel.

Azt a férfiut, ki a protestáns önkormányzatot a magyar nemzetiség s a magyar alkotmány egyik legerősebb palladiumának tekintette, az ötvenkilencediki pátens természetesen nemcsak mint protestánst, de mint magyar hazafit is mintegy provokálta a cselekvésre.

Élére állt annak a küldöttségnek, mely a négy református kerület s a bányai ág. hitvallású superintendens megbízásából 1860. januárius hó elején Bécsbe ment, hogy ő Felségétől kérelmezze a pátens visszavonását. Azonban, jóllehet minden követ megmozdított, még sem birta kieszközölni, hogy a küldöttséget ő Felsége elfogadja; mivel Rechberg miniszterelnök szerint a pátens által felosztatott superintendenciáknak nem volt joguk küldöttséget választani. Ő neki magának azonban alkalmat nyílt legalább Rainer főherczeggel közölni a protestánsok kívánságait, melyeket négy pontban foglalt össze, u. m.: 1. a pátens és az annak végrehajtására vonatkozó október 8-diki és januárius 10-diki miniszteri rendeleteket a kormány vonja vissza; 2. a kerületek az üresedésben levő egyházi hivatalokat törvényes módon tölthessék be; 3. a kerületek állapítsák meg a zsinati képviselők választásának módját; 4. a pátent terjeszsze a kormány a zsinat elé.

Januárius 28-kán tartotta a bécsi küldöttség utolsó értekezletét, melyet Vay lelkes beszéddel zárt be. Kifejezte örömét a felett, hogy az egész idő alatt, melyet Bécsben töltöttek, nézeteltérés még a mellékes kérdésekben sem merült soha fel a küldöttek között. Azután felhivta hitfeleit, hogy a válságos időkben kitartók legyenek s tartsanak össze, mert az összetartás előbb-utóbb megfogja teremni gyümölcseit s a jogelvekhez való szilárd ragaszkodáson hajótörést fognak szenvedni a jogtalan és törvénytelen törekvések. „Mindenek felett — így végezte rövid beszédét — bizzunk azonban Istenben s rendületlenül higyjük és reméljük, a mint az keresztyénekhez illik, hogy a súlyos megpróbáltatások csak arra valók, hogy még inkább megacézolozzanak bennünket s az evangyéliomi tanokhoz való állhatatosságunkat meg-szilárdítsák. Isten velünk“.

Vay tetteivel is bebizonyította, hogy ezek a tanácsok benső meggyőződéséből eredtek. Ő ment elől jó példával a kitartásban. Az önbizalmat nem vesztette el. A lemondásnak azt az elvét, melyet Terentius így fejez ki: „si id fieri, quod vis, non potest, velis id, quod possit“, nem követte. Élő szóval, valamint írásban nem szünt meg folytonosan éleszteni hitfeleiben a harczkedvet.

Levelei, — melyekben az egyházi, valamint általában a közügyekre vonatkozólag minden legkisebb tervét, szándékát bizalmasan közli hü munkatársával, Ballagi Mórral s a miket önéletrajzával együtt nagy kegyelettel őrzök reliquiáim között, — sok oly dolgot tartalmaznak, melyeknek alapján nemcsak saját nemes lelkének rejtekeibe hatolhatunk be, de egyszerűs mind úgy a pápens elleni, mint számos egyéb mozgalomnak a be nem avatottak előtt ismeretlen indokait, eredetét ismerhetjük meg. Ma azonban még csak a kellő tapintat parancsolta óvatossággal hasz-

nálhatjuk fel e leveleket. Majd később, egy-két nemzedék kihalta után dolgozhatja fel a történetíró a nagybecsü anyagot a nélkül, hogy az indiskretio vádjának tenné ki magát; a nélkül, hogy tartania kellene attól, mikép egyesek érzékenységét esetleg megsértheti.

A mint Vay Bécsből hazatért, a küldöttség több tagjával ismét összejött, hogy megbeszélje velök a további teendőket. A békés kiegyenlítésre törekedett, a nélkül azonban, hogy az egyház autonom jogaiából csak egy parányit is hajlandó lett volna feláldozni.

E czélból februárius elején ismét fölment Bécsbe s ekkor már sikerült ő Felsőgéhez is bejutnia. Mint leveleiben, valamint Bauhofernek, a pátens mellett küzdő budai evangélikus papnak birtokomban levő, kéziratban maradt naplójában olvasom, a Felsőg igen kegyes volt hozzá s megengedte neki, hogy a bécsi küldöttségnek a miniszterek által visszautasított emlékiratát hozzá benyujthassa. Ő Felsőge, ellentétben minisztereivel, szintén óhajtotta a békét s e czélból messze menő engedményekre is késznek mutatta magát. „Nem akarom, — így szólt a többi közt Vayhoz — hogy a protestánsokon erőszakot tegyenek: hanem hogy valamely módon a pátenssel kibékítsék őket“. Aztán Vayt is, mint br. Prónayt minisztereirez utasítá, hogy beszélje meg velök a dolgot, egyezzenek meg velök s akkor jelentkezzék ismét nála. „E percztől kezdve — írja Vay egyik levelében — biztos voltam benne, hogy ügyünk szerencsés véget fog érni“.

Rechberget nyomban fölkereste s midőn hosszas és beható tanácskozás után a miniszterelnök megkérdezte tőle, mi módon gondolja a békét helyreállítani: azt felelte, hogy „úgy, ha a protestánsok kérelmei egytől-egyig teljesíttetnek; ez lenne — úgymond — az ügy gordiusi csomójának mind az egy-

házra nézve legmegnyugtatóbb, mind a kormányra nézve legcélszerűbb kettémetszése.“

Úgyde a gordiusi csomó illetén megoldására még ekkor Rechberg nem tudta elhatározni magát. Épen ezért a tiszáninnyi superintendens „vénei“, köztük Vay Miklós is, mint alsó-zempléni ülnök, márczius közepén Miskolezon tartott értekezletükön elhatározták az ellentállás folytatását s Szakál László felső-borsodi esperest és helyettes superintendenset megbízták, hogy körlevélben szólítsa fel a papságot, hogy a Révész Imre által fogalmazott Tájékozáshoz tartsa magát a januárius 10-diki rendelettel szemben, vagyis kereken tagadja meg a pátensnek a szószékről való kihirdetését.

A tiszáninnyi superintendens, — mely ép oly hajthatatlanul ragaszkodott a törvényes alaphoz, mint a többi egyházkerületek, — mély hálával és elismeréssel méltányolta Vay buzgó működését s hogy elismerését urbi et orbi kifejezze, főgondnokává választotta, még mielőtt a pátens hatályon kívül helyeztetett volna.

Az Apostol Pál elhunytával megüresedett superintendens hivatalt, valamint a főgondnoki hivatalt is az 1860. májusi miskolezi gyűlésen töltötték be, miután a szavazatok beadását a főgondnoki hivatalra az 1859. szeptember 11-én, tehát a pátens kelte után Csáthon tartott egyházkerületi gyűlés, a superintendens hivatallal pedig a „vének“ fennebb említett márcziusi tanácskozmánya elrendelte.

A májusi gyűlést Szakál László helyettes superintendens megnyitván, a császári biztos a jelenvotakat szétozslásra szólítja fel, miután a januárius 10-iki miniszteri rendelet értelmében mindazon egyházi testületek, melyek magukat a pátens értelmében nem rendezték, egyházi gyűlések tartására nincsenek jogosítva, s ha ilyen gyűlést mégis tartanának, azok-

nak határozatai semmiseknek tekintetnek. A mire azonban a jelenvoltak egyértelműleg kijelentették, hogy az 1790/1. XXVI. t.-cz. 4. § a értelmében, mely a protestánsok szabad tanácskozási jogát biztosítja, a gyűlést megtartják; azt felosztatni az elnökségnek nem áll jogában, miután a zsinat-presbyteri egyházigazgatás elvei és szabályai szerint, a gyűlés valamint maga magát konstituálja, úgy maga magát oszthatja fel s miután ama felelősség, mely a gyűlés illetén felosztása által az egyház administrationalis ügyeinek fennakadásából az összes egyházra háramolna, minden más felelősségnél súlyosabban terhelné az elnököket Isten és hitfeleik előtt.

A biztos erre eltávozott, nem követve az október 8-iki rendeletben foglalt utasítást, hogy t. i. hasonló esetben a politikai hatóságok a felosztásra való felhívásuknak rendőri eszközökkel is megkívánható nyomatékot adjanak.

Nyomban hozzáfogtak tehát a szavazatok felbonthatásához, melynek eredménye az lőn, hogy a jegyzőkönyv szavai szerint „357 szavazat közül, vallásos buzgóságáról s nemes hazafiúi érdemeiről hazaszerte ismeretes idősb Vay Miklós 338 szavazattal főgondnoknak megválasztatott.”

Az egyházkerületi gyűlés előtt két nappal Benedek tábornoszernagy azt táviratozta Vaynak: „als alter Freund rathe ich dir an der Sitzung nicht Theil zu nehmen, wenn du dich nicht Unannehmlichkeiten aussetzen willst“ (mint régi barátod tanácslom neked, hogy a gyűlésen ne végy részt, ha csak kellemetlenségeknek nem akarod magadat kitenni). Majd a gyűlés folyamán Thun minisztertől kapott táviratot, melyben felelősség terhe mellett hagyja meg neki, hogy a főgondnoki hivatalt el ne merje fogadni. Zsarnay megválasztatását semmisítse meg, illetőleg engedelmeskedjék a császári biztos parancsainak.

Ő azonban a táviratot zsebre dugta s elnöki székét a gyűlésen elfoglalta, ezzel is dokumentálván, hogy a hatalommal mindenkor kész szembeszállni, valahányszor az egyház jogainak fenntartásáról van szó, a mit különben eléggé bizonyított már előzőleg az által, hogy elvállalta a bécsi küldöttség vezetését s hogy részt vett a tiszáninneni „vének“ ama tanácskozmányán, mely elhatározta a májusi egyházkerületi gyűlés megtartását s a superintendensi hivatal betöltését.

A gyűlés végét nem várva be, fölment Bécsbe s Thun miniszter előtt kijelenté, hogy a dolgok már most oda fejlődtek, hogy ha következetes akar maradni, vagy őt fogatja perbe, mint a ki a pátens rendelkezéseivel nyiltan szembeszállt, vagy ő mutatja meg, hogy Thun Leó pár nap múlva elveszti tárczáját. A sarokba szorított miniszter kénytelen volt megadni magát, annyival inkább, mert Benedek tábornagy is, — kit Vay, Prónay, Török Pál, Székács és Ballagi már előbb meggyőztek a protestánsokkal való kiegyezkedés szükségességéről, — ezt tanácsolta neki. Az 1860. május 17-én kelt legfelsőbb kézirat azzal a szemrehányással, hogy a kormánynak a protestáns ügyek rendezésére czélzó intézkedései „a népkedélyének növekedő nyugtalanítására használatnak alkalmul“, a pátent hatályon kívül helyezi.

A határozott ellentállás, a kormány iránti engedelmesség nyilt felmondása tehát, — melyre a készség megvolt minden jó protestáns emberben, de a melyhez igen sokan bátorságot a Vay magatartásából merítettek, — végre is czélhoz vezetett.

A pátens elleni harc — mint más helyütt írom — nemzeti küzdelem volt. A protestánsok, midőn saját ősi alkotmányos presbyteriális szervezetök mellett sikra szálltak: a mindent központosító absolutismust támadták meg. Az „egységes Ausztria“ irányadó

köreit lelkesítő centralisatió szelleme hatja át a pátens minden sorát. A birodalom egységének nevezett szörnnyeteget és a közszabadság elnyomására szolgáló igazgatási rendszert ostromolták tehát meg a protestánsok a pátensben s így küzdelmök szükségszerűleg politikai jelleget öltött magára. Eredménye is inkább politikai, mint vallási volt. Tévednénk, ha állítanók, hogy az osztrák kormány nyomása nem fejlesztette volna hitfeleinkben a vallásosságot, az egyházi ügyek iránti érdeklődést; hiszen az előző századok története is bizonyítja, hogy az egyházas szellem hasonlít a pálmához, mely *sub pondere crescit*. De másrésről az is bizonyos, hogy míg valláserkölesi tekintetben a pátens elleni mozgalomnak maradandó nyoma alig maradt: politikai fejlődésünk történetében ez a mozgalom tette le a határkövet az elnyomatás és az alkotmányos kibontakozás korszaka közé.

Az olasz hadjárat befejeztével Ausztria a legsúlyosabb válság örvényébe jutott. Kifelé csaknem teljesen elvesztette tekintélyét, belügyei tekintetében a felbomlás tünetei mutatkoztak. A történelmi jogokkal homlokegyenest ellenkező államegység eszméje, mely 1849-től az osztrák udvari politika sarkpontját képezte, kezdte magát megboszulni. A magyarországi protestánsok ellentállása jelölte meg az irányt a lehető kibontakozásra, melyet a konzervatívek körültekintő, óvatos, de nem hazafiatlan politikájukkal, nagy buzgalommal és erélylyel igyekeztek elősegíteni. Az ő politikájuk ép oly kevésbé volt népszerű, mint egyéniségök; az akkori viszonyok közt nem is lehetett az. A nemzetet kellett az udvarral szemben képviselniök, anélkül, hogy a nemzettel direkt összeköttetésök lett volna, anélkül, hogy mandátumuk lett volna a nemzettől; ehhez járult még az is, hogy működésöket a nyilvánosság organumainak hiányában nem lehetett ellenőrizni; s nem országgyűlésen,

se nem a megyei tanácsstermekben, még csak nem is a sajtóban, hanem a császárhoz benyújtott s kizárólag az ő használatára készült emlékiratokban s a császár és a miniszterek fogadó termeiben fejtették ki nézeteiket. Innen eredt népszerűtlenségök: sőt ezért kellett még a gyanúsítást is elszenvedniök, hogy alkuba bocsátották a nemzet jogait annak megkérdése és hozzájárulása nélkül. Ma már azonban a tárgyilagos történetíró igazságot fog nekik szolgáltatni. Tévedhettek, a részletekben hibákat követhettek el; de szándékuk tiszta s kiindulási pontjuk kifogástalan volt.

Kiindulási pontjukat, — melyet mindjárt a szabadságharcz leveretése után, 1850-ben, nem csekélyebb őszinteséggel, mint bátorsággal egy emlékiratban fejtettek ki az uralkodó előtt, — az 1860. első felében összehívott, megerősített birodalmi tanácsban újból körvonalozták. 1860. április 25 én a tanács tagjaivá magyar részről gr. Apponyi Györgyöt, Majláth Györgyöt, gr. Barkóczy Jánost, br. Eötvös Józsefet, Somssich Pált és br. Vay Miklóst nevezték ki. A három utóbbi azonban kineveztetését visszautasította. Vay önéletrajzában azt írja, hogy „vallásügyünk végső diadala előtt nem akartam az államtanácsba belépni.“ Helyöket gr. Széchen Antallal, gr. Andrássy Györggyel és Korizmics püspökkel töltötték be.

A kormány azzal a fogással élt, hogy egy te-lekkönyvi rendtartást s egy váltótörvényt terjesztett a birodalmi tanács elé. Ugy gondolkozott, hogy ha ezeknek tárgyalásába belémennek, ezzel a birodalmi tanács törvényhozó testületté fogja magát felavatni. Csakhogy a magyar tanácsosok nem mentek belé a csapdába. Majláth kijelentette, hogy Magyarországon még a gyermek is tudja, hogy Magyarországon törvényt csak az országgyűlés és a korona hozhat. A tanácskozások folyamán aztán a magyar tanácsosok

kijelentették azt a fontos elvet, a mit a többség el is fogadott s a mi a tanácskozások eredménye lön, hogy t. i. az alkotmányjogi függő kérdések Ausztriában csakis históriai alapon oldhatók meg s esu-
pán ez a megoldás számíthat arra, hogy megnyug-
vást idéz elő s gyökeret ver a népek körében.

A mint a birodalmi gyűlés széteszlott, a bécsi mi-
niszterek, első sorban Rechberg, érintkezésbe léptek az
imént említettekén kívül br. Sennyey Pállal, gr. Des-
sewffy Emillel is. Egymást érték a tanácskozmányok,
melyeknek eredménye lön az október 20-iki diploma.

Ezzel kezdődik meg az újabb átalakulás aerája
s az ezt követő kilencz hónapra esik Vay politikai
szereplésének kiemelkedő időszaka.

Az októberi művet a magyar közvélemény bi-
zalmatlansággal, sőt határozott ellenszenvvel fogadta.

A közvélemény akkori legtekintélyesebb orga-
numa, a Pesti Napló, a diploma megítélése tekinte-
tében az első napokban ingadozni látszott, a minek
oka az volt, hogy Deák a maga óvatosságával azt
ajánlotta Kemény Zsigmondnak, a szerkesztőnek,
hogy határozott álláspontot ne foglaljon el, hanem
magára a közvéleményre bizza az engedmény értéké-
nek megbecslését. Királyi Pál ezikke — az első, mely
a diplomára vonatkozólag a Naplóban megjelent —
csakugyan egészen szintelen. Kemény azonban a
Deák által ajánlott taktikát helytelennek találván,
már október 25-én félreérthetetlenül hangoztatja a
restitutio in integrumot szemben a semmitérő kon-
cessziókkal. A mit Kemény egy magántársaságban
kijelentett s a mit lapjában különösen Zsedényivel
szemben oly ékesszólóan, habár más szavakkal hirde-
tett, hogy t. i. a 48-iki törvényeket nem szabad bántani,
mert azokért sok vér folyt, mert azok által győzhető le
le az októberi diploma is, — csakhamar közvéleménynyé
vált s visszhangzott az ország minden részéből.

A kormány a közhangulatot hiába igyekezett megnyerni a maga részére.

Úgy a fővárosban, mint a vidéken a kormány emberei által kezdeményezett tüntetéseket ellentünetésekkel viszonzták. A budapesti egyetemi ifjúság egyesek kivilágított ablakait beverte, a hivatalos helyiségeken kifüggesztve volt kétfejű sasokat eltávolította s a rend helyreállítása végett kirendelt katonasággal összetűzván, véres utcai jelenetekre adott alkalmat. A vidéki publikum követte a fővárosi ifjúság példáját s ablakbeverésekkel, macskazenékkel és a köcsöskalapok ellen megindított irtó hadjárattal fejezte ki érzelmeit, sőt a notorius Bach-huszárokat, mint például Perczel Móricz unokaöcsését, ki nem átalotta becsületes ősi nevét undorító ultraloyalitásból Bonyhádyra változtatni, székhelyökről meg is ugrasztotta.

A közönségnek ez az ellenszenve a dolgok új rendje iránt könnyen megmagyarázható. Az októberi diploma többet adott, mint a mennyit reméltek; de kevesebbet, mint a mennyit a jogfolytonosság szempontjából adnia kellett. A kik be voltak avatva a kormány politikájába, méltán számíthattak arra, hogy ez első lépés az alkotmány helyreállítására; de a nagy közönség a fontos államokmányt úgy tekintette, máskép nem is tekinthette, mint a mely formailag ép úgy, mint lényegileg negatiója a történelmi magyar alkotmánynak s a melynek, valamint az azt kiegészítő legfelsőbb kéziratoknak egyes pontjai ellenmondásban vannak egymással.

A diplomában ő Felsége például elismeri, hogy a birodalom hatalmi állásának biztosítékai csupán oly állami szervezetek és jogállapotokban találhatók fel, melyek a különböző országok és tartományok történelmi jogtudatának, különfeleségének s oszthatatlan és elválaszthatatlan szilárd kapcsolatuk kívánalmainak egyaránt megfelelők; de másrésről kijelenti,

hogy az állami hatalmi eszközöknek az európai szárazföld minden országában helyet foglaló összpontosítása folytán, a legmagasabb államfeladatok összefoglalt kezelése a birodalomban is, ennek biztonsága s egyes alkotó részeinek jelleme czéljából, elutasíthatatlan szükséggé féjldött. Kivan mondva továbbá a diplomában, hogy a korona a törvényhozás jogát ezentúl a törvényesen egybegyűlt országgyűlés közreműködésével fogja gyakorolni; de nyomban hozzát teszi, hogy mindazon tárgyai a törvényhozásnak, melyek ő felsége és tartományai mindannyiával közös jogok, kötelességek és érdekekre vonatkoznak, ezentúl a birodalmi tanácsban és ennek közbejöttével fognak tárgyalatni. A Vayhoz intézett legfelsőbb kéziratban az 1848-diki törvények közül egynehányat ő felsége újból sanctionál, a mire — közbevetőleg mondva — nem volt semmi szükség, mert a mi egyszer szentesített, azt újból szentesíteni fölösleges; de Magyarország államjogi viszonyainak végleges rendezését a koronázás idejére tartja fel; a kormányzat, közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezetére nézve az 1848-iki törvények intézkedéseit még csak nem is említi, nemhogy figyelembe venné s az ősi megyei rendszert nem a 48-iki törvények alapján rendeli helyreállítani.

Ebben a khaoszbán nem esoda, ha a nemzet nem volt képes eligazodni. A megyék hazafias kötelességöknek ismerték a legerélyesebben szembeszállni azzal a kísérlettel, melynek végrehajtásához ha segédkezet nyújtanak, beléegyeznek abba, hogy a magyar alkotmány tabula rasanak tekintessék s mintegy felbátorítják a hatalmat, hogy az 1848-diki vívmányokat tetszése szerint nyirbálja meg.¹

¹ A megyei mozgalmak részletes leírását lásd: *Magyarországi alkotmányos mozgalmak* 1860. okt. 20-tól 1861. április 2-ig, mint a nemzetgyűlés megnyitása napjáig. Adatok történelmükhöz. Pest, 1861.

A megyék, illetén maguktartása miatt méltán részesülhettek szemrehányásban azok részéről, kik — mint Vay — az októberi művet csak első lépésnek tekintették a törvényes állapotok teljes helyreállítására felé s kik telve voltak a legszebb reményekkel a jövőt illetőleg. De végeredményben a megyéknek igazuk volt.

Az 1861-diki országgyűlés, eljárásukat a nemzeti akarat, a közfelfogás tolmácsolása tekintetében, fényesen igazolta. „Meg van támadva — így hangzik a Deák által készített felirat egyik kardinális szakasza — országunk alkotmányos önállása már az első lépésben, melyet Felsőged az alkotmányosság ösvénye felé irányzott; meg van támadva az által, hogy a magyar alkotmány visszaállítása csak föltételesen s leglényegesebb kellékeinek kivételével ígértetik; meg van támadva az október 20-án kiadott diplomában, melyet alapul vesz föl az országgyűlést megnyitó beszéd is. Meg akarja végkép fosztani ezen diploma Magyarországot azon ősi alkotmányos jogától, hogy a közadónak és katonaszerzésnek minden kérdéseit egész terjedelmökben saját országgyűlésén határozhassa el; kiveszi a nemzet kezéből azon jogot, hogy legfontosabb anyagi és közjogi érdekei fölött királyával egyetértőleg önmaga hozhasson törvényeket. Pénz- és hitelügy, hadügy, vám és kereskedelem, ezen leglényegesebb kérdései a nemzet politikai életének, egy közös birodalmi tanács alá rendeltetnek, hol azok fölött Magyarországra nézve is egy, többségében idegen hatalom, nem magyar szempontból, nem magyar érdekek szerint intézkednék. És a közigazgatás terén is függővé teszi ezen diploma Magyarország kormányzatát az osztrák kormányzattól, oly kormányzattól, mely nem is felelős; de ha felelős volna is, nem felelne Magyarországnak, hanem a birodalmi tanácsnak, hol a mi érdekeink

midőn azok az ő érdekeiktől eltérnek, a többségnél aligha találnának elegendő biztosítékot. Ha ezen eszme tettelesen életbe lépne, Magyarország nem lenne többé önálló sem törvényhozásában, sem kormányzatában, hanem legfontosabb érdekeire nézve alatta állana az osztrák birodalom közös törvényhozásának és kormányzatának; egy szóval csak névre volna Magyarország, tetteleg pedig osztrák provincia. A hatalomnak ezen ellenünk s alkotmányos önállásunk ellen intézett jogtalan törekvése nemcsak törvényeinkkel ellenkezik, hanem egyenesen megtámadja magát a sanctió pragmaticát, azon állami alapszerződést, mit a magyar nemzet 1723-ban az uralkodóházzal kötött.“

Az emigratió, élén Kossuth-tal, még mielőtt az országgyűlés nyilatkozott, ugyanilyen irányban informálta a külföldet az októberi mű értékére nézve. Az egyetlen Szemere nyilatkozott mellette a párisi „La Presse“ című lapban; de Klapka ugyanott megtárgalta a szolidaritást az emigratió és Szemere felfogása közt, ide haza pedig Tóth Kálmán Kipfelhauerrel, a „Bolond Miska“ kedvelt karrikaturájával gúnyoltatta ki az októberi diplomáért lelkesedő volt magyar minisztert, midőn ezt a négy soros verset iratta vele.

Sokat beszélnek ellene,
A kiknek több is kellene,
Csak én nem vagyok ellene,
S Bartholomeus Szemere.

Jósika Miklós, ki az emigratio tagjai közül legnagyobb tevékenységet fejtett ki a magyar ügynek a külföldi sajtó útján való téjékoztatása érdekében, már október 26-án, tehát mindjárt a diploma megjelenése után, programját következő pontokban foglalta össze és közölte Kossuth-tal: „1. Mi magyarok határozottan és erélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy az, a mit az osztrák kormány alkotmányos ezímen octroyált,

nem a mi alkotmányunk. 2. Oly Reichsrath-tal, mely Bécsben határoz vérünkről, vagyonunkról, röviden: mindenünkről, — össze nem fér az autonomia fogalma. 3. Oly diéta, melynek annyi hatásköre sincs, mint egy régi vármegye gyűlésének, nem a mi régi országgyűlésünk. 4. Oly vármegyeegyülések, melyeket az osztrák kormány megszorításai kupaktanácscsá aljasítottak s melyek a törvénytelenül kirótt adót, katonát meg nem tagadhatják, nem a mi régi híres vármegyeegyüléseink. 5. A ki ily ámításra kezet nyújt, hazaáruló. 6. Nekünk semmi néven nevezendő octroy nem kell. A Habsburgoktól semmi egyebet nem várunk, csak hogy az ördög őket minél előbb vigye el.“

Vayt és társait azonban sem a külföldi sajtó agitatója, sem a megyék szenvedélyes, részben túlzó támadásai nem ingatták meg.

Ludvigh János Vaynak sem jellemét nem ismerte, sem politikáját nem volt képes helyesen és tárgyilagosan megítélni, midőn október 24-én ezt írja Kossuthnak; „Vay minden időben udvari kegy és népszerűség nimbusza körül szállongott. Ő, mint a „Times“, mindig arra figyel, merről fúj a szél. Tán nem ártand, ha neki időről-időre levélben az ujságokat, a szégyen-adomány analysisét megküldöm? Mert ő nem ad, hanem vesz irányt a közvéleménytől.“

Egy hosszú politikai pálya kritikájában nem szabad sem egy tényből indulnunk ki, sem azt az egyényt saját elveink szempontjából bírálni meg. Ilyen módszer alkalmazásával hű politikai jellemrajzot adni nem lehet; hanem szükségképen torzképet fog előállítani a bíráló, torzképet, melylyel nem az állítatik pellengére, a kit lerajzolunk, hanem az a ki nem átallja rajzával megteveszteni a közönséget.

Vay bármikor is az udvar kegyét ép oly kevéssé hajhászta, mint a népszerűséget, Azok közé a

közvetítő politikusok közé tartozott, kikről Kossuth a Széchenyivel folytatott polemiájában találóan jegyezte meg, hogy igen könnyen két szék közt pad alá kerülnek. A korona és a nemzet közti egyetértést tartotta mind a két fél boldogulása és jólléte alapföltételének, ennél fogva mindig azon volt, hogy az alkotmány két tényezője közt az ellentéteket kiegyenlítse. De midőn ez irányú kísérletei nem sikerültek: soha nem habozott határozottan annak a részére állni, a kinek — hite és meggyőződése szerint — igaza volt. Ily módon tényleg egész élete pályáján az udvari kegy és népszerűség közt hanyódott, a nélkül azonban, hogy saját lelkiismeretével kénytelen lett volna meghasonlani; mert nyugodtan elmondhatta magáról, hogy soha nem vezették semmiféle politikai lépésében önző mellékérdekek, hanem tetteinek egyedüli rugója a legigazabb és legőszintébb hazaszeretetet volt.

Az igaz, hogy a közvéleménynek irányt soha sem adott; de viszont a közvélemény nyomásának sem engedett. Irányadó szerepe nem lehetett már csak azért sem, mert kivéve élte utolsó szakát, midőn a kiegyezési mű létrejötté után szívvel-lélekkal ahhoz a párthoz csatlakozott, mely a kiegyezést létrehozta, — pártember, a szó valódi értelmében, nem volt. A kinek politikai szereplése a nemzet és korona közti éles harcok és küzdelmek idejére esik s a ki e harcok közt a közvetítést tűzte ki élte feladatául: az cselekvési szabadságát a pártfegyelem által nem engedhette korlátozni. Ő rá is állt, a mi Széchenyire s a mit Boissier Ciceroról ír, hogy a pártok nem szeretik az afajta embereket, kik vonakodnak társul csatlakozni az ő kicsapongásaikhoz s kik az általános túlzások közepett önérzetesen megmaradnak az igaz mérték határain belül. A konzervatívek ép oly kevésbé számíthatták őt maguk közé, mint a liberálisok. S mert nem fogadta el magára nézve kötelezőnek egyik

párt programját sem, daczára fényes tehetségeinek, vezér sem lehetett.

De hogy a közvélemény sem térítette őt le az önmaga által megszabott s helyesnek tartott útról, annak épen ama kilencz hónap alatt adta legfényesebb bizonyítékát, mely idő alatt az események Magyarország élére állították.

Az októberi műben neki része nem volt; de szívesen engedett felséges ura felszólításának, hogy részt vegyen annak végrehajtásában s magas állását — daczára annak, hogy a közvélemény határozottan ellene fordult — mindaddig megtartotta, míg a sikerbe vetett reményét el nem veszítette. A Disraeli-téle politikusok közé tartozott, kik a helyett, hogy okoskodnának, a helyett hogy teoriákon rágódnának: teszik azt, a mit a jelen viszonyaihoz és a jelen szükségleteihez képest tenniök kell.

Mikor október 20-dika előtt néhány nappal Bécsbe rendelték, még semmit sem tudott a történetendők felől. A mint megérkezett, még mielőtt audientiára jelentkezett volna, a hotelben fölkereste Sennyey és Majláth, hogy felolvassák előtte az októberi diplomát és a legfelsőbb kéziratokat. A diplomát az alatt, míg az úti port lerázta magáról s átöltözködött, fel is olvasták; de már *a többi okmánynyal nem ismerkedhetett meg*; mert ő Felsége egyik szárnysegéde megjelenvén nála, felszólította, hogy azonnal jelentkezék a Felségnél. A császár igen szívélyesen fogadta s első kérdése az volt hozzá, hajlandó volna-e hazájának egy szolgálatot tenni? Mire Vay igenlőleg felelvén, az uralkodó tudtára adta, hogy Magyarország kancellárjává nevezte ki. Vay a kinevezést elfogadta a nélkül, hogy a teendőkre nézve bővebb fejtegetésbe bocsátkozott volna ő Felségével.

Előttünk, kik a parlamentarismus légkörében nőttünk fel, mindenesetre szokatlannak és különösnek

tűnhetik fel, hogy valaki a kormány élére áll a nélkül, hogy programját a megbízóval közlené s arra nézve világos egyezség és megállapodás jönne létre köztük; de az akkori viszonyok közt ez ép oly természetes volt, mint a mily ízetlenség lett volna épen Vay részéről az alkudozás.

Éles eszével azonnal felismerte ő a helyzetet. Azt már tudta, hogy Bécsben keresve-keresik az alkotmányos kibontakozás útját és eszközeit. Tehát másra, mint e cél keresztülvitelére, az ő közreműködését sem vehetik igénybe. S hogy épen őt kívánta ő Felsége az ügyek élére állítani, ez a mily ügyes sakkhúzás volt a Felség részéről, ép oly megnyugvására szolgálhatott neki a tekintetben, hogy a nemzeti jogok feláldozásáról nem lehet szó. Az ő neve ebben az időben kétségtelenül a legnépszerűbb név volt a hazában. A csak imént lezajlott pátiens elleni küzdelem, valamint azt megelőzőleg a theresienstadti várfogság, elég világos bizonyítékai valának Vay tiszta hazafiságának. Benne megbizhatott a nemzet, hogy nem fogja árúba bocsátani az ősi örökséget; de megbizhatott fejedelme is, hogy javát akarja. S mert fent és lent közbizalomnak örvendett: azért kellett őt megnyernie a koronának a kiegyezés végrehajtására.

A mint aztán Vayt beavatták az ügyek minden részletébe, teljes bizalommal fogott hozzá a nehéz feladat megoldásához

Hogy az októberi mű sem őt, sem annak szerzőit nem elégitette ki, az bizonyos; de — mint említők — a jövő fejlődésének alapjául elfogadták. A következmények sok tekintetben nekik adtak igazat. Az 1867-iki kiegyezés egyik legfőbb alapeszméje, hogy t. i. Magyarország és Ausztria közt a közös ügyek alkotmányos úton intézendők el, bennfoglaltatik az októberi diplomában. Ha az októberi politiku-

sok időt nyernek; ha a megyék nem zavarják meg terveiket, számításait, a mire azonban — hogy igazságot szolgáltatassunk nekik, ki kell jelentenünk — az előzmények után fel voltak jogosítva, mert bizalommal nem viseltethettek a bécsi kormány iránt; ha végre Vay és társai elhamarkodott intézkedéseikkel nem provokálják a különben is izgatott közvéleményt: esetleg *restitutio in integrum* is sikerült volna idővel nekik.

De ezzel szemben viszont kérdésbe tehető, hogy nem volt-e jogos a föltevés, mikép ha Vayék nem kísérleteznek, ha nem nyújtanak segédkezet az udvarnak: tartózkodásuk által talán sikerült volna meggyőzniök a döntő köröket már 1860-ban, a mit csak 1865-ben, illetőleg 67-ben ismertek el, hogy Magyarországot megbékíteni más úton nem, csakis a jogfolytonosság elismerésével az 1848-diki törvények alapján lehet.

Az az egy bizonyos, hogy Vay intenciói a politikai tisztesség és becsület szempontjából kifogástalanok voltak. Ezt a tárgyilagos kritika mindenkor el fogja ismerni. Arról sem ő, sem a nemzet nem tehetett, hogy nem értették meg egymást.

Ő pedig rajta volt, hogy megértesse magát nemzetével. A primáshoz 1861. januárius 19-én kelt levelében a többi közt ezeket írja: „Mily őszinte és komoly ő cs. k. Felségének a törvényesség terén való szilárd megmaradása és a nemzet minden jogos és méltányos kívánatainak kész teljesítése iránti szándéka, senki sem képes bővebben tapasztalni, mint én, ki jelen állásomban naponta inkább meggyőződöm, miszerint felséges urunk magasztos tulajdonai hazánk irányában a legszebb reményekre jogosítanak. Ezt mult évi Mindszent hó 20-án kelt legmagasabb elhatározásai óta már eddig is bőven és következetesen kegyeskedett tanusítani. Az ország területi egy-

sége a szerb vajdaság, temesi bánóság, az erdélyi három megye és Kővár vidéke bekebelezésével legnagyobb részben már vissza van szerezve és a mi még hiányzik, mint bizton remélem, rövid idő múlva meg lesz adva. A megyék, „alkotmányunk eme védoszlopai“, már újra szervezvék és azokban a nyilvános élet sorompói megnyitvák. Nemzeti tisztviselők igazgatják az országot. Az igazságszolgáltatást kevés napok múlva immár minden fokozatokban az ország határain belül fogja a magyar birni. Édes hazai nyelvünk a közigazgatásnak, igazságszolgáltatásnak és közoktatásnak közege, s az országgyűlésnek a közóhajtás kijelölte törvény alapján leendő összehívása már el van határozva. Mi közjogi viszonyaink teljes elrendezésére hátra van, csak a mult idők mellözhetlen szükségei s az átmeneti időszak igényei által lön még rövid időre tölünk elvonva, vagy egyedül a törvényhozás által hozattatik meg véglegesen sujabb bonyodalmak és rázkódtatások nélkül egész terjedelmében. *Ezt türelemesen bevárni s a tények hatalma által egy évtizeden keresztül alkotott viszonyokat s köz- és magánszükségleteket törvényessége latolgatásának mellözésével figyelemre méltatni, a jelen rövid átmeneti időszaknak föladata. Mind azon utak, melyek ettől elvezetnek, elvezetnek egyszersmind minden bonyodalmunknak egyedüli gyökeres megoldásától, az ő Felsége és az ország által egyiránt legélenkebben óhajtott országgyűlésnek megtartásától.*

Türelemre inti tehát s az intézmények törvényességének latolgatásától óvja nemzetét addig, míg minden jogos és méltányos kívánatai teljesítettnek, míg a közjogi viszonyok teljesen rendeztetnek. Az intés azonban fogékony talajra nem talált.

Az októberi művet súlyosan kompromittálták egyrészt a Vay által elhamarkodva kinevezett főispánok, kiknek egy részök a kineveztetést visszauta-

sította; másrésről az október 20-diki legfelsőbb rendelet értelmében a primás elnöklete alatt összehívott esztergomi értekezlet, mely csaknem egyhangúlag hozta meg ama határozatot, mely szerint az országgyűlés nem az 1608. III. t.-cz. alapján, miként ő Felsége kívánja, hanem az 1848. V. t.-cz. alapján hivatandó egybe. Ehhez járult még a megyék kitartó oppositíója.

Az októberi alkotmánynak buknia kellett.

A zavar nőttön-nőtt az időközben Schmerling kinevezése által megerősített kormány körében. Schmerling belépésével mindinkább háttérbe szorultak Vayék. Az ár ettől fogva ragadta őket magával; a helyzetnek többé nem voltak urai.

Az októberi diplomában kontemplált birodalmi gyűlés összehívásának szüksége mind sürgösebbé vált, mivel Auszriának pénzre volt szüksége, pénzre pedig a birodalmi gyűlés hozzájárulása nélkül nem tehetett szert, ezt illetvén meg a diploma szerint az adók és illetékek felemelése, a só árának meghatározása, államköölcsönök fölvétele, a költségvetés megállapítása stb. stb.

Haladéktalanul gondoskodni kellett ennél fogva egyrésről a birodalmi gyűlés szervezéséről és összehívásáról s másrésről — a mennyiben már a diplomában ki van mondva, hogy a birodalmi gyűlésre a tagokat az országgyűlések választják, — ez utóbbiak összehívásáról is.

A magyar országgyűlésre a meghívó levél Vay és Zsedényi ellenjegyzésével február 14-én állíttatott ki. E szerint az országgyűlés az 1848. V. t.-cz. alapján április 2-ára hivatik egybe, hogy a koronázást és nádorválasztást megejtván, „a közjó gyarapítására kívánt többféle nagyfontosságú intézkedések“ felett tanácskozzék. A birodalmi gyűlés tagjainak megválasztásáról a meghívó levélben szó sincs.

E közben Bécsben lázasan dolgoztak a birodalmi

gyűlés statutumain. A minisztertanácsban egyrésztől Vay és Széchen, másrésztől Schmerling közt kiegyenlíthetetlen nézeteltérések merültek fel.

Schmerling, hivatkozva a megyék vakmerő opposíciójára, sőt a forradalom rémét is felidézve, egy erős központi törvényhozó testület szervezését kívánta, mely sokkal szélesebb hatáskörrel ruházandó fel, mint az októberi diploma által tervbe vett birodalmi tanács, mely úgy Magyarország, mint az örökös tartományok önkormányzatát teljesen abszorbeálná, hogy ily módon megakadályoztassék a birodalom szétmállása.

Vay azonban tisztában volt azzal, hogy a törvényhozásnak Schmerling által tervezett központosításával a cél, Magyarország megnyugtatót, nemcsak hogy elérni nem lehet, de ellenkezőleg ez a kísérlet az októberi diploma által kezdeményezett kibontakozás sikerét föltétlenül meghiúsítaná.

Ennélfogva azt kívánta, hogy a birodalmi képviselő, helyesebben: a közös ügyek közös elintézésének eszméje újból hangsúlyoztassék és fejtsék ki; de hogy az elv miképen, milyen normák szerint vitessék keresztül, ezt fenn kell tartani a Magyarországgal való egyezkedésnek.

Különösen veszedelmesnek tartotta Széchennel együtt a készülőben levő pátens 7. §-át, mely szerint, ha az országgyűlés a birodalmi tanács tagjait nem akarná megválasztani, ő Felsége elrendelheti a közvetlen választást; valamint a 15. §-t, mely szerint a követek házának tagjai küldöiktől utasítást nem fogadnak el. A minisztertanács azonban mind a két §-t fenntartotta; amazt fenyegetésképen, hogy az országgyűlés ne vonakodjék a tagokat megválasztani, mert úgysis hiábavaló az ellentállása, a birodalmi tanácsot úgysis meg lehet alakítani; a 15. §-t pedig azért, hogy a birodalmi tanács teljesen emancipáltatván az országgyűlés befolyása alól, az legyen, a

miné tenni akarták Schmerlingék, t. i. központi parlament.

A viszonyok olyanok voltak, hogy győznie kellett a Schmerling álláspontjának. Az ő háta mögött álltak az örökös tartományok, melyekkel könnyű volt elhitetni, hogy Magyarország a forradalom felé halad s a forradalom az ő biztonságukat is veszélyezteti. Vay ellenben a közvéleményre nem támaszkodhatott; a nemzet félre értette, vagy nem értette meg: de annyi bizonyos, hogy ellene fordult, az októberi engedményeket nem vette semmibe, sőt határozottan visszautasította.

Az udvarnak nem volt tehát más választása, mint vagy helyreállítani az alkotmányt, a mivel megnyugtatta vala Magyarországot, de annál inkább provokálja az örökös tartományok irigységét, féltékenységét s ellenszenvét a kormány politikája iránt; vagy a centralisatiót vinni keresztül, úgy a mint azt az örökös tartományok kívánták, hogy Magyarországon az anarchia ki ne törjön. A Vayék által ajánlott közvetítés politikája legkevésbé vezethetett sikerre. Apró engedményekkel Magyarországot pacifikálni nem lehetett; az alkotmány helyreállítása pedig még fokozta volna a zavart.

A minisztertanács véglegesen megállapította a februári pátens szövegét, úgy a mint azt Schmerling formulázta.¹ Széchen, — mint azt egy 1866-ban tartott országgyűlési beszédében előadta — meggyőződése ellenére járult hozzá. Tisztában volt előtte, hogy a mennyiben ő Felsője az októberi diplomában meg-

¹ Úgy a februári pátens és októberi diploma, valamint általában az e korbéli alkotmány-mozgalmakra vonatkozó összes államokmányok és hivatalos iratok közölve vannak a „Staatsarchiv“-ban. Herausgegeben von Ludwig Karl Aegidi und Alferd Klauhold. Gratis-Beilage zum März-Heft 1862. : Der ungarische Verfassungsstreit urkundlich dargestellt. Hamburg, 1862.

ígérte, hogy birodalma ügyeit népei alkotmányos befolyása mellett fogja kezelni: ezen ígéretének beváltását nem odázhatja el a magyar kérdés hosszú időt igénylő megoldásáig; a többi tartományok kielégítését azonban lehetőknek tartotta a nélkül, hogy a februári alkotmány keretébe Magyarország végképen beillesztetett volna s ebben a véleményében ő Felsége is osztozkodott. Mindamellett tekintetbe véve, hogy az akkori időben egy miniszterválság nagy bajokat szülhetett volna; hogy az ő visszalépése kétségkívül Vay visszalépését is maga után vonta volna; hogy a kibékítés ama lehetősége, mely a februári alkotmány mellett is fennállhatott, ha az Magyarország irányában másnak, mint ajánlatnak nem tekintetik, megszűnt volna: feláldozta magát azzal a világos tudattal, hogy e lépése nemesak multjával van ellentétben, hanem politikai életének egész jövőjére szibbasztólag, sőt megsemmisítőleg hat.

Az alatt, míg a pátens megjárta az utat a minisztertanácstól az udvari kabinetig, Vay Bécsből haza utazott részint magánügyei elintézése végett, részint és leginkább azért, hogy az alvidéken körutat tévén, közvetlen tapasztalatok alapján tájékozza magát a közhangulatra nézve. Visszatérőben Pesten megbetegedett. A februári pátent elküldték neki, hogy ellenjegyezze; ő azonban az ellenjegyzést megtagadta, miután még egy kísérletet szándékozott tenni, hogy ő Felségét a maga álláspontja javára megnyerje. Úgyde Schmerling nem várakozhatott, mivel február hó vége felé járt már az idő s nem akarta, hogy az új alkotmány *márcziusi* alkotmány legyen, hogy olyan hónapról neveztessek el, mely nagyon ominosus volt, mely alkalmat adott volna gúnyos összehasonlításra az igazi márcziusi alkotmánynyal. A februári pátens tehát Vay ellenjegyzése nélkül látott napvilágot, a mi annál nagyobb feltűnést keltett, mivel a minisz-

teri bureaukból kiszívargott a közönség közé a hír, hogy sem Vay, sem általában a magyar kormányférfiak nem helyeslik a pátens tartalmát. A hivatalos Wiener Zeitung hazugsággal igyekezett ennek a hírnak a hatását ellensúlyozni, a mennyiben a februári pátent a következő kommentárral tette közzé: „A pátent a magyar udvari kancellár, Vay báró nem kontraszignálhatta, mivel szolgálati ügyben távol lévén, nem vehetett részt a pátens tárgyában tartott utolsó tanácskozmányban s betegsége miatt nem térhetett vissza Bécsbe“. A hivatalos hazugsággal azonban még a be nem avatottakat sem lehetett félrevezetni.

Vay ekkor biztosan számított elbocsáttatására, a mint Apponyi, Sennyey és Majláth is kijelentették, hogy kérni fogják fölmentetésüket abban az esetben, ha a februári pátens kibocsátását oda fenn úgy értelmeznék, hogy ezzel a kiegyezési alkudozások befejezeteknek tekintendők. „E perctől fogva — írja önéletrajzában — tarthatatlanná s a lehető legkényelmetlenebbé vált állásom, melyet csak azért nem hagytam ott, mert féltem, hogy eltávozásom esetén a diéta vagy egybe sem jön, vagy ha igen: a felett a kérdés felett, hogy Budán vagy Pesten tartassék-e, nem tudván a koronával megegyezni, eredménytelenül szétoszlik“.

Visszaérkezvén Bécsbe, első dolga volt ő Felsőségénél kihallgatásra jelentkezni. Ez alkalommal kifejtette, hogy ő a pátent azért nem kontraszignálhatta, mert akkor nem lehetett volna többé közbenjáró a korona és az országgyűlés között. Ő Felsőség viszont igyekezett őt megnyugtani avval a nyilatkozatával, hogy a februári pátens a helyzeten mit sem változtat s hogy ő neki most is, mint októberben határozott szándéka Magyarország kibékítése: épen ezért megbizta a kancellárt, hogy a magyar állami

és udvari méltóságokat hívja haladéktalanul össze s beszélje meg velök, milyen magatartás lenne követendő a kormány részéről szemben az országgyűléssel.

Vay megbízatásában eljár. Az általa összehívott értekezletben részt vettek: gr. Széchen miniszter, Szögyény alkanczellár, gr. Apponyi György országbíró, Majláth főtárnokmester, br. Sennyey Pál a helytartó-tanács elnöke, gr. Andrássy György, gr. Barkóczy János, gr. Zichy Ferencz és Zsedényi Ede udvari tanácsos.

Nyolcz napig tartottak a tanácskozások, melyeknek eredményét Vay egy emlékiratban foglalta össze s terjesztette fel ő Felségéhez.

Ennek a nevezetes memorandumnak, — melyben tisztán és világosan ki van fejtve ugy Vay, mint általában az októberi férfiak álláspontja, — főbb pontjai a következők:

Az októberi diploma alapeszméit, hogy t. i. a közös ügyek közös elintézésének elve mellett Magyarország paczifikációja és a monarchia államjogi viszonyainak szabályozása törvényes alapon kísérendő meg, a magok épségökben fenn kell tartani. A közös ügyek közös elintézése a *pragmatica sanctio*-ból következik s az események elutasíthatatlan követelménye, hogy az örökös tartományok is alkotmányos jogokkal ruháztassanak fel.

Magyarország pacifikációját illetőleg erőszak alkalmazásától mindaddig tartózkodni kell, míg az ország ellentállása negatív irányu; a kormány legyen türelmes és mérsékelt s represszáliákat csak akkor alkalmazzon, ha a korona tekintélye, vagy a monarchia fennállása forogna veszélyben.

A trónbeszédben, melylyel az országgyűlést megnyitják, meg lehet említeni az októberi diplomát s a februári patens értelmében felhívandó az országgyű-

lés, hogy legyen gondja rá, mikép Magyarország alkotmányos befolyását érvényesítse a Bécsben összeült birodalmi tanács által tárgyalandó fontos ügyekben.

Az 1848-iki törvények revízió alá veendőek. Ehhez az elvhez a kormány kellő mérséklettel, de szilárdul ragaszkodjék, még abban az esetben is, ha az országgyűlés a 48-diki törvények egyszerű helyreállítását s azoknak értelmében a magyar felelős miniszterium kinevezését követelné. A mint azonban a kormány veszélyesnek tartja úgy a koronára, mint a monarchiára nézve a felelős miniszterium kinevezését; úgy viszont számot kell vetnie az ország valódi szükségleteivel s a törvény világos rendelkezéseivel, épen ezért fel kell hívnia az országgyűlést, hogy a speciális magyar kormányzati ügyek mikénti intézésére nézve tegyen javaslatot s e szerint állapíttatnék aztán meg az összkormány szerkezetec.

Horvát-Szlavonországra nézve az értekezlet, illetőleg Vay azt ajánlja, hogy közgyűlésök ama törvényes formák megtartása mellett, melyek a forradalom előtt évszázadokon keresztül érvényben voltak, egybehivatván, válassza az meg a magyar országgyűlésre követeit. Ha pedig ez nehézségekbe ütköznék, szólíttassék fel a közgyűlés, hogy utasításokkal ellátott követeket küldjön Pestre, hogy azok Magyarország és a társországok közti kiegyezés felett a tárgyalásokat megkezdjék.

Az erdélyi unio végrehajtása felette kívánatos: de esetleg az unióra vonatkozó törvény revízió alá veendő az országgyűlés által.

A mi a birodalmi tanács megalakulását illeti, tekintettel úgy az államjogi, mint a pénzügyi kérdések megoldásának sürgősségére, ezúttal elégedjék meg a kormány azzal, hogy az országgyűlés egy deputatiót küld ki, mely a birodalmi tanács küldöttjeivel tanácskozni fog a birodalmi szükségletek fede-

zése felett, vagy esetleg javaslatot készít a pénzügyi kérdések végleges megoldása tárgyában.

Ha az országgyűlés vonakodnék az ügyek tárgyalásába bocsátkozni addig, míg bizonyos követelményei nem teljesíttetnek, vagy ha a tárgyalások eredményre nem vezetnének: mindkét esetben alkotmányos eszközök veendők alkalmazásba s az országgyűlés feloszlattatván, a legrövidebb idő alatt új országgyűlés hivatnék egybe.

Ha az alkotmányos eszközök kimeríttetnének s beállna a provizorium szüksége, a midőn a megyei gyűlések tartása bizonyos időre felfüggesztetnék s egyéb kivételes rendszabályok életbeléptetéséről kellene gondoskodni; a magyar kormányférfiak ez esetben is megmaradnának állásukban s folytatnák működésüket, föltéve, hogy a provizorium alkata s behozatalának időpontja ellen kifogásuk nem lenne s hogy a főczél, t. i. az ország pacifikációja és a függő kérdések alkotmányoszerű megoldása továbbra is fenntartatnék.

E tárgynál az értekezlet megbízásából Vay kiemeli memorandumában, hogy a két magyar tanácsos állása a túlnyomólag németekből álló minisztertanácsban nemcsak nehéz, de jóformán tarthatatlan. Ha az államra nézve határozottan veszélyesnek tartják a magyar felelős miniszterium kinevezését: akkor tegyenek eleget az ország önkormányzatának megóvása érdekében támasztott jogos kívánalmaknak. Különösen szükség van erre akkor, a mikor az országgyűléssel a nagyjelentőségű speciális magyar kérdéseknek egész sorára nézve tárgyalásba kell bocsátkozni. Ennélfogva arra kell törekedni, hogy az összkormány állapítsa ugyan meg végérvényesen amaz alapelveket, melyek a magyar országgyűléssel szemben figyelembe veendők; de az alapelvek alkalmazásánál a tisztán magyar kérdésekre nézve, ő fel-

sége kizárólag a magyar kormányférfiak tanácsaival éljen. Csakis ilyen föltétel alatt vállalhatják magukra az egyetemleges felelősséget a magyar tanácsosok a legfelsőbb elhatározások végrehajtása tekintetében; míg ellenkező esetben előreláthatólag hiába fognak sikra szállni az országnak ama követelménye ellen, hogy a magyar minisztérium neveztesse ki. Kizárólag magyar kérdéseknek jelentsék ki mindazon ügyeket, melyek az októberi diplomában ilyenekül állapittatnak meg.

Ha a kormány a fennebb kifejtett politikát követi, remélhető, hogy az óhajtott ezél el fog éretni, miután a nemzet minden tekintélyes férfia el van telve a békés kiegyenlítés vágyától, sőt ugyanezt kifejezte a megyei közgyűlések többsége is.

Ha azonban a kormány más politikát akar követni: akkor a magyar kormányférfiak fölmentetésüket kérik olyan feladatok alól, melyeknek megoldására hivatást nem érznek magukban.

A fennebbi rendkívül fontos államokmány tüzetes ismertetését szükségesnek tartottuk,¹ mert kevesen ismerik azt közülünk s mert hiven visszatükrözi annak a férfiúnak politikáját, kit akkor, amikor kezében volt a nemzet sorsa, oly sokan félreismertek. Vay tehát a februári pápens után is hű maradt az októberi programhoz. Az ő szilárd magatartásának köszönhető, hogy habár Schmerling a februári pápenssel felülkerekedett, az alkotmányos kibontakozás reményéről még ekkor sem kellett végkép lemondani s az országgyűlés összeülhetett. Április 6-ikán, vagyis az országgyűlés megnyitása után néhány nappal ő Felsége felhatalmazta a kancellárt, hogy a magyar kormány embereit s előkelőbb hiveit újból

¹ Lásd: *Drei Jahre Verfassungsstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte Oesterreichs. Von einem Ungar.* Leipzig. 1864. 131. s. k. l.

biztosítsa, hogy a korona Magyarország kibékítését, valamint az alkotmányos állapotok helyreállítását határozottan kívánja s föltett szándéka minden esz-
közt előzékenyen felhasználni a kibékítésre egész ad-
dig a határig, míg a monarchikus tekintélyt és a
birodalom fennállását veszélynek nem teszi ki.

Az országgyűlés ápr. 2-án nyitott meg. A fel-
irat Deák javaslata szerint hosszú vita után elkészült.
Alapeszméje, a mire nézve úgy a felirati-, mint a
határozati párt egyetértett, hogy az országnak állami
alapszerződés, törvények, királyi hitlevelek s koroná-
zási eskük által biztosított alkotmányos önállása és
törvényes függetlensége, mint nemzeti létünk alap-
föltétele, helyreállítandó.

Az első feliratot a június 30-án kelt s Vay és
Zsedényi ellenjegyzésével ellátott leiratban ő Felsége
visszautasította, mivel az „a királyi jogokat sértve,
nem Magyarország örökös királyához intéztetett”.
Deák ott hagyta a gyűléstermet, midőn a felirat tár-
gyalása alkalmával Várady Gábor indítványára az
igazán remek, minden részletében bámulatosan össz-
hangzó munkát a többség eltorzította azzal, hogy a
trónváltozás kérdését beleszötte, kijelentvén, hogy
mivel az V. Ferdinánd lemondására vonatkozó ok-
iratok az országgyűléssel nem törvényes alakban és
úton közöltettek, mindaddig, míg az 1848. V. és III.
t.-cikk végére nem hajtának, az országgyűlés sem
amaz okiratok birálatába nem bocsátkozhat, sem a
trónváltozás kérdésében nem nyilatkozhat.

Az országgyűlés vita nélkül törülte a sérelmes
pontot s a július 6-diki ülésből újra felterjesztette a
feliratot.

A minisztertanács Rainer főherczeg elnöklete
alatt összeült Bécsben, hogy a feleletet elkészítse a
felíratra.

A kancellár most is híi maradt az októberi

programhoz. A minisztertanácsban részletesen kifejtette a leiratra vonatkozó nézeteit a következőkben: A *pragmatica sancti*ót, mint állami szerződést, ő Felsége elismeri; de a *personal unio* gondolatát, a nélkül, hogy a reál unióval szembeállítaná, visszautasítja. Ha az országgyűlésnek a birodalmi tanács ellen kifogása van, tegyen javaslatot a közös ügyek elintézésének más, czélszerűbb formájára nézve; addig pedig, míg ez megtörténnék, küldjön ki egy regnicoláris deputatiót, mely a kormánynyal és a birodalmi tanácsal a halasztást nem tűrő közös függő kérdéseket megoldaná. A feliratban kifejezett közjogi felfogással nem kell mereven szembeszállni, sőt ellenkezőleg ígérje meg ő Felsége, hogy mihelyt a birodalom közös érdekei kellőképen biztosítva lesznek, az ország függetlensége az 1790. X. t.-cz. értelmében, de a kormány formáját illetőleg a modern követelményeknek megfelelőleg helyre fog állíttatni. A 48-diki törvények hiányaira rá kell mutatni, a nélkül azonban, hogy azoknak legalitása formai tekintetben kétségbe vonatnék. Végül Horvátország és Erdély közjogi állásának szabályozása s a nemzetiségek jogos igényeinek kielégítése az országgyűlés elsőrendű feladataiul tüzetvén ki, nyomatékosan figyelmeztetni kell az országot, hogy az adókat addig is, míg törvényesen megállapíttatnának, pontosan fizesse.

Vay programját a minisztertanács német tagjai hevesen megtámadták s mint önéletrajzában írja, — „ürügyül használták fel arra, hogy végre-valahára szabaduljanak tőle.“ Schmerling és társai már akkor elhatározták, hogy szakítani fognak vele, midőn a februári pátensnek ellenszegült. *Pedig Deák Ferencz egy évvel később Vay leirati javaslatát megismervén, határozottan kijelentette, hogy ha azt a javaslatot elfogadják, a legnagyobb valószínűség szerint meg lehetett volna indítani a kiegyezési tárgyalásokat a korona és az*

országgyűlés között. Ugyde Schmerling ép ezt nem akarta.

Az álláspontjához szigorúan ragaszkodó kancellárt, néhány megmarasztaltatását színlelő, de meghiusult kísérlet után, ő Felsége július 18-án „udvari kancellári állomásától saját kérelmére fölmentette.“

De a fölmentő iratnak ez a kifejezése, hogy „saját kérelmére“, nem szó szerint értendő. Ez csak floskulus volt, melylyel a Vayval szemben követett eljárás élet kívánták elvenni. A kancellárt tényleg egyszerűen elbocsátották. „Kegyelmes uram — így szólítá meg július 18-án reggel, midőn hivatalába ment, egyik ismerőse, — az egész város azt beszéli, hogy nagyméltóságod lemondott s helyére gr. Forgáchot nevezték ki.“ „Még nem olvastam a Wiener Zeitungban,“ — válaszolt derülten Vay. Néhány órával később kapta a legfelsőbb kéziratot, melyben „saját kérelmére“ fölmentik.

A negyed nappal később, vagyis július 21-én kelt leirat, — melyben egész merevséggel jelenti ki a Felség, hogy az 1848-diki törvények közül azokat, melyek az októberi diplomával s a februári pátenssel ellentétben állanak, a mint eddig soha el nem ismerte, úgy jövőre sem fogja elismerni, — már Vay utódjának, gr. Forgách Antalnak ellenjegyzésével volt ellátva. A mire az országgyűlés Deák indítványára azt felelte, hogy a „legmagasabb királyi leirat folytán kénytelenek vagyunk mi is az országgyűlési értekezletek fonalát megszakasztottnak tekinteni.“ „Ha tünni kell — ezekkel a történelmi nevezetességü szavakkal végződött Deák felirati javaslata, — tünni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Tünni fog csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert a mit erő és hata-

lom elvesz, az idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges. Tünni fog a nemzet, remélve a szebb jövődőt s bizva ügyének igazságában.“

Az országgyűlést augusztus 22-én feloszlatták. E szerint Vay törekvései meghiúsultak. Akkor, a mikor az országgyűlés közreműködésével az októberi mű intenciójának végrehajtására került volna a sor: kivették kezéből a kormány gyeplőjét. Kilencz hónapi odaadó, fáradságos munkája kárba vészett.

A politikust sikerei után szokták megítélni. Régi igazság, hogy az a jó politika, a melynek sikerei vannak. Nagy tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a Vay politikája Magyarország fejlődése szempontjából meddő volt. Ez készítette elő a későbbi kiegyezést. 1867-ben joggal elmondhatta volna, a mit akkor mondott, midőn Schmerling a Goluchovsky-féle Landesordnungokat hatályon kívül helyezte, hogy „én ültettem a rózsát és más szakasztotta le.“

A kanczellár visszalépését országszerte helyesléssel és elismeréssel fogadták. Csak a határozati párt egy szélső töredéke nem békült ki vele még ekkor sem. Nagy buzgalommal terjesztette a „több képviselő“ által készített „1847 vagy 1848? Tájékoztató“ czimű, Debreczenben nyomtatott röpiratot, melyről a nélkül, hogy a czime idézve volna, Kossuth *Irataiban* is említés tétetik s mely ellen Vay közegei mindjárt megjelenése után kiadták ugyan az elkobozási rendeletet, de azért 3000 példányából igen sok jutott a közönség közé. A röpirat alapeszméje az, hogy utasítson vissza a nemzet minden lealkuvási czélzatot s általában minden olyan tervet, kívánatot vagy félrendszerabályt, mi az alkotmányos biztosítékok teljessége fölötti alkudozásnak csak színével is birna, a

milyen például Vay ama terve, hogy magyar miniszterek neveztesse ki, mintha bizony a legmagasabb állású kormányzó hivatalnokok ezimében jelenék a parlamenti felelős kormányzat lényege; s a mennyiben a nemzet e kísértésektől megszabadítja magát, az, a mit a jövő fejlemények alapjául önként elfogadhat, nem lehet kevesebb, mint 1848.

Ugyanez a párttöredék, melynek műhelyéből került ki az említett röpirat, rossz szemmel nézte, hogy a Bécsből visszatérő Vayt a pesti tiszti kar és a képviselők egy része ovatióval fogadta; midőn pedig Szathmári Király Pál helyébe a borsodmegyei csáthi kerület képviselővé választotta, ellen-szenvét nyíltan kifejezte iránta.

Egy intransigens, a mérgeesebb fajtából, augusztus 16-ról ezeket írja Kossuthnak: „El lön határozva, hogy a leirat feletti tanácskozás előtt, valamely kisebb fontosságú tárgy miatt ülés tartatván, a képviselőház roppant ovatióval fogadja az ex-kanczellárt. Ennek a Vay-terv érdekében kell vala történni. Mi azonban, a szélső baloldal részéről megizentük az illetőknek, hogy ha e tervvel fel nem hagynak s általában ha Vayt a házban éljenzéssel akarnák fogadni: mi nem irtózunk attól sem, hogy az nap a muzeum terme sajnálatos botrány színhelyévé váljék, mert ellen-demonstráció fog történni. A képviselők közt e tárgy nem csekély ingerültségre szolgáltatott okot s a baj az által lön elhárítva, hogy Vay mai napig sem foglalta el székét“.

A fennebbi levél írója azonban, ha nem akarta félrevezetni Kossuthot, nem igen lehetett jelen az országgyűlés berekesztése előtt tíz nappal tartott augusztus 12-diki ülésen, melyen Vayt verifikálták s melyen az ovatió megtörtént a nélkül, hogy ellentüntetést rendeztek volna az elégedetlenek.

Az elnök ugyanis kijelentvén, hogy a mező-

csáthi választókerület nagyérdemü képviselője, id. br. Vay Miklós, megbízó levelét beadta, az elnöki jelentést, a képviselőház naplója szerint, „hosszasan tartó, harsány éljenzés“ követte. S midőn nyomban ezután Csengery Imre jegyző az igazoló bizottmány előterjesztését, melyben az újonnan választott képviselő igazolását véleményezi, felolvasta, ugyancsak a napló szerint, ez az előterjesztés „egyhangúlag zajos éljenzések közt fogadtatott el.“

Vay azonban az országgyűlésen csak épen hogy székét elfoglalta. Nem nyílt neki alkalma részt venni az országgyűlés munkálataiban, miután már augusztus 22-én szétoszlottak a nemzet képviselői.

Schmerling ekkor állt hatalma tetőpontján. A birodalmi tanács készséggel elfogadta a „wir können warten“ jelszavát, ép úgy, mint a hirhedt jogvesztés elméletét, melynek csak az az egy kis hibája volt, hogy ha Magyarország 1848-ban csakugyan eljátszotta jogait, ugyanazokkal az eszközökkel, melyeket 48-ban használt, vissza is szerezheti, a mely elmélet tehát tulajdonképen a forradalom elmélete volt, miután egyenesen ösztökélte a nemzetet a forradalomra.

A nemzet azonban szintén várakozott, békésen tűrte az alkotmányosnak esúfolt provizoriumot, melyről Madách az előző rendszerhez hasonlítva, azt mondta, hogy egy kutya az, csak a nyakravalója más. 1865-ben következett be végre a döntő fordulat. Deák husvétii czikke, melyet ő Felsőge is elolvasott s melyben a kiegyezés legfőbb feltételéül azt tűzi ki, hogy a korona és a nemzet közé ne tolakodjék senki; az országos gazdasági egyesület kiállításának meglátogatása, mely alkalommal ő Felsőge Deákkal hosszasan értekezett, — mindmegannyi döntő események voltak, melyek előkészíték az állásában már időközben különben is megrendült, mert a birodalmi tanács előtt tekintélyét elvesztett Schmerling bukását.

Kancellárrá Majláthot, tárnokká Sennyeit nevezték ki. Majláth az alkotmányos kibontakozás eljuttatott fonalát ismét felvette. Abban a körlevelében, melyet az újonnan kinevezett főispánokhoz intézett, hogy utasításokkal lássa el őket, világosan kijelenti, hogy „a kormány a törvényes állapotok országgyűlés útjánai valószínűsítését tűzte ki célul.“ De az országgyűlés összehívása előtt, ha egyébért nem, a képviselőválasztások megejthetése végett természetesen a megyéket is konstituálni kellett.

1865. augusztus elején, Vayt Szögyényvel, br. Fiáth Ferenczcel stb. együtt felrendelték Bécsbe, hogy tanácskozzanak vele e fontos és nehéz kérdésben. Vay okulva saját tapasztalatain, okulva a megyék 1861-diki maguktartásán, bizonyára nem ajánlotta a megyék helyreállítását, illetőleg az általános tisztújítás elrendelését. Méltán tarthatott attól, hogy a helyreállított megyék — a mennyiben következtetésbe nem akarnak esni — renitentiájukkal, illetőleg a közjogi alaphoz való merev ragaszkodásukkal a közigazgatás menetét megakasztván s az adófizetést megtagadván, a kibontakozást ismét meghusítják. Minden áron arra kellett törekedni, hogy az országgyűlés üljön össze s oldja meg a függőben levő közjogi kérdéseket. A megyék helyreállítására ráérnek vala később is. Ezuttal egy tapintatosan végrehajtandó provizoriumot kellett életbeléptetni oly módon, hogy addig, míg a megyék rendezése iránt a törvényhozás intézkednék, a főispánok töltsék be helyettesítőleg a megüresedett tisztii állomásokat. Ebbe a provizoriumba a megyék annál inkább belenyugodhattak, mivel a kormány ígéretet tehetett arra nézve, hogy a megyéket a törvényhozás rendezni fogja azonnal, mihelyt a sürgős közjogi kérdéseket megoldotta.

Azt hiszem, sőt a saját megyéjében követett magatartásból ítélve, határozottan mondhatom, hogy

a fennebbiekben eltaláltam és híven adtam vissza a Vay álláspontját a megyei kérdésben.

A tanácskozás befejeztével augusztus 5-én ki-nevezték az első két főispánt, Vay Miklóst Borsodba. Szögyény Lászlót Fejérbe. „Most érzem igazán — írja önéletrajzában, — hogy, a mint a szerencsétlen Nyáry Pál nevezni szokott, a *szükség embere* vagyok, azért is minden vonakodás nélkül elfogadám a borsodi főispánságot, melyre 35 évvel azelőtt neveztettem ki első ízben.“ „Tetszem magamnak azon eszmében, — így szólt egy későbbi, 1866. április 17-én tartott országgyűlési beszédében, — hogy végszolgálatomat egyrésztől ugyanazon megyének szentelhessem, melyet szorosabb értelemben nevezhetek kis hazámnak; de másrésztől ha csak mint közönséges napszámos is járulhassak fölépítéséhez, újból alakításához azon honi intézménynek, melyben, részemről legalább, legnagyobb biztosítékát keresem alkotmányos létünknek. Megvallom, sokért nem adom, hogy felséges uram parancsából erre oly egyszerre ráadtam fejemet; mert csakis most látom, mivé lesz ez a gyönyörű intézmény? mi ez most? mi volt ezelőtt? mennyire szükséges mielőbbi regenerotiója.“

Igen találó, mondta Lévy József, az 1861-diki megyei aljegyző, abban az üdvözlő beszédében, melylyel szeptember 12-én Vayt, az új főispánt fogadta, hogy „most, midőn az események biztató fordulata ismét elszólitá csendes magányából Nagyméltóságodat, csak hazafiságának újabb jelét szemléljük azon elhatározásában, hogy felajánlotta magát im ezen állásra, mely fényes pályája megfutott fokozatai után, bizonynyal nem tortozik immár ambíciói közé.“

Nem az ambíció, hanem a kötelességérzet indította Vayt a főispánság elfogadására. De a sikerrel, mely e lépését követte, meg lehetett elégedve. A mellett, hogy a példáján felbuzdulva, az addig vo-

nakodók szintén elfogadták a nekik följánlott főispánságot s egymás után hozta a hivatalos lap br. Fiáth Ferencz (Veszprém), gr. Forgách Antal (Nógrád), gr. Pongrácz Ferencz (Árva), gr. Festetich György (Zala), gr. Péchy Manó (Abauj), br. Wenckheim Béla (Békés), gr. Zichy Henrik (Mosony) stb. kinevezési dekrétumát: a vármegyei gyűlések, Borsod után indulva, megalakitották a képviselőválasztások megejtése czéljából a központi választmányokat s a főispáni kinevezések útján kiegészített tiszti karok megkezdték működésüket.

A borsodmegyei értelmiség amaz értekezlete, — melyet Vay hívott össze szept. 14-ére a tisztviseelői kar megújítása tárgyában — Vay tanácsára hozott határozatával megjelölte a többi megyék által is követendő irányt.

Az értekezleten három vélemény merült fel. Mocsáry Lajos azt kívánta, hogy ne adják fel a megyék a passzivitást, melynek addig minden sikert köszönhettek: ne dobják oda az akkori törvénytelen és megbélyegzett hivatalnokok közé jobbjaikat; a törvénytelen administrációban való részvétel által ne szakítsanak a multtal. Br. Vay Béla szerint ellenben a hitvány hivatalnokokat ki kell cserélni, érett gyümölcs valamennyi, csak a fát kell rázni s mind lehull. Végre Vadnay Lajos a jog követelményeit alá kívánta rendelni a magasabb politikai szempontoknak, mivel tehát az általános tisztújítást a kormány nem engedi meg, de mivel másrészt a megyei adminisztrációt nem lehet hagyni a tényleg működő hivatalnokok kezében: föl kell azt frissíteni alkotmányos elemekkel.

A főispán Vadnay álláspontját fogadta el. De az volt a kérdés, hogyan szerezzenek annak érvényt? Azok az ugynevezett „alkotmányos elemek“ nem akartak a már különben is eléggé kompromittált

provizorium szolgálatába lépni: a megye pedig, ha csak a jogfeladás és következetlenség vádját nem akarta magára venni, nem szentesíthette a provizoriumot.

Vay már akkor, midőn Lévay üdvözlő beszédére válaszolt, igyekezett a kedélyeket megnyugtattani s megnyerni a provizorium eszméjének.

„Sok kell még ahhoz — így szólt a többi közt, úgy rhetorikai szempontból, mint tartalmilag remek válaszában, — hogy a jogfolytonosság elve érvényesüljön, hogy az óhajtott kibontakozáshoz jussunk. De bizalom bizalmat szül. Ha én négy év előtt a magyar ég borulatával vissza tudtam lépni a jelenlegi magyar hivatalok legnagyobbikáról; ha elhagytam e főhivatalt, mert engem is elhagyott a remény: elhiheti felőlem mindenki, hogy midőn ma ismét a munkásság terén találunk borsodi véreim, ez csupán azon hit biztató ereje által történhetik, miként ügyeink jobbra fordulván, négy évi szünetelés után immár egy szebb jövőre s végsikerre számíthatunk. Én erősen bízom a jövőben; bízom ő Felségében; bízom egy Majláth, egy Sennyey hazafiságában; bízom mindezekfelett önmagunkban, saját hazafiságunkban, melynek jelenleg a jogfolytonossághoz való szent és erős ragaszkodásunk mellett úgy kell kifejezést adnunk, hogy alkossunk magunktartása által szilárd oppositíót mindazok irányában, kik ez idő szerint kormányférfiaink ellen *kivülről* működnek, állásukat aláásni törekcszenek s útjukba akadályokat akarnak gördíteni; vivjünk a törvényesség minden fegyverével, férfias elhatározottsággal és erélylyel az absolutizmus, a centralizmus és ál-constitutionalismus ellen; vivjünk állhatatosan, vajha többé nem növekedendő serege ellen azoknak, kik saját érdekekben állónak tekintik egy folytonos, sőt örökös provizoriumot tartani fenn e hazában s így buktatni meg reményeinket, így

buktatni meg reménnyel biztató mostani kormányunkat.“

A mily határozottan visszautasítja tehát Vay az örökös provizorium eszméjét, ép oly szükségesnek tartja a kibontakozás czéljából a szó igaz értelmében vett provizoriumot. S hogy ennek megnyerje a vármegyét, e czélra kitűnő taktikát gondolt ki. A *hivatalos* vármegyét nem tartotta czélszerűnek engagálni, hanem a provizoriumot a megyei értelmiségből álló *értekezlet* által szentesítette s ily módon, míg egyrészt eleget tett a békülésre hajlandó kormány kívánságának, másrészt nem kötötte meg a megye kezét arra az esetre, ha az alkotmányos kísérletek nem sikerülnek s ha ennél fogva újból szüksége mutatkoznék a megye részéről az ellentállásnak.

Hogy pedig a provizorium végrehajtására akadjanak vállalkozók, meg kellett nyugtatni az illetőket, hogy vállalkozásukkal hazafias kötelességet teljesítenek. „Én is provizorialiter ülök most itt, — így szölt Vay az értekezleten, székére mutatva; — de hiszem, hogy e széket oly fényesre fogom építeni, mint e méltóság s a törvényesség követeli.“

Az értekezletet sikerült meggyőznie s a határozat az lón, hogy a kik hivatalt vállalnak, csak azért, mert vállaltak, nem szűnnek meg politikai tényezők lenni, sőt a mennyiben a jelenlegi hivatalnoki kar teendőiben való osztozkodás által a közbizalomnak örvendő kormányférfiak bevallott politikáját, t. i. a nagy közjogi kérdések alkotmányos megoldására való törekvést kívánják és hiszik támogatni, hazafiúi áldozatkészséget és önmegtagadást tanusítanak.

E határozat folytán Vay október elején a tiszti kart újjászervezte. Alispán lett az 1861-ben egyhangúlag megválasztott Szathmári Király Pál, a többi 61-iki tiszttviselők is, három kivételével megmaradtak. Majd október 10-én megtartották a vármegyei köz-

gyűlést is, hogy felolvassák az országgyűlést összehívó királyi levelet. Vay, megnyitójában a februári alkotmányt felfüggesztő szeptember 20-iki manifestumra hivatkozva, a jövő képét szép színekkel rajzolta le. A gyűlés simán ment ugyan végbe, de Mocsáry indítványára egyhangúlag kimondta, hogy bármily készséggel támogatja is a kormányt abban, hogy az országgyűlés összejöhessen: mindamellet kötelességet most, midőn négy évi szünetelés után először nyilatkozhat, óvást tenni a 48-iki törvényekkel ellenkező dikasztériális kormány ellen s az ellen, hogy a megye nem állítatván vissza, a központi bizottmány is csak a követválasztás feletti intézkedések megtételére van összehívva s ki nem egészíthető; fölkeri egyszersmind az országgyűlést, hogy sürgősen állítsa helyre a megyéket.

Az országgyűlést 1865. december 10-én nyitották meg. A trónbeszéd feladja ugyan a jogvesztés elméletét s elfogadja kiindulási pontul a *pragmatica sanctiót*; de különben az októberi diploma által inaugurált szellem hatja azt át. Az alsóház Deáknak a jogfolytonosság elvéből kiinduló, a magyar közjoghoz szigorúan ragaszkodó válaszfelirati javaslatát tette magáévá. A főrendiház pedig külön felirat készítését határozta el.

Vay Miklós hozzájárult a külön felirat eszméjéhez; de kijelentette egyszersmind — s ez volt első felszólalása az országgyűlésen, — hogy sértés nélkül még csak fel se meri tenni, hogy más valami nyerné meg a főrendek beleegyezését, mint az, mi a jogfolytonosság eszméjének, mi az ország integritása visszaállításának, mi az országgyűlés kiegészítésének megfelelő és a *pragmatica sanctio* elutasíthatatlan kétoldalú posztulátumaival teljes összhangzásban áll.

A főrendiház felirata, — melynek készítésében Vay is részt vett, — tényleg nem volt egyéb, mint gyöngé, szintelen változata a Deák feliratának.

1866. márcziusban adta meg rá a feleletet ő Felsége. De ez még kevésbé elégítette ki az országgyűlést, mint a trónbeszéd. A közös ügyek szabályozása végett kiküldött hatvanhetes bizottság már ekkor megkezdte tárgyalásait. A helyett azonban, hogy ő Felsége a függő kérdések gyakorlati megoldására czélzó illetén törekvéseket méltányolta volna: elméleti discussióba bocsátkozott s a trónbeszéd által méltán felköltött reményeket lerombolta, midőn még erősebben sürgette ama 48-diki törvények revizióját, melyek „világrendítő mozgalmak pressiója alatt keletkezvén, a rögtönzés bélyegét viselik magukon.“ A Deák által fogalmazott második felirat azonkívül, hogy a márcziusi leíratot pontról pontra megcáfolja. lényegében az elsőtől miben sem különbözik.

A főrendiházban az egyik párt, élén br. Wenckheim Bélával, megelégedett volna ugyan a jogfenntartás elvének ismételt ünnepélyes kijelentésével, de az egyetértés kedvéért elfogadta a képviselőház feliratát; a másik párt ellenben, élén gr. Cziráky Jánossal, a fölíratni javaslatnak a jogfenntartáson túl terjedő s épen azon törvények foganatosítását sürgető kérelmeit, melyek a közös viszonyok iránt indítványba hozandó törvényekkel kapcsolatban állnak, az országgyűlési egyezkedések óhajtott sikerére előnyöseknek nem tekintvén, azokhoz nem járult.

Vay Czirákyhoz csatlakozott. Vajjon hibáztatjuk-e érte? A kiegyezés volt mind a két párt czélja. A jogokat feladni egyik sem akarta. Csakhogy Vay Czirákyval a siker érdekében a 48-iki törvényeket helyreállításuk előtt szerette volna revideálni, Wenckheim ellenben Deákkal együtt a kiegyezés sine qua non-jának tekintette a 48-iki törvényeket s azoknak revizióját csak akkor tartotta megengedhetőnek, ha előbb helyreállítottak.

Kétségtelenül a Wenckheimék álláspontja felelt

meg nemcsak a jogfolytonosság, hanem a logika követelményének is, Vay azonban csak politikai multjához volt következetes, midőn a főczél, t. i. a kiegyezés szem előtt tartásával, az opportunitás politikáját követve, az általa is elismert törvényes alap revízióját fogadta el kiindulási pontúl. Ő a felelős kormányra és municipiumokra ép oly súlyt fektetett, mint Deák. A különbség köztük csak az volt, hogy míg Deák a maga szigorú logikájával a jogfenntartást jogfolytonosság nélkül nem tudván elképzelni, az alkotmányos intézményeket, úgy, a mint 48-ban létrejöttek, ha csak egy napra is czélszerűnek találta helyreállítani: Vay ugyanezeket az intézményeket késedelem nélkül ugyan, de rendezve akarta restituálni. „Mi nem adjuk fel az 1848-iki törvényeket — így szólt április 17-én tartott országgyűlési beszédében — csak újolagos életbeléptetésöket hozzuk a megváltozott körülményekkel összhangzásba. Sőt mi leszünk az egyetlen nemzet, mely az 1848-iki intézményeket mutatis mutandis fenntartja, míg azokat egyebütt mindenütt elmosta már a reakciónak nálunk — ha Isten úgy akarja — rajtunk erőt többé nem vehető árja“. „A leiratra nézve — mondja egy más helyen — az a meggyőződés, hogy az nem tagad meg semmit; három pontot tanácskozás alá bocsát s annyit fejez ki, hogy azokat úgy, a mint állanak, nem fogadhatja el; a többiről hallgat, azon egyet ismételvén, hogy a közös ügyek kapcsában kívánja azokat tárgyaltatni, mintegy ezt mondván: közös ügyek, felelős kormány és hatóságok jövője egyetemesen oldandók meg. Hogy pedig ő Felsőge tartósan nem is tagadhatja meg mindazt, a mi a felelős kormányra nézve mindnyájunk kívánsága, arról nálamnál jobban nem lehet senki meggyőződve.“

Tisztán gyakorlati szempontból még indokolni is lehetne Vay felfogását; a szubjektív szempontokat

mérlegelve szintén meg tudjuk érteni; elvileg azonban természetesen más, mint a Deák álláspontja nem volt elfogadható.

Azokat a kiméletlen támadásokat, melyeket április 17-iki beszéde miatt ki kellett állnia, semmi esetre nem érdemelte meg. A parlament egy tagja, mint Várady Gábor *Országgyűlési Leveleiben* olvassuk, azt a bon mot-t csinálta rá, hogy a volt kanczellár most az egyszer gombolkozott ki, de most aztán mindjárt meztelenre is vetkezett. Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél) „*Márki Kákay Aranyos beszéde az április 18-iki ülésben*“ czim alatt,¹ az ő beszédének elmés, de igazságtalan paródiájával mulattatja a közönséget s ugyanott azt írja, hogy említett beszédében az önszépítés s mások homályba helyezésének gyöngeségén kívül alig tűnt ki egyéb, mint sok, de tekintve azt, hogy felsőházban mondatott, csaknem outrirozott humor mellett a diplomatizálás variatiója.“ Még erősebb „egy képviselő“ ítélete, ki „*Napló-jegyzeteiben*“ ezeket írja: „E majd enyelgő hang a legkomolyabb, sőt legszomorubb emlékek árnyában, majd az önvád metsző gúnyja az önigazolás mohó kapkodásával keverve, majd elemző fejtegetések, sarcasticus, néha csaknem pórias pattogások kíséretében, mind ehhez a viselt nagy méltóságok emléke, a most is daliás, egykor gyönyörű alak bája . . . oly csodálatos vegyület, mely fájdalmasan kaczagtat meg s mosolyogva nyommaszt. Brutust látjuk e, ki eleseréli arcát, hogy egy nagy bosszu s egy nagy terv rejtőzzenek bányúsága alatt? vagy épen Triboulet-t, ki bohóc is tud lenni vérző szívvvel s élcel szótét, vigasztalan embergyölöletből? vagy csak egy könnyelmű hisztriót, kinél semmi sem komoly s min-

¹ Ujabb árny- és fényképek. *Idősb Kákay Aranyostól.* Pest 1866.

den saját nagy multságára és mások mulattatására van számítva? ki tudná! Nagy igazságok rejlenek-e e politikai tréfák alatt, vagy megfordítva a komoly dolgok vannak-e oda vonva a politikai szenvtelenség elpalástolására?... nem tudom részemről eldönteni“.¹

Mily igazságtalan a kortársak kritikája! Vay, említett beszédében a közelmulttal foglalkozik; leleplezéseket tesz abból az időből, a midőn az ország sorsának intézésében döntő szerepe volt. Elmondja, hogy öt évvel azelőtt a király tanácsában csupán ő és kancellár-társa voltak abban a véleményben, hogy a februári pátens egy holtan született gyermek, mely nem fog soha sikerülni; elmondja, hogy midőn a képviselőház feliratában azokat olvassa, a mik a jogfolytonosságról, a fejedelmek esküjéről, a magyar felelős kormányról mondatnak, agyrémként jelenik meg szemei előtt ama német kormányférfiak leirata, melylyel az ő aláírásával ellátva akartak kedveskedni az 1861-iki országgyűlésnek; elmondja, hogy azon órában, midőn lemondott kancellárságáról, illetőleg midőn abból kitették s elbúcsuzott felséges urától, de csakis tőle magától, a mikor tehát talán egy kis oka lehetett volna némi keserűségre, abban a pillanatban is azt nyilvánítá előtte, meglássa mindenki, hogy nincs senki, csak egyedül ő Felsége, ki képes lesz hazánk alkotmányát ismét visszaállítani s a nemzetet lchetőség szerint kielégíteni; ezt prédikálta azóta folyvást és végre is igazolták az események, a mit kezdettől fogva mondott; elmondja, hogy midőn ezer éves alkotmányunk élő fája már ki volt tépve s midőn a sivatag közepén csak egy kis ház, a protestáns magyar autonom egyház maradt még

¹ Egy képviselő napló-jegyzetei az 1865. december 10-én megnyílt országgyűlés alatt. Pest, 1866. 257. l.

fenn, ennek is neki rohantak elleneink, de ő és társai ezt az oázst megmentették.

Nem volt-e joga mindezeket elmondani annak a férfinak, ki aktív részt akart venni az alkotmányos kibontakozás ama nagy munkájában, melynek évekkal azelőtt épen ő volt egyik kezdeményezője? Öngazolásnak, vagy még inkább önszépítésnek nevezhetjük-e ama történelmi tények konstatálását, melyekre emlékeztetni kellett a nemzetet, hogy megértse azoknak álláspontját, kiknek az említett tények előidézésében részök volt? Önvád kinjait kellett-e át-szenvednie annak a politikusnak, ki, ha akkor, mikor aktivitásban volt, hibákat követett is el, a későbbi fejlemények által sok tekintetben igazolva lőn? Outrirozott humorral lehet-e vádolni azt a szónokot, ki egy hosszú beszédben egyetlen egy humoros észrevételt koczkáztat meg s az is nagy igazságot rejt magában, hogy t. i. midőn a trónbeszéd meghallgatásakor történetesen azt a két férfit pillantá meg maga mellett, kikkel együtt ült 1860-ban a trón közelében mint főkanzellár: önkénytelen is arra a gondolatra jött, hogy ha a mondott időben ők mertek volna ilyet javasolni az akkori minisztereknek, azok őt kétségtelenül másod ízben is Theresienstadt vagy mindhármukat Döbling számára kandidálták volna?

Ha az a naplóíró képviselő nem tudta eldönteni akkor, hogy Brutust, Triboulet-t vagy a színészt látja-e maga előtt: ma, midőn az akkori eseményeket abból a távlatból tekintjük, mely egyedül képes a kritika tárgyilagosságát biztosítani: bátran kimondhatjuk, hogy Vay 1866-ban is csak az volt, a mi mindig: a helyzet magaslatán álló, komoly, jóakarató és mindenestre őszintébb politikus, mint az el-més Kákay Aranyos, ki midőn Vayt parodizálta, tulajdonképen saját, nagyon is változatos, de mindent

inkább, mint őszinte politikai egyéniségét állította pellengére.

Vay egy későbbi, december 19-iki beszédében, — melye! a szerencsétlen véget ért porosz-olasz hadjárat befejeztével tartott, midőn a Magyarországgal való végleges kiegyezés immár rövid idő kérdése volt, — határozottan kijelentette, hogy mindig elébe helyezi a jóhiszemű, senkit jégre vinni nem akaró eljárást a kétszinű politikának, melynek gyakran a legbecsületesebb emberek estek már áldozatul.

A 66-iki hadjárat után a helyzet teljesen megváltozott s ehez képest természetesen Vaynak is, — ki a politikát épen úgy az exigenciák tudományának tartotta, mint Kossuth Lajos, — meg kellett változtatnia politikáját. Annál könnyebben tehetta ezt, mert a korona magatartásában szintén beállott az üdvös fordulat. A novemberi leiratban ő Felsőége a jogfolytonosság elvét elismervén, a 48-iki törvények értelmében, a felelős minisztérium megalakítását, a megyei önkormányzat helyreállítását közel kilátásba helyezi, hogy az így megalakulandó alkotmányos kormány az országgyűléssel egyetértve végezze aztán ama törvényeknek a körülmények folytán szükségessé vált revízióját.

Vay szívvel-lélekkel magáévá tette már most a Deák Ferencz politikáját. Míg egyrésztől felhívta nemzetét, hogy felejtse el, mikép az előtte elterülő romok halma: leginkább amaz állampolitikának szüleménye, mely ellen 18 év alatt egyre hasztalan protestált s mely századok óta ellenünk volt irányozva: másrésztől buzdította a koronát annak az archimedesi pontnak a keresésére, melyet Magyarország népének teljes és tökéletes kielégítésében találhat fel s mely többet nyom az állam mérlegében, mint bárminő külszövetségek, entente cordiale-ok, foederatiók vagy házassági frigyek, a mennyiben biztos kezessége

annak, hogy visszafoglalhassuk megrendült monarchiánknak az európai népek koncertjében őt megillető állását. „Rajtunk áll egyrészből, méltóságos főrendek — így végzé remek beszédét, — egyengetni az utat a kormány és nemzet közt. Tegyük ezt egész erélyvel és a válságos körülmények mérlegelésével, hogy mielőbb eljuthasson hazánk, koronás királyunk uralma s egy felelős kormány vezérlete mellett alkotmányos szabadsága élvezetébe; győzzünk meg róla mindenkit, hogy midőn mi oly szívóssággal és megtörhetetlen hűséggel küzdünk nemzetünk jogai mellett, akkor egyszermind a dynasztia és az egész birodalom érdekében és fennmaradásáért is harcolunk.“

A kiegyezés megtörtént s azt Vay is méltán ünnepelhette, mint politikájának diadalát. A 67-iki alaphoz mind halálig hű maradt. Február 17-én nevezték ki a minisztériumot, melynek Vay egyik leg-hűbb támasza volt. Mindjárt legelső kormányzati aktusának sikerében alkalma volt osztozkodni. A kormány ugyanis felhatalmazást kérvén az országgyűléstől az adóknak az előbbi, nem alkotmányos kormány által megállapított költségvetés alapján való behajthatására. Vay volt az, kinek fölszólalására a főrendiház a kérelem teljesítéséhez egyhangulag, lelkesedéssel hozzájárult. 1861 ben épen ez volt ama kérdés, mely miatt a már jobbra fordult ügyünk dugába dőlt. „Legyen — úgymond — ugyanennek a kérdésnek alkalom- és időszerű böles megoldása, el-leneinket örökre elnémitő első tette az azok felett diadalmaskodott, jogait teljesen visszanyert országgyűlésnek és adjunk példát arra, hogy midőn nemzetünk ősi jogai birtokában van, ezen visszanyert javaknak megtartásáért áldozni tud ép úgy, mint jogaiból feladni soha semmit nem fog.“

A kiegyezési alap megállapításából szintén kivette a maga részét. A közös ügyekre vonatkozó

munkálatot abban a meggyőződésben fogadta el, hogy az az által létrehozott szövetség nem egyéb, mint két önálló és szabad nemzet szövetsége, melyet a pragmatica sanctio kötelékei korlátolnak, a fejedelem ugyanazonossága pedig betetőz.

Egyes részletekre nézve nem titkolta ugyan el aggodalmait, például a magyar közjog szempontjából különösnek találta, hogy a közösügyi terhek arányát, ha az országgyűlések egymással megegyezni nem tudnának, ő Felsége dönti el; a delegatiók szerkezete és ügyrendje ellen is voltak különösen a gyakorlati kivihetőség szempontjából kifogásai; de azzal nyugtatta meg magát, hogy ha az előterjesztett javaslatoknál jobbat, tökéletesebbet senki sem képes produkálni, el kell fogadni azt, a mi egészben véve a kívánt célnak megfelel.

Az első delegációnak ő is tagja volt s így csakhamar alkalmat nyílt közvetlen tapasztalatok alapján győződni meg, hogy Deák koncepcziója a gyakorlati élet tűzpróbáját is kiállja.

Hűsége lassankint lelkesedéssé fokozódott ama mű iránt, melylyel Deák Ferencz az új Magyarország alapját vetette meg s mint koronaőr és mint a főrendiház tagja, majd másodelnöke, illetőleg elnöke, egész odaadással vett részt az alap konszolidálására és fejlesztésére irányzott, kevésbé hálás, mint a mily nehéz és fáradságos munkában.

De e közben nem feledkezett meg egyházáról sem, melynek — hogy hivatásához, múltjához, tradícióhoz képest, a hit malasztjai után sóvárgó lelkek kielégítésén kívül a politikai újjászületés exigienciáinak is eleget tehessen — kétszeres szüksége volt a világi elem buzgó támogatására.

Attól az időtől kezdve, midőn a tiszáninneni egyházkerület főgondnokává választották, lelkiismeretesen megosztotta az egyházkormányzat terheit el-

nöktársával; vezette a gyűléseket; a sárospataki főiskolát, melynek szintén főgondnoka volt, a szó szoros értelmében gondjaiba vette s a mi fő, eszméivel megtermékenyítette az elméket, hitbuzgóságával tette serkentette az indifferens egyháztagokat, kötelességtudásával példát adott az egyház és iskola szolgálóinak.

Az elnöki székben otthon érezte magát. Vagy nem jelent meg a gyűléseken, vagy ha igen: készületlenül soha nem jelent meg. A gyűlés tárgyaira nézve előzetesen informáltatta magát s jelentőségek szerint vagy az általa elérni kívánt eredmény biztosítása szempontjából állapította meg azokra nézve a sorrendet. Ha pedig arról értesült, hogy valamely kényesebb ügy fog szőnyegre kerülni: valóságos hadi tervet készített, a gyűlés irányadó tagjaival előzetesen meghányta-vetette a kérdést s megállapodásra jutván velök, saját magatartását is oly szigorúan megszabta, hogy attól semmi körülmények közt nem tágitott. „A gyűlésre — így ír egy viharosnak ígérkezett egyházkerületi gyűlés előtt bizalmasának, — ha kedvez Isten egészségemnek, rectius életemnek, elmegyek. A törvényt viszem magammal s meg fogom kérdezni: kételkedhetik-e valaki benne, hogy ennek fogok engedelmeskedni és nem egy pár agyafúrt factiosus ember által létrehozott törpe többség törvényellenes végzésének? A kérdést úgy teszem fel, hogy igennel vagy nemmel lehessen rá szavazni, tehát névszerinti szavazást fogok kérni s bízom benne, hogy czélt érek. Wie mann oft übermüthig ist! — pedig ki tudja, képes leszek-e a legjobb akarat mellett is végrehajtani szándékomat?”

Ilyen elnök vezetése alatt, ha a gyűléseken egyszer-másszor a viták szenvedélyesekké váltak is, soha sem fajultak el. Ott volt mindig Vay háta megett a vele rokongondolkozásuak hatalmas gárdája, az ellenzék fegyvereit pedig vagy tekintélyének hatalmá-

val tompította meg, vagy azzal, hogy előzetesen kompromisszumra lépett vele. De a mint a viták elfajulását sikerült megakadályoznia: úgy arról is gondoskodott, hogy a köztanácskozásnak lehető rövid idő alatt minél több eredménye legyen. E czélból a parlamenti szabályokat erélyesen alkalmazta; a szónok terjengősségét figyelmeztetéssel, sőt rendretasitással is korlátozta; szelid, de imponáló erőszakkal vágta el a vitát akkor, a mikor a semmitmondó szónokokra került volna a sor, a mikor már látta, hogy a tárgy ki van meritve; figyelme soha nem lankadt, még ha szellemét a sok beszéd kifárasztotta is.

Azokat a jó tulajdonságokat, melyek őt kitünő elnökké tették, természetesen érvényesítette az egyházi közigazgatás körében is.

Igaz, hogy addig, míg épen az ő kitartó fáradozásai folytán az erőknek egy központi organumban való egyesítése be nem következett, hivatalánál fogva leginkább partikuláris tevékenységre volt utalva, de azért hivatali működésének korlátai magas röptű szellemét, széles látkörű agyát nem nyugózték le. Midőn a miskolci vagy a pataki tanácssterem hallgatóságához beszélt is, szavait meghallották s visszhangozták az egész országban.

Gazdag tapasztalatai, kipróbált hűsége, fényes multja, társadalmi tekintélye, képesítették őt a protestáns közvélemény tolmácsolására. Azért nevezték el tréfásan „a reformátusok örökös pápájának”. Jobban illetet volna azonban rá a patriarcha elnevezés. Mert a sic volo sic jubeo elvét soha nem követte; tekintélyével — ha csak a végső kényszerűség nem szorította rá, — soha sem gyakorolt nyomást a vezetése alatt állókra; hanem valódi patriarchalis szívélyességgel és közvetlenséggel kereste mindig az összeköttetést úgy saját egyházkerülete, mint a többi

egyházkerületek vezérférfiaival s az ő véleményöket még a legjelentéktelenebbnek látszó tárgyra nézve is kikérte, mielőtt határozott vagy nyilatkozott volna. A kerületi gyűléseken, a konventen és a zsinaton tartott beszédei nem rögtönözve készültek, hanem rendszerint az egyházi életben aktív szerepet játszó, tehát az egyházi ügyek minden részletébe alaposan beavatott bizalmas emberei előzetes cenzuráján mentek át. Ezért nem vallott nyilatkozataival soha kudarcot; ezért nem hagyták soha cserben hitfelei; ezért vette figyelembe úgy a törvényhozás, mint a kormány és a társadalom az ő nyilatkozatait valahányszor a protestánsok álláspontjával akart egy vagy más kérdésben tisztába jönni.

Az időnkint változó viszonyokhoz képest a protestáns egyház magatartását az állam irányában, valamint belső fejlődésének irányát, nálánál világosabban és helyesebben senki sem volt képes meghatározni.

Hangsúlyoznunk kell, mert csak így háríthatjuk el tőle a felületesség és rossz akarat által nem egyszer oly méltatlanul hangoztatott következetlenség vádját, hogy egyházpolitikai álláspontját is mindenkor a gyakorlati élet követelményei szabták meg.

Az októberi kísérletek után politikai nehéz küzdelmeire visszatekintve, méltán érezhette magát úgy mint a tengerész, kinek hajóját a szélvész űzte hónapokon át, míg végre szirteken és örvényeken áthalolva, visszakerült megint szokott biztos kikötőjébe. Ő is visszakerült szeretett hitfelei közé, hogy ismét nekik szentelje összes erejét és tehetségeit.

Egy év alatt nagy megpróbáltatásokon ment keresztül; de egyszersmind értékes tapasztalatokkal gazdagodott. Alkalma volt ismét meggyőződni amaz életelvének helyességéről, hogy ugyanazok az alaptörvények biztosítják hazánk önállóságát, függetlenségét és jogait, melyek egyszersmind vallásszabadsá-

gunknak is talapzatai; ennél fogva midőn a magyar protestáns ember hona ősi alkotmányáért küzd, midőn azt az oportunitás által koholt, divatos ál-constitucionalismus és tétovázó államelméletek ámító és romboló törekvései ellen védi, ezzel együtt saját vallásszabadságának szent ügyét is védelmezi.

1867-ben azonban a politikai viszonyok gyökeresen átalakulván, Vay volt egyike az elsőeknek, ki figyelmeztette hitfeleit, hogy az ő politikájuknak is meg kell változni. Fölveti a kérdést, a nélkül, hogy már ekkor meg is felelne rá, hogy az abszolút és még nem is nemzeti kormánynyal szemben a mily erős, mondhatni, nélkülözhetetlen fegyver volt kezünkben a legszigorúbb értelemben vett autonómia: nem ép annyira szükséges-e más álláspontot foglalnunk el nemzeti kormányunk irányában, kivált ha bizonyosak vagyunk benne, hogy hazánk önállása, alkotmányos élete, független, felelős kormánya meg fog szilárdulni. Deák politikáját a későbbi fejlemények igazolták. Az alkotmányos élet megszilárdult, a kibékülés a nemzet és a korona közt komolynak bizonyult be. S midőn Vay erről meggyőződött, a nélkül hogy az egyházi és iskolai autonómiából csak egy szemernyit is kész lett volna feláldozni, kezet fogott az alkotmányos államhatalommal, hogy azzal együtt az 1848-iki törvények végrehajtását készítse elő. „Bizalom az alkotmányos kormány és törvényhozás irányában s vállvetett munka az alkotmány tényezőivel“ — ez lőn jelszava.

Egy hosszú, dicsteljes élet mindenkor nemes és igaz törekvéseit kicsinyelné és ismerné félre, tehát vakmerőséget és tudatlanságot árulna el, a ki Vayt azzal vádolná, hogy egyszerre megfeledkezett egyházának jogairól, midőn hitfeleit a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodásra serkentette.

A kik ily mocsokkal akarják elhomályosítani

emlékét, azok tőkének tekintik a protestántizmust, melynek gyümölcseit egy oldalú politikai céljaik megvalósítására igyekeznek fölhasználni; melegágyának a protestáns egyházat, melybe részint túlzott, részint éretlen politikai eszméiket szeretnék beplántálni.

Vay egész élete tiltakozik a föltevés ellen, hogy ő valaha, bármikor is politikai érdekeknek fel akarta volna áldozni egyházát. A közjogi alapnak első percztől kezdve híve volt s igyekezett propagandát csinálni annak hitfelei körében; de nem azért, mert mint politikusnak hitvallása volt, hogy hazájának nyugodt és biztos fejlődése csakis azon az alapon biztosítható; nem is azért, hogy annak a politikai pártnak, melyhez meggyőződésből tartozott, szolgálatoakat tegyen; hanem mert meg volt róla győződve, hogy egyháza önmagával jönne ellenmondásba. ha azt, a minek kivívásában neki főrésze volt, most megtagadná s hogy legvitálisabb érdekeit áldozná fel, ha a politikai oppositio terére lépne; ha a reá nézve is annyira kívánatos jogfolytonosság érvényesülése elé akadályokat gördítene; ha nem segitené az államot a jogegyenlőség alapján való újjászervezkedés nehéz munkájában s ha nem szövetkeznék vele, hogy felségjogait diadalra juttassa a közös ellenséggel, idegen befolyásokkal, hatalmakkal szemben.

Abban a beszédében, melyet az 1873-iki tavaszi gyűlésen tartott, midőn az egyházkerület az ő félszázados egyházi hivataloskodásának örömmünepét ülte, inti egyházát, hogy elégedjék meg azzal, hogy megvan önhatósági köre, hová az államhatalom kezei be nem nyúlhatnak: de ne zárkózzék el annyira, hogy még ott is bizalmatlankodjék, a hol arra nincsen ok. ott is fegyverkezzék, a hol arra semmi szükség. „Miért hivatkoznánk — úgymond — minden lépten-nyomon annyira tüntetéssel alapszerződéseinkre, békekötéseinkre

s miért ignorálnánk 1848-tól fogva velünk szerződött sokkal hatalmasabb szövetségeinket, a mindinkább terjedő civilisatiót s felvilágosodottságot. Ezeknek garantírozó hatalmával kell nekünk ma már, ha anachronismussal nem akarunk vádoltatni, mentől szorosabb frigyét kötnünk, s bizony-bizony ha különben cselekszünk, a mívelt világ megölő hidegségét idézzük fel magunk ellen; fejünkre zúditjuk a közvélemény kemény ítéletét s fegyvert adunk elleneink kezébe, melyet azok, mint a tapasztalás mutatja, örömmel átvesznek, hogy vele az államot sértsék, sőt ha kell, ellenünk fordítsák.“

Vayt nem elégíthette ki az alapszerződések, az 1791-diki törvény foltozása; mert ő ennél sokkal, de sokkal többet kívánt. Azt kívánta, hogy felekezete a nemzet igazságszeretete által megszavazott egyenjogúság áldásait fogadja el, illetőleg követelje az 1848. XX. t.-ez. végrehajtását.

Midőn az említett törvény szellemében megszavazott államsegély elfogadásáról volt szó, tudta ő ép oly jól, mint az ellenzék, hogy ha a magyar kálvinista egyház önkormányzata sarkelveivel számot vet, azt kell mondania: mint szabad vallásos társulat egyedül saját erőmre támaszkodom és senki másra nem szorulok. Ámde azzal is tisztában volt, hogy a kizárólagos önsegély elvének keresztülviteléhez anyagi jóllét szükséges, melylyel mi nem dicsekedhetünk; épen ezért tanácsosabbnak tartotta megragadni a kínálkozó alkalmat s igénybe venni az államsegélyt, elfogadni a kultuszminiszter által 1848-ban összehívott helv. hitvallású kerületek képviselőinek értekezlete által kimondott elvet, hogy, ha az egyik felekezet az állam által segítettik, a népesség arányában a másik is hasonlóképen segítették, a nélkül természetesen, hogy a segély fejében önkormányzatát kénytelen lenne feláldozni.

A kik a protestánsoknak adott államsegélyben az alkotmányos államhatalommal való szövetkezés bérét látták, — pedig ilyenek is voltak, — nem ismerték jól sem a protestáns egyházat, sem az ahhoz tartozókat. A liberális államnak nem kellett fölbérelnie azt az egyházat, melynek a liberalizmus képezi élet-elemét; nem kellett Vayt és társait megvesztegetnie, hogy szívvel lélekkel csatlakozzanak hozzá.

Vay politikai multját tagadta volna meg, ha ezt nem cselekszi. Az ő konzervativizmusa mindig a haladás menetére vonatkozott csupán; de nem volt soha az igazi szabadelvűség negatiója. A szabadelvű egyházpolitikai reformoknak már a harminczes években nem volt nála buzgóbb szószólója. A hetvenes évek elején, a mikor még a kötelező polgári házasságról szó sem volt nálunk, már ő oda sorozza ezt is a függő és mielőbb megoldandó egyházpolitikai kérdések közé s minden reformhoz, a mely e kérdés előkészítését czélozza, készséggel hozzájárul. Midőn a zsidók és keresztyének közti házasságra vonatkozó javaslat kerül napirendre, ő elfogadja azt, mint előkészítő lépést a civilis házasság behozatalához, azzal kapacitálván az ellenzékét, hogy ha ezt a kivételes szükség szülte törvényt visszautasítja, még hamarább a nyakára fog nőni az, a mitől annyira fázik, t. i. a polgári házasság, s ha erről lesz majd szó, akkor nem néhány százezer emberrel fog szemben állni, hanem igenis egy erős, megdönthetetlen közvélemény térend a főrendiház ellenkezése felett napirendre. A főrendiház szervezésére vonatkozó javaslat főrendiházi tárgyalása alkalmával egyike volt ama keveseknek, kik a főrendiház tagjai közé egy, ő Felsege által ki-nevezendő izraelita hitközségi vagy egyházi előljárót is fel kívántak venni; arra az ellen-argumentumra, hogy a zsidó vallás nem törvényesen bevett vallás, páratlan, szinte túlhajtott szabadelvűséggel azt felel-

vén, mikép lehetőknek sem tartja, hogy valamikor szükséges lenne a zsidó vallás recepciója, miután a felvilágosodott kor különben is recipiálta azt törvény nélkül.

Majd később az elkeresztelések tárgyában kiadott miniszteri rendelet alkalmából felmerült országgyűlési vitákat, azon a konventi ülésen, melyen utóljára vett részt, mint a szabadelvű nézetek térfoglalását üdvözli. „Reám, öreg emberre — úgymond — az országgyűlési tárgyalások azt a hatást gyakorolták, hogy nagy a felvilágosodás hatalma és ereje; a szabad gondolkodás és a lelkiismereti szabadság mind nagyobb tért foglal el és követel hazai kulturánkban és társadalmi életünkben.“ De arról is meggyőzték e tárgyalások, hogy a protestantismus erős kötelessége és elengedhetetlen feladata fennlobogatni zászlaját; megmutatni, hogy épen nem hivatása a pusztá negatio, a mint azt némelyek kisebbitőleg hangoztatják, hanem hatalmat és erőt képvisel az a józan felvilágosodás, igazi kereszténység és lelkiismereti szabadság szent jogainak biztosítása érdekében. Midőn aztán nem régiben ennek bebizonyítására oly fényes alkalom kínálkozott, szavazás alá kerülvén a főrendiházban a házassági javaslat, betegen is fel akarta vitetni magát amaz emlékezetes gyűlésre, hogy ott legalább szavazatával segítse elő a szabadelvűség diadalát.

A protestantismus ellenállhatatlan erejébe vett bizalma abban az arányban növekedett, a mint a szétforgácsolt erők egyesítésére, a belső missió fejlesztésére s az anyagi tehetségek fokozására irányzott tevékenysége mind több-több sikert eredményezett. *Eszményképe volt egy erős központtal bíró, vallás-erkölcsi intézményeiben és vagyoniilag konszolidált autonóm egyházszervezet; mert csak ettől várhatta ama dicső szerep betöltését, melyre a protestantismus,*

örök igazságokat tartalmazó alapelveinél fogva nálunk is és mindenütt a föld kerekiségén praedestinálva van.

Már a hatvanas évek elején megkísérli a magyar protestáns theologiai egylet megalapítását, hogy az egyház jobbjai legalább a tudomány lobogója alatt egyesüljenek ; hogy legyen legalább egy érdek, mely a hazai protestáns erőket egyesítse és pedig úgy, hogy az egyesülés imponáljon mind a hazai közvéleménynek mind a külföldnek, mind ellenfeleinknek. A kísérlet azonban — részint a helytartó tanács akadékoskodása, részint egyes ág. hitvallásu vezérférfiak, mint br. Prónay, Zsedényi, Dessewffy stb. ellenzése miatt — nem sikerült. Maradtunk továbbra is oldott kévé, melyet a legkisebb vihartól is méltán féltetni kellett.

1873-iki jubileumi beszédében aggodalmát fejezvé ki a felett, hogy az egyházkerületek, mint megannyi „külön felekezetek“, megfelelnek az evangéliom elvéről: egymásnak terhét hordozzátok, — ismét szóba hozza a közös érdekek előmozdítására az erők olyatén egyesítését, mely a részek önállóságának feláldozását nem vonja maga után s e czélból sürgeti a zsinat mielőbbi megtartását.

Ha valakinek, neki volt alkalma elégszer tapasztalni, mennyire semmibe sem vétettek az annyi reménnyel kecsegtetett új aera beállta óta az egyes egyházkerületeknek a képviselőházhoz időnkint, de mindig elszigetelten benyújtott kérvényei ; hogy mily égető szükség van ennél fogva egy, minden idegen befolyástól ment, egyetemes ref. egyházunkat képviselő testületre, melynek magunkra nézve is kötelező végzéseit s határozatait akként tüntethessük fel a kormány s a parlament előtt, mint az egyetemes egyház közkivánalmait. De még sajnósbban kellett tapasztalnia az elszegényedéssel fokozatosan növekvő

tehetetlenséget, a hivatalnokaiknak tisztességes megélhetést biztosítani nem képes egyházak ijesztő mérvben való szaporodását s ennek következtében a belső missió elhanyagolását és sorvadását.

A bajokon csakis a zsinat segíthetett s annyira a mennyire segített is. Merem állítani, mert tanuja voltam, hogy soha boldogabb nem volt, mint midőn megkapta a zsinat összehívhatására a legfelsőbb engedélyt.

De boldogsága akkor érte el tetőpontját, midőn az utolsó ülésen, végigtekintve a végzett munka eredményén, konstatalhatta, hogy mindaz, a mit hitfelei érdekében óhajtott és remélt, élte alkonyán teljesezésbe ment s hogy már most a ref. egyház számára az élet jogát, melyet már régen kivivott és éber gonddal őrzött, biztosítva láthatja.

Különösen megnyugvására szolgált az általa oly régóta óhajtott, határozatképes konvent s a domesztika szervezése. „A lelkesedés — így szólt a zsinat után tartott egyházkerületi gyűlésen a domesztikáról, — a protestáns egyház áldozatkészségének kiapadhatatlan forrása újra megnyilt; az ősök dicső példáját a késő utódok követték s oly anyagi tőke fog egyházunk részére összegyűlni, mely hivatva lesz annak virágzóbb létet, dicsőbb jövőt biztosítani azon multnál, mely teljes vala küzdelmekkel és lemondással, sanyarúsággal és nélkülözésekkel.“

Az a körülmény, hogy a zsinat által kidolgozott köznevelés és közoktatás szervezete legfelsőbb helyen nem erősített meg, annál kevésbé kedvetlenítette el, mert nem is számított rá, hogy meg fog erősíteni. Bármennyire szívén viselte is az oktatás ügyét, bármennyire át volt is hatva a meggyőződéstől, hogy a protestáns egyház az öfenntartás ösztönét követi, midőn iskoláit a kor színvonalára kívánja emelni: be kellett látnia, hogy az országos törvény-

hozás praejudiciuma nélkül a protestánsok a közoktatás rendjét nem állapíthatják meg

Ő annál nyugodtabban várhatta be az időt, míg a törvényhozás a közoktatás szervezésére nézve a döntő szót kimondja, mivel az egyházkerületében fennálló iskolákra mindig különös gondot fordított, úgy, hogy azokat még egy, esetleg magasabb igényekkel föllépő közoktatási törvény sem találja vala készületlenül.

Szívéhez legközelebb állt a pataki főiskola. Attól a percztől fogva, a mint védszárnyai alá vette, mint gyöngéd szülő édes gyermekét, oly odaadással ápolta és fejlesztette.

Az a hamisítatlan, üde protestáns szellem, mely a százados főiskola falai közt nemzedékről-nemzedékre drága örökségként szállott át, az ő szelleméhez oly közel állt, hogy e falak közt mindig otthon érezte magát.

A szabadság kultusza, a minden szépért és jóért való lelkesedés az ő szívét is betöltötték, miként a miénket. Megértettük tehát és kölcsönösen megbecsültük egymást. Még mi is, kiket idegenből vetett ide jó- vagy balvégzetünk, a Vay aegise alatt lassankint beetaláltuk magunkat abba a légkörbe, melyet a miénktől talán különböző ízlésű, különböző vérmérsékletű, de különben rokongondolkozású lelkek kissé élesebbé tettek, mint a minőhöz mi hozzá valánk szokva.

Vay elvei közé tartozott, időnkint idegenekkel frissíteni fel a hazulról szerzett erőket, hogy ily módon a természetszerűleg kifejlődő véleményysurlódások egyrészt az iskolai szabad szellem mórséklésére, másrészt az erkölcsök és az ízlés nemesítésére hassanak s hogy az egyik fél konzervativizmusa, ragaszkodása a régihez s a másik fél modern világnézlete egymást kölcsönösen ellensúlyozzák. Közel húsz

év alatt szerzett tapasztalataim alapján mondhatom, hogy Vay taktikája az erők megválasztását illetőleg, sokkal helyesebbnek bizonyult be, mint azoké, a ma már ritkaság számba menő lokális patriotáké, kik tartva a különböző elemek kikerülhetetlen összeütkezésétől s az ebből esetleg származható rázkódásoktól, a bodrogszabai Athént chinai fallal szeretnék körülvénni, hogy megóvják az idegenek inváziójától.

Vay kormányzása alatt az iskolában uralkodott hagyományos szellem az intézmények egész sora által gyarapodott intenzitásában. Főgondnokságának mindjárt első évében megvetette alapját a szélesebb körű akadémiai oktatásnak; felhívására egy év alatt több mint 26.000 forint gyűlt be egyesek adományából az új akadémiai tanszékek költségeire, úgy, hogy csakhamar felállíthatták a három akadémiai tanszéket, sőt még a kilencedik gymnasiumi tanári széket is betölthették. Ezen kívül tervbe vette egy takarékpénztár szervezését, melybe a főiskola tőkái helyeztetek volna el; az iskolai épületek átalakítását; egy uszoda építését stb. stb.

Horderejét tekintve azonban különösen ki kell emelnünk az úri konviktus tervét, melyet a Beleznay-alap felhasználásával akart végrehajtani.

Hogy a vagyonosabb szülőknek módjukban legyen gyermekeiket a rendes köziskoláztatás mellett rendkívüli oktatásban, házi nevelésben is mérsékelt áron részesíteni, ezért lett volna, sőt van még ma is szükség a nyomorúságos lakásviszonyairól ismeretes Patakon egy úgynevezett úri konviktusra.

Demokratikus szempontból bármily aggályosnak tűnik is fel némelyek előtt az eszme: Vay az egyház érdekében elodázhatatlannak tartotta megvalósítását. Az előkelőbb szülők, — aggódva észlelte, — részint idegen iskolákba, részint külföldre vitték gyermekeiket. Ezek aztán idegenekké, közömbösökké

váltak felekezeti ügyeink, érdekeink, folytonos meleg közrészsvétet igénylő bajaink irányában ; pedig tagadhatatlan, hogy egyházunk és főiskolánk csak úgy számíthat a jövő nemzedéknek is támogatására, ha az jókor, zsenge korban, szegénye és gazdagja egyaránt, minden rangkülönbség nélkül, összeszokva, mintegy beleéli magát a reája váró sajtyszerű viszonyokba. Az eszközökben, melyekkel a világi elem közreműködését biztosíthatni vélte egyháza számára, tévedhetett; de abban a jobbak egyetértettek vele, hogy magát a célt az addigiaknál hatályosabb eszközökkel kell propagálni.

Sajnos, hogy sem a Vay által kezdeményezett expediens nem öltött testet, sem mást nem fedezett fel mások ügybuzgósága. Az az elem mindinkább elhidegül tőlünk, intézményeinktől. Idegen földre lép, ha útja véletlenül erre vezet. A tradíciók egyes családokban, melyek azokat az egyházhoz fűzték, lassankint elhalványodnak; az elődök babérai, melyeket egyházi téren szereztek, nem lelkesítik az utódokat s a babérokat ott keresik. A hol nagyobb dicsőséget arathatnak. Az egyházi gyűlésekben ép oly kevésbé érzik otthon magukat, mint a vármegyékben, pedig ezek az alkotmánynak ma is védbástyái, ha nem is oly értelemben, mint 1848 előtt; ezek az autonómiának melegágyai, annak az autonómiának, mely az alkotmányosság, a szabadság élető eleme, mely a szabadságra nevel bennünket, az igazi szabadságot megkedvelteti velünk. A realizmus korát éljük; az idealizmus kiveszett belőlünk. Az ideálokért nem tartják érdemesnek többé lelkesedni. A hatalom, a központ vonz bennünket magához, hogy ott a hátunk meggörnyedvén, a dicsőséggel együtt jólétet szerezzünk magunknak. Mert hát többet ér a fehér kenyér a szabadságnál.

Ne vegye rossz néven a közönség ezeket a szem-

rehányásokat az egyszerű, igénytelen kálvinista professzortól, kinek összeköttetéseinél fogva talán módja lett volna szintén a szerencseválaszok közé fölesapni; de a ki azt a függetlenséget, azt a szabadságot, mely szárnyait nem kötö meg s mely ma már Magyarországon jóformán csakis a protestáns iskolák és intézmények üde légkörében élvezhető, nem cseréli föl az esetleg kínálkozó nagyobb dicsőséggel. Sajnálom azt a világi embert, kit nem úgy neveltek, mint Vay kívánta nevelni a világi elemet s ki ép ezért sem az ő, sem a mi beszédünket még csak megérteni sem képes.

A világiak körében a protestáns szellemet bizonyára ápolják a jogakadémiák is, ezért karolta fel Vay oly nagy érdeklődéssel a pataki jogakadémia ügyét.

Sokszor halljuk, még a protestáns ember szájából is, — írom egy más helyen, — azt a szemrehányást, hogy a protestánsok tulajdonképeni egyházi intézményeik rovására kultiválják a jogi szakoktatást; hogy milyen fényűzés a protestáns egyház részéről az állam számára bírót, ügyvédet, közigazgatási hivatalnokot nevelni akkor, a mikor a létalapját képező belső missió szükségleteit csak részben s ugyancsak ségényesen képes fedezni; a mikor papjait, tanítóit oly rosszul fizeti. De mi, kik közvetlen tanui, sőt részei vagyunk annak a nemes és nehéz munkának, melyet a jogi tanintézetek végeznek; mi, kik nap nap mellett észleljük a jótékony hatást, mit ezek az intézetek a világi elemre gyakorolnak: jelentőségüket tekintve, egy színvonalra helyezük azokat a belső missió bármely más intézményével, a közművelődésnek tett szolgálataikat pedig megbecsüljük és mindenkor nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk azokkal szemben, kik a kulturális tényezőket külső méreteik s nem hatásuk és az általuk elért eredmények sze-

rint ítélvén meg, kicsinyléssel tekintenek amaz intézményekre, melyek szegényesebb eszközökkel és erőikkel ugyan, de ép oly tisztességesen betöltik hivatásukat, mint a gazdagon ellátott egyetemek.

A pataki jogakadémia, a mint Vay buzgalma folytán hosszas szünetelés után ismét megnyitott, csakhamar válságos helyzetbe jutott. Minthogy ugyanis Patakon autonomikus szempontból az államvizsgálati bizottságokat nem akarták megalakítani: az itt tanult ifjak, ha csak előbb valamely katolikus jogakadémiába nem mentek át, — hová pedig a bizonyítványaik érvényessége ellen emelt kifogásoknál fogva nem egy könnyen vétettek fel, — államvizsgát sehol nem tehettek, a mi azt jelentette, hogy a pataki jogakadémia növendékei sem ügyvédek, sem államhivatalnokok nem lehettek. Vay közbenjárásának lehetett köszönni, hogy a helytartó-tanács megengedte a pataki joghallgatóknak más akadémiáknál szervezett bizottságok előtt a vizsgálatok letételét, s ezzel a jogakadémia további fennállása biztosítva lön.

Midőn azonban a kormány a jogi szakoktatás újjászervezését rendelte el, már Vay sem lelkesedett annyira a pataki jogakadémiáért. A reorganisatio nagy költségeket igényelt, melyeknek mikénti fedezése méltán aggodalomba ejthette; de másrésről abból indulva ki, hogy a szegénység nem lehet szabályozója a tudomány fejlődésének s hogy hiba lenne, autonom jogainkra csak azért hivatkoznunk, mert talán a haladó korszellem erőnket meghaladó áldozatokat követel tőlünk: kész lett volna a pataki jogakadémiát feladni s hozzájárulni egy oly főiskola szervezéséhez, mely a tanszabadság alapján állva, ifjaink számára a magasabb jogi képzést megadja. „Ne legyünk — úgymond — sem szűklelkűek, sem elfogultak; ne ragaszkodjunk bizonyos hagyományos megszokottsághoz; hanem egyesítsük igyekezetünket,

tehetségünket, hogy létrehozzuk egyesült erővel azt, a mit külön-külön sem Patakon, sem Debreczenben, sem Pápán nem eszközölhetünk: egy főtanodát, három jól berendezett tudományszakkal. Ha egy ilyen intézet létesülend, nélkülözhetővé válnak azok a jogakadémiák, melyek szervezése külön-külön aránytalanul nagy áldozattal és tudományos tekintetben igen sovány eredménnyel járna.“

A protestáns egyetem eszméjét pendíti tehát meg. De lelkét nyomban kételyek szállják meg s töpreng, ha vajjon kívánná-e a protestáns egyház érdeke, hogy ily nagy terhet vegyen vállaira; viszont célszerű lenne-e, hogy az állam átadja a tudományegyetemet társulatok, felekezetek versenyének; nem azt kívánja-e inkább a tanszabadság nagy elve, hogy az állam eme legmagasabb fokú tanintézetet saját legfőbb felügyelete mellett úgy szervezze, hogy az önmagát kormányozza?

Kételyeiben bizony ma is sokan osztozkodnak. Bármily népszerűsége látszott is ma a magyar protestáns egyetem eszméje vergődni: nem egyedül állok, a ki azt hiszem, hogy ennek a népszerűségnek gyökerei nem igen mélyen ereszkedtek a protestáns társadalom talajába. Az igazi szabadelvűség méltán töprenghet a felett, vajjon nem visszafejlődés-e felekezeti vé tenni a felsőbb oktatást; nem veszedelmes-e épen a protestáns egyházra nézve provokálni ezen a téren a versenyt; nem fölösleges-e a protestáns egyháznak gondoskodni ilyen tanintézetről, holott ez az állami feladatok közé tartozik; van-e ilyennek fenntartásához elegendő anyagi és szellemi erőnk? De a mi legfontosabb, a mi Vay figyelmét is kikerüli, helyes-e centralizálni — ha már szükség volna is ilyen protestáns felső tanintézetre — a felső oktatást, valamint általában a közoktatást? Hiszen a mi erőnk a decentralisatióban van. Egységes elvek szerint mü-

ködhetünk ; szükségünk van vállvetett munkára, hogy fentarthassuk magunkat; a közös érdekű ügyek intézése s az egyetemes egyház hatályosabb képviseltetése céljából helyes volt a konventben egy központi organumot szervezni; de intézményeinket nem szabad összpontosítanunk. Nekünk tudományos központokra s nem központra van szükségünk. Egy központ ellenkezik összes traditióinkkal, egész fejlődésünkkel.

Hogy Vay elhidegedett a partialis jogi szakiskoláktól, annak egyik és pedig nem utolsó oka lehetett az is, hogy a reorganizált jogakadémiák a tan szabadság minden attributumától megfosztattak, ő pedig a felsőbb oktatást tan szabadság nélkül nem becsülte semmire.

Hiszen már 1865-ben a legsürgősebb feladatok közé sorozza a pataki akadémiának egyetemi színvonalra emelését s a tan szabadság elvének érvényesítését. Már akkor hirdeti, hogy az akadémiái tan pályán a tanulás nem erőszakos rákényszerítés, hanem szabad választás dolga; hogy a tanári előadás nincs fél vagy egész esztendei kurzushoz kötve, hanem a tudomány fejlettségéhez, mai álláspontjához képest szabadon hagyva, minden egyéb korlátok fölszedésével, mint melyeket az ismeret maga vet magának; hogy a tanár a tudomány fegyverével és az előadás szabatosságával igyekezzék diadalt szerezni elveinek s hogy a fiatal elme az egymástól eltérő, gyakran egymással ellenkező nézetek és tanok versenyében sajátítsa el magának a szabad, önálló gondolkozás másképp soha meg nem szereshető áldását.

A mint a jogakadémiák a tanítás és tanulás illetén eszményképének megvalósítására jóformán alkalmatlanokká váltak: Vay a protestáns egyetem eszméjébe vetette reményét, attól várta, hogy a tan szabadságot új életre fogja kelteni.

A mily kevésbé elégitette ki a felsőbb oktatás

újabbán megszabott iránya és szelleme: ép oly mértékben aggasztotta — habár más szempontból — a középoktatásnak a kormány által kezdeményezett reformja. Mindaddig, míg a felekezetek közti viszonyosság és egyenlőség elve az 1848. XX-ik t.-cz. értelmében végre nem hajtatik; míg az alapok és alapítványok jogi természetének kérdése meg nem odatik: nem is tartotta lehetőnek oly középiskolai törvény alkotását, mely minden jogos igényt kielégíthetne.

Az ő kívánsága, melyet az országgyűlésen is kifejezett, az volt, hogy az 1791-iki vallásügyi törvényt s a helytartó-tanácsnak ezt magyarázó és kiegészítő 1819-iki reskriptumát a protestáns iskolák felett gyakorlandó legfőbb felügyeletet illetőleg, nagyobb figyelemre méltassák s az alkotandó középiskolai törvénybe egy külön fejezetet illeszsenek be, melyben a két protestáns felekezet iskolai önkormányzata hatályosabban biztosíttassék.

Sajnos, ebbeli óhajtásának csak nagyon kis részben tettek eleget. De azzal vigasztalta magát, hogy habár régibb, majdnem korlátlanak nevezhető autonómiánk megnyirbáltatott is, a törvény positiv határozmányainak mindenütt és minden részről jóakarattal fog érvény szereztetni s ily módon ki fog fejlődhetni az a jótékony verseny, melytől a középiskolák által elérendő végezélnak a mainál magasabb színvonalra emelkedése várható.

Midőn 1884. márcziusában az első szerződést, mely az állam és egy protestáns iskola — a rimaszombati — közt kötöttett, jóváhagyás végett a konvent elé terjesztették: meglepégedéssel konstatálja ugyan, hogy lehetőleg meg van abban a szerződésben óva az iskola jellege; de azért kifejezi ebbeli óhajtását, hogy *az ilyen esetek mentől ritkábban forduljanak elő*, meg levén róla győződve, hogy azok gyakori ismétlődése az 1848. XX. t.-czikk végrehajtását késleltetné.

E czélből melegen ajánlja az erők koncentrációját. A jelenlegi feles számú, nagyrészen tengődő, tökéletlen középiskolák közül maradjanak meg azok, melyek nélkülözhetetleneknek fognak mutatkozni, de ezeket aztán rendezzük be a magunk erejéből, minél tökéletesebben; tartsunk fel ily módon egy pár jó tanítóképezdét hittani intézeteink mellett, továbbá egy, protestáns szempontból kiválóan fontos, bölesészeti tanfolyammal egybekötött tanárképezdét, végre egy, átmenetileg legfőlebb két jogakadémiát, de a mely aztán megfelelően rendeltetésének.

Maga is belátja azonban, hogy ezt az okos programot könnyebb volt elmondani, mint végrehajtani. A mint a későbbi idők megmutatták, fontos felekezeti és nemzeti missiót betöltő tanintézeteink fentartására sem vagyunk képesek, ezekre nézve sem tehetünk eleget a törvény minimális követelményeinek s az áldozatkészség hiánya és a szegénység számos esetben mintegy rákényszerítenek bennünket az államsegély igénybevételére, hogy nélkülözhetetlen, históriai jogosultsággal bíró tanintézeteinket ne legyünk kénytelenek bezárni.

Már a legközelebbi konventen mintegy rezignálódva jelenti ki, hogy ha iskoláink versenyképességét fenn akarjuk tartani, eljött az ideje, hogy az államsegélyhez folyamodjunk, ügyelvén természetesen arra, hogy önkormányzatunk a kelleténél jobban meg ne szoríttassék.

Ez és ezzel egyidejűleg a főrendiházi tagság kérdése hozták Vayt összeütközésbe egyházkerületével, melylyel különben mindig a legszebb harmóniában élt, mely annyira megbizott benne, hogy akárhányszor alárendelte meggyőződését az ő akaratának és nézeteinek s mely oly erősen ragaszkodott hozzá, hogy többször megújított lemondását soha sem fogadta el.

Már 1877. elején ezeket írja egyik levelében bizalmasának: „A jövő május elején Miskolczon tartandó superintendentiális gyűlésen be akarom adni a lemondásomat. Kinek három negyed század súlyosodik vállaira s ki három fejedelem alatti, majdnem ötvenöt éves közszolgálati idejére némi megnyugvással tekinthet vissza, jogosultan kérheti fölmentését minden irányban. Hiszen a közigazgatási, a törvényhozási és bíraskodási téren én már két nádort, hat kanczellárt, négy országbirót s hat perszonálist, egyházunk négy superintendentiájában pedig tizenhárom superintendenst és tizenkét főkurátort éltem túl: sietnem kell tehát, hogy én magamat ne éljem túl s elenvenen ne jussak koporsóba“. A közbizalom azonban örökre rabul ejtette őt s a vállaira rakott teherből csak a halál váltotta meg. Annál fájdalmasabban hatott rá az az incidens, mely azt látszott, de csakis látszott mutatni, mintha megrendült volna irányában a közbizalom.

A mint még mindnyájan emlékezhetünk rá, — hisz nem rég történt, — a tizáninnesi egyházkerület a püspökök és főgondnoknak a főrendiházban való részvételét s a saját főnökeire esetleg kiterjedő jog gyakorolhatását a zsinat határozataig függőben tartani határozta; az államsegélyre nézve pedig kimondta, hogy a konvent által ajánlott módozatok szerint az államsegélyt a kebelében levő iskolákra nézve igénybe nem veheti.

Vay az előbbi határozat meghozatala után, a vele akkori szerkesztője útján szoros viszonyban állt Protestáns Egyházi és Iskolai Laphoz egy *sajátkezűleg írt* rövid közleményt küldött be, melyet irataim közt máig megőriztem s melynek alapján a szerkesztőség a közönséggel tudatja, hogy Vay Miklós nem osztózik ugyan egyházkerülete nézetében, de azzal ezen kérdés miatt kollízióba jönni nem akarván, teljesí-

tendi kerülete kivánságát annyiban, hogy nem fog a főrendiházba mint egyházkerületi főgondnok bemenni; minthogy azonban másrésről multját sem tagadhatja meg, mely a mellett tanúskodik, hogy egész életén át igyekezett mindenen felett az országos törvényeknek hódolni, alkotmányos érzülete és meggyőződése szerint pedig a jelen alkalommal ellenkezőt cselekednék, ha magát kerülete miskolczi végzéséhez tartaná: akként fogja a dilemmát magára néve megoldani, hogy be nem várva a hozzá, mint főgondnokhoz intézendő királyi meghívó levelet, főgondnoki tisztről le fog véglegesen mondani, de mint báró Vay Miklós az újonnan szervezendő főrendiházban a régi buzgalommal fog hazája és felekezete érdekében működni.

Ennek a közleménynek a hatása alatt tette meg a gömöri egyházmegye amaz indítványt, hogy a mennyiben az egyházkerület előbbi határozatai visszavonást, sőt szakadást idézhetnének elő; a mennyiben egyházi közügyeink körül megbecsülhetetlen érdemeket szerzett egyházkerületi elnökeink iránt bizalmatlanságot fejeznek ki s őket szemben a konventi határozattal és a szentesített országos törvénynyel, követendő maguktartására nézve igen nehéz és ellentétes állásba terelik; a mennyiben ezen határozatok nyilvánvalóan káros és ellenérvekkel nem igazolható joglemondást tartalmaznak, e mellett némely középiskolánk további fennállhatását kérdésessé, talán lehetlenné is teszik: vegye azokat a kerület újabb behatározatalás alá s azoktól eltérőleg a konvent határozataihoz alkalmazkodják.

Az egyházkerület a gömöri indítvány értelmében csakugyan újból tárgyalás alá vette az ügyet s ki mondta, hogy addig is, míg a zsinat határozná a kérdés felett, a törvény iránt tartozó tiszteletnél s hazafiúi kötelességénél fogva, a püspököt és főgondnokot a törvényhozásilag rájuk ruházott jog gyakor-

lásában legkisebb mérvben sem kívánja korlátozni. Az államsegély kérdésében hozott határozatát, a parancsoló szükségnek engedve, szintén megváltoztatta, a mennyiben beléegyezett, hogy a miskolczi lyceum az államsegélyt a konventi határozat értelmében igénybe vehesse.

Most, midőn a szenvedélyek immár lecsilapodtak; midőn higgadtan tekintjük a múlt eseményeit: bizonyára még azok is ki fognak békülni Vay eljárásával, kik ama napokban az egyházkerület tekintélyét vélték védelmezni, midőn azt kívánták, hogy következetes maradjon előbbi határozatához s kik bármily tisztelettel viseltettek is a főgondnok személye iránt, ebben a kérdésben nem hajoltak meg akarata előtt, hogy — hitők szerint — ez által föláldozzák az egyházkerület jó hírnevét. Elvileg melyik félnek volt igaza, ne kutassuk. De a személyi motivumok Vay magatartását teljesen igazolták. Csakugyan dilemmában volt, melyből nem menekülhetett máskép, mint az egyházkerületi határozat megváltoztatásával. Az ő egyéni érdemei elég nagyok voltak arra, hogy áldozatot hozzon neki a superintendencia, még ha talán elvileg neki lett volna is igaza. Ez volt az utolsó gyűlés, melyen activ szerepet játszott. Utolsó szereplése felett egy későbbi kor fog ítélni; de bizonyára nem az ő hátrányára.

Az újonnan szervezett főrendiházban, — melynek hogy a reformátusok és evangélikusok püspökei és főgondnokai is mindannyian tagjai legyenek, nem rajta mult, miután erre vonatkozó indítványát a főrendek többsége leszavazta, — sokkal jobban érezte magát, mint a régi, tekintélyét veszített, tétlenségre kárhoztatott főrendiházban.

A parlamenti reform kielégítette, mert meg volt róla győződve, hogy már most a főrendiház ki fog emelkedni alárendelt helyzetéből s a törvényhozás-

nak a képviselőházzal egyenrangú faktora lesz. A főispánok kimaradását azonban annyira sajnálta, hogy — a mint kijelenté — „municipális szíve“ csak akkor fog megvigasztalódni, ha a főispánok mellőzése a megyei közigazgatásnak válik majd hasznára.

Elte legutolsó szakában, mint főrendiházi elnöknek, alkalma volt részt venni a méltóságos testület megrendült tekintélyének helyreállításában. Ha a parlamenti reform nem volt egészen kielégítő s ha ennélfogva teljes mértékben nem lehetett általa a cél elérni: ezért Vayt csak annyiban terhelheti felelősség, a mennyiben a történelmi alapok, a régi emlékek iránti kegyeletben a reform keresztülvitele alkalmával ő is tovább ment, mint kellett volna.

De hát azért volt konzervatív, mert mindenkor a múlt emlékei szabályozták elveit.

Azok az elvek, melyeket mint törvényhozó, mint államférfi magáéinak vallott, halála után is ép úgy képezhetik kritika tárgyát, mint tettei. Politikai álláspontja egy vagy más kérdésben lehetett hibás; minden gondolatát, minden eszméjét, mely pályafutásának irányt szabott, méltán megtámadhatták azok, kik vele egyet nem értettek, sőt tetteit is érheté kárhoztatás, gánés és becsmérlés. De a forrás, melyből életének külső jelenségei fakadtak, oly tiszta volt, hogy ahhoz még a rosszakarat se mert közeledni azért, hogy sarat keressen fenekén.

Az ember, úgy, a mint emlékünkből él, a maga egészében, örökre példányképül, tükörül fog nekünk szolgálni, hogy meglássuk benne mindazt, a mit gyakorolnunk s mindazt, a mit kerülnünk kell. Regula virtutum pulcherrima vita docentis. Ha az ő életét fogadjuk el tanító mesterünkül, az erény utjáról soha letérni nem fogunk.

A nagy angol költő szerint, a holtakat az gyászolja igazán, a ki kívánságuk szerint él. Szeressük

tehát a hazát, úgy mint ő; imádjuk Istenünket, úgy mint ő; zárjuk szívünkbe azokat az ideálokat, melyekért ő oly állhatatosan küzdött mind halálig s melyekkel győzni ép oly dicsőség, mint elbukni nem szégyen; éljünk úgy, miként ő élt.

S ha az ő nyomdokain haladunk: bizonyára haló porában sem hágy el bennünket. Szelleme ott lesz közöttünk a válság napjaiban, hogy megóvjon bennünket az elcsüggedéstől s meg fog jelenni mindig, valahányszor a kivivott siker felett örömmünnet ülünk. Tündöklő alakja, mely a haza és egyház multjának csaknem egy egész századát aranyozta be, a jövődre is fényt áraszt; mert a reményt éleszti bennünk, hogy Magyarország és a magyar kálvinista egyház a haladás útján el fog jutni arra a magaslatra, a hová ő álmaiban emelni akarta.

Mindenható Istenünk, tartsd ébren lelkiismeretünket örökkön örökké, hogy el ne homályosuljon közöttünk annak a férfiúnak emléke, ki a multat, jelent és jövőt nagy szellemének fénysugaraival övezi körül!

2. Elnöklő püspök indítványozza, hogy *Mitrovics Gyula* egyházkerületi főjegyzőnek és főiskolai lelkésznek s *Dr. Ballagi Géza* jogtanárnak a nagy alkalomhoz méltó egyházi s illetőleg emlékbeszédökért fejezze ki a közgyűlés elismerését és köszönését s nyilvánítsa ugyanezt a főiskolai tanári karuk az ünnepély előkészítéseért és az énekkarnak is meghatározásdalaiért.

Közgyűlés az indítványt általános helyesléssel fogadván, *Mitrovics Gyulának* a b. e. nagy halott szellemét híven visszatükröző s a szeretet és mélységes tisztelet lelkétől áthatott egyházi beszédeért s *Dr. Ballagi Gézának* — a csekély időhöz képest — óriási fáradsággal és nagy tanulmánynyal alkotott s a Br. Vay Miklós életének sokak előtt homályos részleteibe is fényt lövellő emlékbeszédeért, a tanári karuk az emlékünnap előkészítéseért s a főiskolai énekkarnak kitűnő szerepléseért legszivesebb elismerését és köszönését nyilvánítja. — De forró köszönetével kíván adózni szeretett püspökének is, ki az A.-Zsolezán tartott temetés alkalmával oly igaz, őszinte és mély bánattal imádkozott hozzá mindig szeretettel ragaszkodó elnöktársának ravatala felett.

3. Elnöklő püspök azt a kérdést vetvén fel a közgyűlés előtt, hogy miként s mikorra óhajtja a nagy halott üresen maradt helyét betölteni?

Közgyűlés kimondja a szavazás elrendelését s a szavazatok beadásának idejéül szept. hó 1-ső napját, felbontásának idejéül pedig az őszi közgyűlés előestéjét tűzi ki.

Jegyzet: E jegyzőkönyv kellő időben el nem készülhetvén, ennek összeállításával — utólagosan — *Radácsi György*, mint időközben megválasztott főjegyző bizatott meg.

Tárgymutató.

	Lap
1. Püspöki jelentés a Br. Vay Miklós haláláról, temetéséről s az emlékünnepély előkészítéséről; a közgyűlés részvéte és a nagy halott emlékének megörökítésére hozott határozata	5
Kun Bertalan püspök imája Br. Vay Miklós koporsójánál. Alsó-Zsolezán, 1894. május 16.	9
Mitrovics Gyula sárospataki közigazgató beszéde Br. Vay Miklós főgondnok koporsójánál	13
Egyházi beszéd Br. Vay Miklós főgondnok gyászünnepére. Sárospatak, 1894. jun. 24 Mitrovics Gyulától	17
Emlékbeszéd Id. Br. Vay Miklós felett. Dr. Ballagi Gézától	25
2. A kerületi közgyűlés elismerése és köszönete a temetési szertartásban és emlékünnepélyen szereplők iránt	119
3. Intézkedés a megüresedett főgondnoki állás betöltése végett	119

